

स्वरादौ भातरः सम्बन्धिनश्चागम्य तन्मुखम् ।
 मुदा कृतज्ञाः पश्येयुः प्रार्थयेयुर्हृदाश्रितम् ॥ १२ ॥
 तमतीव प्रयत्नेनाष्टाविंशतिदिनानि हि ।
 कावयेन्निबन्धमान् स्वास्त्रविधेः शुद्धेन सततम् ॥
 जलानिलयद्वादीनां वैद्यानामुपवृथतः ।
 दार्ष्टान्त्यानुसरेन्नासमिव तं लोकेयत् पुनः ॥ १३ ॥
 जन्मतो मासि जातस्य जातकर्म विधीयते ॥ १४ ॥
 प्रत्ययेः कुसुमेः पूजायज्ञं तत्र विधीयते ॥ १५ ॥
 प्रातः समापिते चान्ये आचार्येण यथाविधि ।
 यस्यतो नः सङ्गमधित्यन्ते श्रीपादनस्य तु ॥
 यद्वावेदीयमीपेऽत्र पिता स्त्रिया पदोपरि ।
 इमाञ्च प्रार्थनां कुर्यात् कृतशुद्धयेन तु ॥ १६ ॥

१२। आमादीनां कर्तव्यमात्रं स्वसार इति । स्वसारः भगिन्ः
 भातरः सम्बन्धिनः आसीयाः आगम्य मुदा हर्षेण तन्मुखं कृतज्ञाः सन्तः
 पश्येयुः, मुदा आश्रितं प्रार्थयेयुः ।

१३। कृतिकायुगे किं किं कर्तव्यं तदाह तमिति । अतो कृतिकायुग-
 वस्त्रान्नाले अष्टाविंशतिदिनानि तं शिशुम् अतीव यत्नेन जायते । स्वास्त्र-
 विधेः जलानिलयद्वादीनां शुद्धेः च नियमान् वैद्यानां चिकित्सकानाम्
 उपदेष्टव्यः दार्ष्टान्त्यानुसरेत्, तं शिशुं पुनः आसम् इव लोकेयत् पश्येत् ।

१४। जातकर्मदिनमात्रं जन्मत इति । जन्मतः जन्मदिनात् मासि
 जातस्य शिशोः जातकर्म विधीयते ।

१५। पूजायज्ञपरिकर्मं च प्रत्ययेरिति । प्रत्ययेः कुसुमेः
 तत्र जातकर्मदिने पूजायज्ञं विधीयते ।

१६। प्रातरिति । प्रातः आचार्येण यस्यतो नः सङ्गम-
 मधित्यन्ते श्रीपादनस्य तु चान्ये यथाविधि हि समापिते यद्वावेदीयमीपे पिता मादो-
 परि स्त्रिया जलशुद्धयेन तु इमाञ्च प्रार्थनां कुर्यात् ।

गर्भे मातुः प्रयत्नेन कोहेन रक्षितः शिशुः ।
 परक्षितोऽसहायोऽयं ज्ञापामय विभो त्वया ॥
 व्याधितो विपदौ विघ्नात्तुभ्यं तर्पयाम्यहम् ।
 धन्यवादं तमस्यस्य रहस्यज्ञानि शिष्यिना ॥
 शिष्यसौहृदव्युक्तानि सौन्दर्यानुशुणानि च ।
 नैपुण्येन त्वया सुहु निरमाविषयताश्चिजम् ॥
 इत्तं साधनजातं यत् धन्यवादं ददाम्यहम् ।
 सेवार्थं ते जनानाह कर्तुं कर्म तव प्रभो ॥
 कालेऽपूर्वं धराधाम्जानीतवान् त्वं स्वयं शिशुम् ।
 कृतज्ञोऽहं नमाम्यपि यदैतद्दानकारणम् ॥
 नूतनं प्रेमचिह्नं ते हृत्पादः सम्पत्तिरेव यत् ।
 प्रत्यक्षविषयं कर्तुं दादित्वं मे समापितम् ॥
 विश्वस्तेन च भावेन सेवकत्वं तवाधिपम् ।
 याचेऽनुभूय दौर्बल्यमपूर्वत्वं क्षिपाम्यहम् ॥
 आत्मानं तव नेत्रले प्रणतः प्रार्थयामि ते ।
 विश्वासस्र वलं सत्त्वं पितृकोहस्र यत् शिशुम् ॥

१७। प्रार्थनामाह गर्भे रति । हे ज्ञापामय विभो, अहं धन्यवाद-
 सर्मयामि, त्वयायमरक्षितोऽनसहायः शिशुः मातुर्गर्भे प्रयत्नेन कोहेन रक्षितः
 तमसि रहसि शिष्यिना त्वया यत् अस्य शिष्यसौहृदव्युक्तानि सौन्दर्यानु-
 शुणानि अज्ञानि नैपुण्येन सुहु निरमाविषयत, अस्मिन् साधनजातं इत्तम्,
 तत् अहं धन्यवादं ददामि । काले पूर्वं जनानां सेवार्थं तव कर्म च कर्तुं,
 हे प्रभो, त्वं स्वयं शिशुं धराधामि आनीतवान् । यदाहमेतद्दाननिमित्तं
 कृतज्ञत्वाय नमामि, यद्दानं तव नूतनं प्रेमचिह्नं, सम्पत्तिः आत्माहं,
 मम दादित्वं प्रत्यक्षविषयं कर्तुं विश्वस्तेन च भावेन मम सेवकत्वं समा-
 पितुं तव आधिपं याचे । अपूर्वत्वं दौर्बल्यमाहनुभूय आत्मानं तव
 नेत्रले क्षिपामि, प्रणतस्ते प्रार्थयामि विश्वासं वलं सत्त्वं पितृकोहस्र यत्

रक्षामि रक्षणे यत्ने तवानुरक्तदासवत् ।
 पालयामि च सत्कार्यसाधनवाशिषा प्रभो ॥
 सम्भावय भवास्तु त्वं पिता माता सुहृदश्च यत् ।
 सर्वविघादकल्याणादूर्ध्वं विश्राम्यतु स्वयम् ॥
 स्त्रीकरोद्धे चिरंश्चास्तु यदस्येश्वर नित्यम् ।
 नवजातं शिशुमेघं पितुर्मातुश्च नन्दनम् ॥
 यन्ममं कुरु सर्वत्र परिवारस्य वाशिषम् ।
 महिमानं लक्ष्मणार्थं स्त्रीकुर्मैः शिव आश्रितम् ॥ १७ ।
 आशीर्वचनमार्थस्ततः स समुदीरयेत् ।
 शान्तिः शान्तिः शान्तिरिति सर्वं ब्रूयुः समस्तैः ॥ १८ ।
 समाप्ते कर्मणोऽन्ते स्यात् सङ्गीतं सुपयोगि च ॥ १९ ।

इति जातकर्म ।

अनुरक्तदासवत् शिशुं तत्र रक्षणे यत्ने च रक्षामि, सत्कार्यसाधनाय च पालयामि । इमं शिशुमाशिषा सम्भावय, अस्तु पिता माता सुहृदश्च भव, यदयं सर्वविघादकल्याणादूर्ध्वं तत्र स्त्रीकरोद्धे चिरं विश्राम्यतु । हे अस्तु यदस्येश्वर, इमं नवजातं शिशुश्च पितुर्मातुश्च नन्दनमन्वयं कुरु परिवारस्य वाशिषम् । हे शिव, लक्ष्मणार्थं शान्तं ते महिमानं स्त्रीकुर्मैः ।

१८ । आशीरिति । ततः स आचार्यः आशीर्वचनं समुदीरयेत्, सर्वं समस्तैः शान्तिः शान्तिः शान्तिः इति ब्रूयुः ।

१९ । समाप्ताविति । कर्मैव समाप्ते कर्म उपयोगि च सङ्गीतम् स्यात् ।

इति जातकर्म ।

प्रष्टुं हि जन्मतो नामकरणम् विधीयते ॥ १ ॥
 नक्षत्रदिवसे स्नानागारं स्नानाय सन्ततिम् ॥ २ ॥
 पुण्यवाचिते तेन नाम्ना धीत् कलसात्पुनः ।
 नवीनाग्निस्त्रेधाहारि तन्मूर्द्धि चाभिविचयेत् ॥
 द्वादशोदरस्यैव कुक्ष्यात् विमलं शुभम् ॥ ३ ॥
 आच्छादयेत्तदा नव्यतस्काकोचितवाससा ।
 भूषयेत् सुष्ठु नात्यन्तमवस्त्रोचितभूषणैः ॥ ४ ॥
 संवृष्टैश्चन्दनैर्भातिष्ठापाराचक्षितं कुरु ॥ ५ ॥
 ततः प्रभृति चातोक्षयोषो जातीय उत्सवे ।
 आभोदं योजयन्तश्च यथाचारोऽस्ति मातनः ॥ ६ ॥

१ । अथ नामकरणानुष्ठानं बह्वु तत्समुचितकालम् इत्युच्यते ।
जन्मतः बन्मासि नामकरणं तु विधीयते ।

२ । नक्षत्रेति । तद्विवसे नामकरणानुष्ठानदिवसे स्नानाय तं शिशुं
स्नानागारं गयेत् ।

३ । पुन्येति । तं शिशुं पुण्यवाचितेन नाम्ना धीत्, नवीनात्
मिमीक्षात् कलसात् पुनः वारि तन्मूर्द्धि च अभिविचयेत्, तस्य द्वादशं च
कुक्ष्येत् शुभं तं विमलं कुक्ष्यात् ।

४ । आच्छादयेदिति । तदा नव्यतस्काकोचितवाससा अवस्त्रोचित-
भूषणैः नात्यन्तं किन्तु सुष्ठु भूषयेत् ।

५ । संवृष्टैरिति । चन्दनैः संवृष्टैः आपारात् द्विधायाः सारतः भावं
सजातं चर्चितं कुरु ।

६ । तत इति । ततः प्रभृति उत्सवे जातीयः चातोक्षयोषोः यथा
आवृत्तः आचारः अस्ति तथा, अथ आभोदं योजयन्तु ।

यज्ञोपासननिकषीऽन्धस वा विनिवोजिते ।
 तदर्थं पुण्यवक्त्रादिविचित्रध्वजशोभिते ।
 खलना वाग्धवाः सर्वे विधेयुर्मिञ्जितास्तदा ॥ ७ ।
 यज्ञस्तः सपरीवारो यज्ञाचार्यस्तस्य मण्डली ।
 पुरोहितः स एव व्यादुपाध्यायोऽथवा पुनः ॥
 कथित् प्रचारको वाच मण्डलीष्येष्ठ एव वा ॥ ८ ।
 निहिष्टोपासनावाग्वसतोऽन इति आन्तिमे ।
 अंशे निवृत्त आचार्यशोभनीयत च सन्ततिः ॥ ९ ।
 पितापत्यं नयेत्तत्र वाहो चारोप्य-वक्षसि ।
 रघुन् दृष्ट्वावमानोऽयं मण्डलां वेदिसन्निधौ ।
 ईदृशा विधिना कुर्यात् प्रार्थनां यज्ञबान्वितः ॥ १० ।
 अहो विश्वपते प्रीतिं ब्रह्ममस्त्ववि सन्ततम् ।
 विश्वसिमः पूजयामो नित्यं नो मृहदिवत् ॥
 तुभ्यं नमो प्रियापत्यमर्पयामि क्षुपानयन् ।
 पितः कृपानिधान समरघोः ससहायकम् ॥

७। यज्ञेति। तदा खलनाः वाग्धवाः सर्वे यज्ञोपासननिकषे तदर्थं विनिवोजिते पुण्यवक्त्रादिविचित्रध्वजशोभिते अन्धस वा विधेयुः ।

८। यज्ञस्त इति । सपरीवारः यज्ञस्तः यज्ञ आचार्यस्तस्य मण्डली च आचार्यः एव, उपाध्यायः, अथवा पुनः प्रचारकः अथवा मण्डलीष्येष्ठः एव वा पुरोहितः ज्ञातुः ।

९। निहिष्टेति । निहिष्टोपासनावाः “असतोः” इति आन्तिमे अंशे निवृत्त च आचार्यश्च सन्ततिः शोभनीयत ।

१०। पितेति । पिता तत्र अपत्यं नयेत्, वाहो च चारोप्य वक्षसि रघुन् मण्डलां मण्डलीमध्ये वेदिसन्निधौ अयं यज्ञवा बान्वितः ईदृशा विधिना प्रार्थनां कुर्यात् ।

अपुण्या वत्सला माता नित्यं स्नान्यमवाः स्वयम् ।
 जलस्नानोपसृतेनेहं प्रवेष्टा जीवनेन तु ॥
 मधुरेणावृधत् प्रकृषा कायेनात्रादिनं दिनम् ।
 आह्वयः सन्निधावर्षयितुं हसोपयोगि च ॥
 नाम येन अभिहितं ज्ञातं स्यात् संसृतौ सदा ।
 व्यक्तिनेन च तत् संख्यापविशति च संसदि ॥
 मनुष्यपरिवारस्वार्पयितुं पुनरुज्ज्वत् ।
 कठिनं खाद्यमस्याद्य मुखे स्तब्धं विवर्तयन् ॥
 शैशवोपितमानन्दे विषोषयितुमुत्तमे ।
 मनुष्यत्वे प्रवेशञ्च यज्ञाणा परमेष्ठिन ॥
 एतत्सर्वं कृपायै मे स्तुतिवादान् सभक्तिकान् ।
 पानन्दितहृदायात् कृतश्रद्धेन सन्निधौ ॥

११ । अहो इति । अहो विष्णुपते, त्वयि सक्तं प्रीतिं वक्ष्यामि,
 विष्णुमिमः निम्नं ज्ञां नो गृहदेववत् पूजयामि, मम प्रियापत्यम् उपानयन्
 तुभ्यम् अर्पयामि । हे क्षपानिधान पितः, असहायकमिदं त्वम् अरक्षः,
 अपुण्याः वत्सला माता सती स्वयं नित्यं स्नान्यम् अवाः, जलस्नानोपसृतेन
 मधुरेण जीवनेन प्रयसा इदं दिनं दिनं प्रकृषा कायेन अत्र अरुधत् । उप-
 योगि ज्ञात्वा नाम अर्पयितुं येन नाम्ना अभिहितं, संसृतौ व्यक्तिनेन च ज्ञातं
 स्यात्, मनुष्यपरिवारस्व पुनः अज्ज्वत् तद्यत्किञ्च च संसदि संख्यापवि-
 शति, अद्य अस्मि मुखे शैशवोपितं स्तब्धं विवर्तयन् कठिनं खाद्यम्
 अर्पयितुं उत्तमे आनन्दमध्ये मनुष्यत्वे प्रवेशञ्च योषयितुं सन्निधौ
 आह्वयः । हे परमेष्ठिन, एतत्सर्वं कृपायै मम सभक्तिकान् स्तुति-
 वादान् यज्ञाञ्च, पानन्दितहृदा पूर्वेण कृतश्रद्धेन च त्वम् सन्निधौ
 आवाप्तं, येन अस्मि भावि गौरवं अर्पयितुं अरक्षः तद्धेतोः एतत् अयत्नम्

पूर्वेन तव वाक्यात् सहायोऽर्पितुं भव ।
 परेषूपलब्धेन चारुतः कश्चित्सर्वम् यत् ।
 नीरवं भवति तत्रेतोः क्षमया शिवसर्पव ।
 पुनर्न तव ज्ञानाच्च देहि ज्ञानञ्च लघुयुगे ।
 उपपन्नं यदा ज्ञानं देहिवाङ्मयं संसृती ।
 समते पदमाकाशं परमाकाशं पदं दिशि ।
 भवति तदा सर्वज्ञानो भवतु ते ज्ञया ।
 परमाकाशं सर्वं देहि तदा शिवशितुं ज्ञया ।
 भविष्यति पुनश्चेत्तत् भवेत् कर्तव्यपात्रकम् ।
 सन्मानं ज्ञानो विदधतः प्रत्यमानन्दमिदम् ।
 ज्ञानं पिबोर्मुखञ्च परिवारस्य नित्यदा ।
 सदाशिवं प्रियेष्टैतद्वयमेनानुब्रूय ते ।
 कुत्र त्वच्छिवमिति पुच्छस्य च दयावतः ।
 ज्ञानज्ञो नीरवं मानो ज्ञानमाकाशमनु च ॥ ११ ॥

तव परेषु चर्पितुम् चकार सहायो भव । ज्ञपदा तव वाचिषं पुनश्च सर्वम् । ज्ञानं लघुयुगे उपपन्नं ज्ञानं च देहि । यदा च ज्ञानं देहिवाङ्मयं संसृती पदं समते, तदा ते ज्ञया भवतु, तदा ते परमाकाशम्, ज्ञानं ज्ञाना सर्वज्ञानः दिशि जगदीश पदं भवति । परमाकाशं यदा शिवशितुं सर्वं देहि, तदा भविष्यति पुनः एतत् तव कर्तव्य-
 पात्रकं युक्तं विदधतः ज्ञानः च भवेत् । ज्ञानम् इदं पिबोः ज्ञानन्दं परिवारस्य
 नित्यं च कुह । ज्ञानेन प्रियेष्टं नित्यदा भव, तव यत्नेन सहचरेण भवितुं कश्चित्
 कुह । दयावतः पुच्छस्य च ते ज्ञानः नीरवं मानः ज्ञानमाकाशम् अनु च ॥

पात्रार्थान्ने तत्तत्सन्निधौ सन्तुपस्थापिते शिष्यौ ।
 एवं स कुर्वीत कामं श्रीमती प्रसुतस्य वै ।
 प्रसुतौ श्रीमती श्रीमातृप्रसुतौ वेति सन्निधौ ।
 सर्व्वयज्ञिभूतस्तस्य विष्णुस्तनयसंज्ञितैः ॥
 पुत्रौ पुत्राव वा नाम ददामि कश्चामयः ।
 श्रीमातृमाश्रित्याक्षौ ददातु शिष्ये प्रभुः ॥ १२ ॥
 कच्छे मातुं प्रदावास्त सखाटेस्त विपुम्बा च ।
 पात्रार्थे आश्रिता पुत्रारादेवमवस्थितं शिष्यम् ॥
 माता दयावतस्तस्य परमेश्वर नः शिष्यो ।
 आश्रिते त्वां शिष्यं यज्ञातीनतायां न्यस्तामि च ॥ १३ ॥
 शान्तिः शान्तिः शान्तिरिति सर्व्वे वाचयेदुत्तरतः ॥ १४ ॥
 आशीःसंप्राप्तमन्त्रान्तो भङ्गीतस्त च पूर्व्वता ॥ १५ ॥

१२ । पात्रार्थान्ने इति । ततः सन्निधौ शिष्यौ पात्रार्थान्ने सन्तुपस्थापिते, एवं
 च तन्नाम कुर्वीत—सर्व्वयज्ञिभूतः तस्य विष्णुस्तनयसंज्ञितैः सन्निधौ श्रीमतेः प्रसुतस्य पुत्रौ
 पुत्राव वा श्रीमती प्रसुतौ श्रीमातृ प्रसुतः वा इति कामं ददामि, प्रभुः कश्चामयः
 कच्छे शिष्ये श्रीमातृम् आश्रितं च ददातु ।

१३ । कच्छे इति । कच्छे शिष्यः कच्छे मातुं प्रदावास्त सखाटे च विपुम्बा
 पात्रार्थेः स्वम् अवस्थितं शिष्यम् आश्रिता पुत्रारान्,—तस्य दयावतः नः परमेश्वर
 माता, वै शिष्यो, आश्रितो, शिष्यं त्वां तस्य च यज्ञातीनतायां न्यस्तामि ।

१४ । शान्तिरिति । ततः सर्व्वे शान्तिः शान्तिः शान्तिः इति वाचयेत्तुः ।

१५ । आशीरिति । आशीःसंप्राप्तमन्त्रान्तो भङ्गीतस्त च तमे पूर्व्वता यज्ञावस्था-
 नुष्ठान्तीति शेषः ।

उपासनायै तस्मात् मिष्टमन्तःपुरं गयेत् ।
 मातुः समीपे सा तच्च कुटीरे भोजनस्य च ॥
 तस्मात्कोपितसज्जामिः शोभितं महिषाज्यैः ।
 वास्यैः श्वेचीप्रतानेन प्रकृतैरक्षतस्ततः ॥ १३ ॥
 आसने वाच पीठे तं त्रिभुं सनुपवेष्टयेत् ॥ १४ ॥
 पञ्चच ज्योत्स्नं नामाविधानि च फलानि च ।
 मिष्टांशानि च आद्यानि तस्यामे कल्पयेत् शुद्धा ॥ १५ ॥
 पञ्चमारब्ध सर्वेषां किञ्चित् किञ्चित्पुष्पैः ततः ।
 त्रिषोर्माता सर्वं दद्यात् वदन्त्येवं समाहिता ॥
 इदमक्षयं तुभ्यं ददामि परमेश्वरः ।
 आभिषेदं वीजवतु तच्च सङ्गच्छेतये ॥ १६ ॥

१३ । अथवा अक्षयवतु नामाच्च उपासनायै इति । उपासनायै तस्मात्
 उपासनायामात् तं त्रिभुं अन्तःपुरं मातुः समीपे गयेत् । ततः सा माता तं त्रिभुं
 तस्मात्कोपितसज्जामिः शोभितं भोजनस्य च कुटीरे दद्यात् । ततः श्वेचीप्रतानेन प्रकृतैः
 महिषाज्यैः वास्यैः सह नयेदिति शेषः ।

१४ । आसनेति । आसने पञ्चदा पीठे तं त्रिभुं सनुपवेष्टयेत् ।

१५ । पञ्चमिति । पञ्च ज्योत्स्नं च नामाविधानि फलानि च मिष्टांशानि आद्यानि
 च शुद्धा तच्च त्रिषोः पक्षे कल्पयेत् ।

१६ । अत्रमिति । ततः माता पञ्च आरब्ध सर्वेषां आद्यानां किञ्चित् किञ्चित्
 त्रिषोः शुद्धे समाहिता सती सर्वं वदन्ती सर्वं दद्यात्—सर्वं तुभ्यं इदम् सर्वं ददामि,
 इव सङ्गच्छेतये परमेश्वरः इदम् अक्षयं आभिषेदं वीजवतु ।

अनन्तरं प्रथमायां मन्त्रिणाः सन्निधौ च ।

निमन्त्रिताश्च हस्त्यश्वकुशलेभ्यः यथाक्रमम् ॥ २० ॥

यद्वाच्यमिदं विष्णोर्वाचिषां विष्णोर्वाचिषां ।

क्रियेत कीदृशेनायं विष्णुः सादति वै यदा ॥ २१ ॥

वह्निर्मानि यन्निर्वाच्योऽयितः साधुर्वाचिषां ॥ २२ ॥

अत्राग्न्यान्ते वासं तं समाहुस्मिन् नयेत् ।

यथाग्निं पुष्पगन्धोपहारं समीत सः ॥ २३ ॥

इति नामवारेणम् ।

दीक्षा ।

विष्णो दीक्षेत वासायै वासवाय च सत्त्वता ।

साधारणानां प्रेषानां सर्वथाक्तास्तु तासु च ॥ १ ॥

२० । अनन्तरमिति । अनन्तरं सन्निधौ प्रथमाः मन्त्रिणाश्च निमन्त्रिताश्च हस्त्यश्वकुशलेभ्यः यथाक्रमम् इत्युक्तम् ।

२१ । अत्रेति । यदा यत्र विष्णुः सादति, यदा वह्निर्वाचिषां यथाक्रमं वासैः वाच्यमिति वाच्यः कीदृशेन क्रियेत ।

२२ । अत्रेति । यद्वाच्यमिदं वाच्योऽयितः साधुः वाचिषां ।

२३ । अत्रेति । अत्राग्न्यान्ते वासं तं वासं समाहुस्मिन् नयेत् । यत्र समाहुस्मिन् वा वासः वाचिषां पुष्पगन्धोपहारं च समीत ।

१ । वासायैः सर्वथाक्तास्तु विष्णोः । साधारणानां प्रेषानां वासैः सर्वथाक्तास्तु विष्णोः ।

विशेषविद्यादानाय यदीययोगिता मता ।
 पुरीषसा वा तेनेष मनोनीतेन भीमता ।
 नवविद्यामतस्यैव मिदिरन् मोक्षिकं वि ते ॥ १ ॥
 शीक्रे शीक्रेयमात्रे वाच वसति वाचकम् ।
 मात् विद्यादादिभिर्भूयै मन्त्रक्या तं निवेद्यते ।
 नूतनस्य विद्यामन्त्रानुप्रसक्तस्यैवमन् ॥ २ ॥
 उपसर्गादिनिर्वाणस्यैव मिदिरं पारिवारिके ।
 उपसर्गाद्यै वाच वाच्यं शीपयोगिनि ।
 निर्वाहयेत् सुमनसा दीक्षाकर्म यथाविधि ॥ ३ ॥
 दीक्षितस्यो विद्येत् क्षान्तागारं मन्वीरचेतसा ।
 निर्दिष्टे दिवसे तत्राभिषेकेष परिष्कृतः ॥ ४ ॥

१ । साधारणविद्यामन्त्रं किं कर्तव्यं तदाह विद्येति । यदा विश्वविद्या-
 दानाय विशेषविद्यावत्त्वात् उपयोगिता मताः प्रायाः, तदा पुरीषसा परिहारस्य
 पुरीक्षितेन चयना इह तेन पुरीषसा मनोनीतेन वा भीमता कपटुश्लेष्म मिदिरैव भीक्षिकं
 नवविद्यामतस्यैव वा ते हि मिदिरन् ।

२ । शीक्रे इति । विद्यादात् मात् शीक्रे चयना शीक्रेयमात्रे वसति कपटुश्ल-
 म्भनम् चतुर्ष वाचकं विधिपूर्वै नूतनस्य विद्यामन्त्र मन्त्रक्या निवेद्यते ।

३ । उपसर्गविधि । मन्दिरे उपसर्गादिने उपसर्गनामे निर्दिष्टे दिने चयन
 तदगिरिने दिने, चयना पारिवारिके उपसर्गनामके, उपयोगिनि चयन वा क्षान्तिनि
 क्षान्तिनामे सुमनसा निर्वाहयेत् ।

४ । दीक्षितस्य इति । निर्दिष्टे दिवसे दीक्षितस्य मन्वीरचेतसा क्षान्तागारं
 विद्येत्, तत्र यथाविधि परिष्कृतः यथाविधि भवेत् ।

चम्बले कारिते सिध्यति कारि तु मूर्धनि ।
 महिमा सच्चिदानन्द तवेति मनसा करेत् ॥ ६ ॥
 धातुनिर्धितपात्राच्च विधानध्वजचिह्नितान् ।
 प्रोक्त्यन्तात् कारि सिध्येत् मूर्ध्नि तच्च पुरोधसा ।
 मनसा दीक्षितव्योऽथ वदेत् यथासमन्वितः ॥
 प्रसुर्बोरिगतौ देहं यथा मे शोधयत्वसौ ।
 तथा मे हृदयं शोधयतु कुर्वन् हि निर्वैद्यम् ।
 यथा शीतलसत्वच देहं शान्तिजलनिषदम् ।
 तथाऽऽभयतु शान्तिश्चात्मनि मे करुणाजलम् ॥ ७ ॥
 अभिवैद्यसमाप्तौ च दीक्षितव्यः पुरोहितः ।
 ब्रूयुः समागताः शान्तिः शान्तिः शान्तिरितिह ते ॥ ८ ॥
 पीतगौरिकप्रावारं हतं शृङ्गेन वाससा ।
 प्रवेशयेद्गृहे तत्र निर्दिष्टे समये च सः ।
 उपविष्टो भवेद्देदीपधुसंस्कारमे शुभे ॥ ९ ॥

●

६ । चम्बले इति । चम्बले तैजान्मयमे कारिते मूर्धनि कारि तु सिध्यति इति सच्चिदानन्द तव महिमा इति मनसा करेत् ।

७ । धातुनिर्धितेति । विधानध्वजचिह्नितान् प्रोक्त्यन्तात् धातुनिर्धितपात्रात् च मन्त्रं मूर्ध्नि पुरोधसा कारि सिध्येत् । अथ मनसा दीक्षितव्यः यद्वाक्यमन्वितः अथ वदेत्—
 यथा मे देहं शोधयति, तथा मे हृदयं निर्वैद्यं कुर्वन् शोधयतु ;
 यथा शीतलसत्वचं तु यथा देहं शीतलवति, तथा मे चात्मनि करुणाजलं शान्तिं च प्राप्तवतु ।

८ । अभिवैद्य इति । अभिवैद्यसमाप्तौ दीक्षितव्यः, पुरोहितः, सव्यवसायः
 च ते शान्तिः शान्तिः शान्तिः इति वदन् ब्रूयुः ।

९ । पीवेति । शृङ्गेन वाससा हतं पीतः गौरिकः प्रावारः, उपविष्टः सः सः

भारभिक्षीपासनात्ते वदेदाचार्यं चानय ।

दीक्षार्थिने विविचुर्यो मच्छन्ती परमेष्ठितुः ॥ १० ॥

उपदेष्टा पिता वाच बन्धुस्तथ प्रवर्तकः ।

वेदीसम्पुञ्जमासाद्य वदेदेवं तदर्चयन् ॥

आचार्यं चानय समन्तं ते योमन्तममुकत्ववन् ॥

उपाययामि आत्मेनं योमं स्वज्ञानतः पुनः ।

प्रवेद्यायास्य मच्छन्ती नूतनस्य विधिरिह ॥ ११ ॥

ततो दीक्षार्थिने जिज्ञासेत सीऽयमिह क्रमात् ॥ १२ ॥

(क) दीक्षार्थिन् किं विधानस्य मच्छन्ता नूतनस्य च ।

योक्तुमाजानमिच्छुस्तं व्यञ्जरात् सञ्ज्ञतिसोमिति ॥

(ख) जानासि किं विद्वत्सिद्धिं मूलतत्त्वानि सोमिति ॥

दीक्षितस्य निर्दिष्टे कर्मिणे तत्र गृहे उपासनाकार्यं प्रवेक्ष्येत्, यः च एते वेदीसम्पुञ्जसाधने उपविष्टः भवेत् ।

१० । भारभिक्षेति । भारभिक्षीपासनात्ते आचार्यः वदेत्—परमेष्ठितुः मच्छन्ता मः विविचुर्यः, दीक्षार्थिने तम् आनय ।

११ । उपदेष्टेति । उपदेष्टा पिता चापरा तस्य बन्धुः प्रवर्तकः कम् वेदीसम्पुञ्जम् आसाद्य तदर्चयन् एवं वदेत्,—आर्य आचार्य, तव समन्तं योमन्तम् असुखम् इमं आनयतः पुनः योमं आत्मा एह नूतनस्य विधिः मच्छन्त्याम् चक प्रवेद्याय चक्षुः उपानयामि ।

१२ । तव इति । तवः उपासनात्मकत्वं सीऽयम् आचार्यः एह दीक्षार्थिने क्रमात् यथाक्रमं जिज्ञासेत । ततो जिज्ञासादनुसरति ।

(क) हे दीक्षार्थिन्, किं नूतनस्य विधानस्य मच्छन्ता आजानं सोमे तम् इच्छुः ? सीत् इति च सञ्ज्ञतिं व्यञ्जरात् च दीक्षाधीति शेषः ।

(ख) जानासीति । नूतनस्य विधानस्य सूक्ततत्त्वानि किं जानासि विद्वत्सिद्धिं च ?

- (ग) तदर्थं प्रभुवाक्यतः चित्तुः ? चोमिति । चोमिति ।
 (घ) यथा विनयनेऽप्यभयं शीघ्रं चित्तुः ।
 सत्यस्य चोमनेऽप्यभयं चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।
 (ङ) चोमिच्छरः सहायोऽपि सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।
 (च) चित्तीयः परोक्षस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।
 सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।
 चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।
 चिता मेता चः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।
 (छ) चोमिच्छरः सहायोऽपि सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।
 (ज) नैतिकानोक्तद्वारा विधिवाक्यानि ग्र्यानि च ।
 विवेकाय समादेहेराविः सत्यस्य चित्तुः ।

चोम इति । विवासेन चकति । अत्रादिभ्यस्तुभमेन विवासा वाचापेन मदुत्तरं
 दीधर्मानः । एवं चित्तुः चित्तुः ।

(ग) यथा चित्तुः । यथाः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।
 चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।

(घ) यथा चित्तुः । यथाः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।
 चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।

(ङ) चोमिति । सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।
 चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।

(च) चित्तीय इति । चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।
 चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।

(छ) चोमिति । चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।
 चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।

(ज) नैतिकानोक्तिः । चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।
 चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः सत्यस्य चित्तुः ।

याज्ञानं यत्तु सर्वज्ञानं धार्मिकत्वं हि तेषु किम् ।

विश्वविधिं तथा विश्वं परमेष्ठस्य सन्निधौ ॥

गङ्गादानवाधक्यं कर्मवानां सफलकम् ।

गङ्गाविधानां निर्व्याहस्येति धर्मस्य चैवम् ॥

हेतोर्विचारितः स्वाच्छं दम्भितो वा गुरुकृतः ।

इहामुचेति किमहो विश्वविधिं च योमिति ॥

(५) सार्वभौमिकमण्डलां किमु विश्वविधिं विद्मः ।

प्राचीनज्ञानजातस्य विद्यानां निधानकम् ॥

नूतनानां स्वीकरोति वा सर्वेष्वधिष्ठातृषु ।

समस्तसत्त्वमेकत्वं यास्तेषु क्रमयामतम् ॥

विधानेषु पुनर्भेदाधानानि जहाति च ।

महीवदते यान्तिष्टैकत्वं नियतमेव च ॥

ज्ञानविज्ञानयोर्योगभक्त्योर्वैराग्यकृतयोः ।

सर्वोच्चतमयोः सामञ्जस्यं संविदधाति च ॥

सर्वोच्चातीः सर्वसम्पदायां पूर्णं करिष्यति ।

एकं राज्यं परीकारमेकं कालो च योमिति ॥

धार्मिकत्वम् आद्याप्य यानि नेतिकानि हेतुद्वय विधिजातानि विधिकस्य
कमादेशैः आदिः सन्ति तेषु किं विश्वविधिः ? विश्वं परमेष्ठस्य सन्निधौ
गङ्गाविधानां कर्मवानां सफलं निर्व्याहस्य त्वं गङ्गादानवाध इति,
धर्मस्य सत्यः च हेतोः त्वम् इह असुख विचारितः दम्भितः गुरुकृतः वा
ह्य इति, किम् अहो विश्वविधिः ? च हीनार्थो योम् इति ।

(५) सार्वभौमिकेति । इह किमु तस्यां सार्वभौमिकमण्डलां
विश्वविधिं, वा मङ्गली प्राचीनज्ञानजातस्य नूतनानां विद्यानां च विद्या-

- (ज) नैसर्गिकां विधेयाणां आधारेणाह किं पुनः ।
 प्रेरणायां विधातृत्वे वैयर्थ्यमिति च बोधिति ॥
- (ट) सम्मानयसि यज्ज्ञासि मृतीरूपं विविधाः किमु ?
 यो तावता जावतैताः प्रेरणाधीनधीयताम् ।
 बाधुदस्य च गच्छेत् ज्ञानस्य क्षिपयः पुनः ॥
 विधेयस्य विधातृत्वस्यैवैवस्य विमुक्तये ।
 जातीनां तत्र आवेशस्य क्षिपिस्तु मानवस्य वै ॥
- (ठ) ज्ञयीन् बाधून् मर्त्यगान् किं यज्ज्ञासि मानवस्य वै ?
 यो तावता जावतैत आविष्कुर्वन्ति विधति ।
 देवचरित्रभिक्षायां विधार्थं शोधनाय च ॥

नक्तम्, या सर्वेषु अविज्ञाधुन समञ्जसत्वं, सर्वेषु प्राप्तेषु एकत्वं, सर्वत्र
 विधानेषु च क्रमयोगतां स्वीकरोति, भेदसाधनानि च-पुनः अद्यापि,
 नियतम् एव ध्यातव्यम् एकत्वं च महीययते, सर्वोक्ततन्मयोः ज्ञान-
 विद्यालययोः योगमन्त्रोः वेदाध्यक्षकयोः सामञ्जस्यं संविदधाति, पूर्वं कार्यं
 कर्त्ताः जातोः सर्वसम्पदावान् एवं राज्यम् एवं मरीभार्त्तं च करिष्यति ?
 च दीप्तार्थो—बोधिति ।

(ज) नैसर्गिकमिति । विधेयाणां आधारेणाह नैसर्गिकां प्रेर-
 णायां विधातृत्वं आधारेणे विधिने च किं पुनः विधयति ? च दीप्तार्थो—
 बोधिति ।

(ट) सम्मानयसि । किमु त्वं विविधाः मृतीः यज्ज्ञासि यज्ज्ञासि-
 यति ? यो तावता, जावता एताः प्रेरणाधीनधीयतां बाधुदस्य भस्तेः
 च ज्ञानस्य च, जातीनां विमुक्तये पुनः ईश्वरस्य विधेयस्य विधातृत्वस्य
 क्षिपयः । तत्र यत्न परमेश्वरस्य भावः, क्षिपिः तु मानवस्य एव ।

(ठ) नवीनमिति । मर्त्यगान् ज्ञयीन् बाधून् च किम् कर्त्तुं यज्ज्ञासि

लोकानां हर्षवन्मुक्ततरमाहर्षमुत्तमम् ।

प्रीतिः सम्मानना चेदु कर्तव्या मम सर्वदा ॥

भगवदुत्तिष्ठ तत्राद्या सर्वं सर्वव्यमात्मनि ।

एकस्मापत्तिर्बेदा च बद्धद्वेषो परस्व च ॥

(क) किं मतं तव ? विद्याममात्मिकार्थकमीक्षितुः ।

मुमवासा च का ? प्रेमा सर्वव्यापकरोऽस्य च ॥

कः स्वर्गः ? जीवन्मुक्तिं प्राप्य सर्वत्र वत् पुनः ।

का मच्छली ? परेष्व्याह्वयराज्यं हि तत्र तु ।

सर्वं प्रेमा च पुण्यं निश्चितं मिलितं किञ्च ॥

(ख) लौकिकं त्वं सर्वव्यक्तेरस्य विद्याममात्मनः ।

ह्रीं चार्थी—अमुके दिने मे भावि वर्धेऽमुकेऽद्य सम्मते ।

सर्वं श्रीरमुकः पूर्णं विद्यामं लौकिकोऽसि च ॥

मानवः ? लोभं तावता, वायता एते देवचरित्रमिच्छामां विभक्ति
आदिष्णुन्ते, लोकानां शिष्यार्थं प्रोक्तव्यं च ज्ञातव्यं ज्ञातव्यं
आहर्षं दर्शयन्ति । एतु यत् सर्वं देवं तत्र सज्जतः सर्वदा प्रीतिः, सम्मा-
नना अमुकः च मम कर्तव्या, एषां परस्व च यद् वत्, आत्मनि तत्र
एकस्मापत्तिर्बेदा च कर्तव्या ।

(क) विमितिः । किं तव मतम् ? आत्मिकार्थकम् ईक्षितुः—विद्या-
मम् । का तव मुमवासा च ? सर्वव्यापकः, अस्तु प्रेमा । कः तव
स्वर्गः ? अक्षिण जीवन् वत् पुनः सर्वत्र प्राप्यम् । का तव मच्छली ?
परेष्वस्य अह्वयराज्यं यत तु सर्वं प्रेमा च पुण्यं च किञ्च मिलितम् ।

(ख) लौकिकं त्वं । सर्वव्यक्तेः ईश्वरस्य अस्मि आत्मनः विद्यामं त्वं
लौकिकः । ह्रीं चार्थी—अमुके दिने मे भावि अमुके वर्धे अस्मि

पवित्रपरमेश्वरस्य सक्रियावयव सर्व्वेषां ।
 त्रिशुब्रजालधर्मस्य मूलतत्त्वेषु मस्तिताः ॥
 नूतनस्य विधानस्य मन्त्रस्यां प्रविशामि च ।
 सहायः परमेशो मे भवत्यस्य चिरन्तनः ॥

आचार्यः—मन्त्रा पश्यन् मारं ज्ञानपरायणमृतं पुनः ।
 पादं सर्व्वविधं ज्ञातुं साम्प्रदायिकताभिह ॥
 विश्वात्मन्य च पावित्र्यात्मात्रं त्वं नय जीवन्म ।
 भक्तेः प्रेम्णश्च मन्त्रज्ञाः परस्मै गौरवाच्च तु ॥

दीक्षार्थी—इदानीमव परिचायप्रदं मन्त्रमनुग्रहम् ।
 वितर त्वं हि यत् कथं कर्तुं ते गौरवान्वितम् ।
 प्रभातपुष्पयुक्तं मां मन्त्रज्ञाः स्थां समन्वितम् ॥

आचार्यः—ज्ञानाभासां प्रभुर्निर्णयं त्वया कथं करोतु तः ।
 (क) नूतनस्य विधानस्याचार्यस्तस्यै च कृतम् ।
 इदानीमव मन्त्रज्ञाः चोत्थाय प्रतिनिधित्वतः ॥

श्रीः अतः पवित्रपरमेश्वरस्य सक्रियावयव सर्व्वेषां त्रिशुब्रजालधर्मस्य मूलतत्त्वेषु
 पूर्वं विधानं लोकोत्तमं, नूतनस्य विधानस्य मन्त्रस्यां प्रविशामि च ।
 परमेशः अयं मे चिरन्तनः सहायः भवतु ।

आचार्यः—परस्मै मन्त्रां त्वं सर्व्वविधम् अहर्तुं पादं साम्प्रदायिकतां
 पुनः ईदं ज्ञातुं भारम् अर्पयामि । मन्त्रज्ञाः परस्मै तु गौरवाच्च त्वं
 विश्वात्मन्य पावित्र्याच्च च भक्तेः प्रेम्णश्च जीवन्म नय ।

दीक्षार्थी—इदानीमव, त्वं मन्त्रं परिचायप्रदम् अनुग्रहं वितर यत् कथं
 तव गौरवान्वितं कर्तुं, मन्त्रज्ञाः उपयुक्तं प्रभातं समः स्ताम ।

आचार्यः—प्रतः त्वं ज्ञानाभासां, च त्वया निर्णयं कथं करोतु ।

(क) इत्यन्तीति । तस्मै आचार्यः नूतनस्य विधानस्य कृतम् ईदानीम् ।

शास्त्रब्रह्मज्ञेयैकं तन्मैका नमस्कृताम् ।
 हेनिकोपायनाहेतोः प्रमेयातां तन्मात्रम् ॥
 भाटकोहेन तं तत्र सजेयातां मुदा ततः ।
 भक्त्या प्रभुं नमस्कृत्याहीचार्थी मन्त्रलो न वा ॥
 शान्तिः शान्तिः शान्तिरिति वाचयेत् समस्तैः ॥
 इति दीक्षा ।

विवाहः ।

विवहेन वदीयामात् प्राक् तादृश्यात् कदाचन ॥ १ ॥
 शरीरमशिवं व्याधिक्षेपानरो न केवलम् ।
 सामाजिकोऽभियोगोऽयं वसीऽवर्तितवान् ॥
 वंशानां जावतीऽकाङ्क्षतोदाहेऽयं नैतिकम् ।
 अकक्षायां महत् पापं प्रभोऽदृष्टावयंसवम् ॥ २ ॥

प्रतिनिधित्वतः सकलानां प्रतिनिधीभूत्वा मन्त्रलोको ही च उत्पन्न इवं
 शास्त्रमयम् तथा एका नमस्कृताम्, तथा हेनिकोपायनाहेतोः आत्मनम्
 उपेयाताम्, ततः उपायनामन्त्रं मुदा तं तत्र भाटकोहेन सजेयामात् ।
 दीक्षार्थी भक्त्या प्रभुं नमस्कृत्यात्, वा मन्त्रलो न मन्त्ररैः शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः इति वाचयेत् ।

१ । सम्युति विवाहावृत्तयमाह विवहेति । तादृश्यात् वदीयामात्
 प्राक् कदाचन न विवहेत् ।

२ । अकालज्ञतोदाहदोषमाह शरीरमिति । अयं अकालज्ञतो-
 दाहे अवम् उदाहः न केवलं शरीरम् अशिवम् अमङ्गलं, बाधोनां
 क्षेपानाञ्च व्याधयः, किमर्थं, सामाजिकः अभियोगः, यतः अकालज्ञतो-
 दाहात् आद्य वंशानाम् अवर्तितः जायते, प्रभोः इदौ अर्थश्च नैतिकम्
 अकक्षायां महत् पापम् ।

कुमारोत्तमं ज्ञानमोक्षं विदुःश्रवणमयतिः ॥ १ ॥
 हस्तैरिन्द्रियवशजैः पापघातिजुगुप्सितैः ॥ २ ॥
 विवाहस्तु वयो दैवमेदाब्धिर्हिष्टमस्तु तत् ॥
 प्रकृता तद्विचित्राब्धिः परमेशितुः ॥ ३ ॥
 कल्पमृतोऽभिजायादाऽसत्त्वं वाऽयं सत्त्वरम् ॥
 मोहर्हिष्टं यत् तत् प्रकृत्योपशुक्तताम् ॥
 ज्ञानमेदाब्धिरस्य मनसो हारकर्माणि ॥ ४ ॥
 न वयः केवलं दैवमेदो वा स्वात्मन्युक्तम् ॥
 ज्ञानवशात् परितं सन्निवृत्तः काव्यनिर्वाणम् ॥ ५ ॥
 इन्द्रियमेरवाद्यान् सृष्टां सारिणीं पुनः ॥
 न तु सोऽगुचरेत् स्वस्य जेष्टाभ्य विचारणाम् ॥
 पित्रोश्च रक्षकाणाञ्च सुपक्तां, मन्त्रणां शुभाम् ॥ ६ ॥

१। कुमारोत्तमसम्भावनायाः कुमारोत्तममिति । कुमारोत्तमं ज्ञान-
 मोक्षम् । यः श्रवणमयतिः कुमारोत्तममिति श्रेयः स हस्तैः इन्द्रियवशजैः
 जगत्पुण्यमितिः पापैः च जगत्पुण्यः संशुक्तः ।

२। न हस्तैः निर्दिष्टं विवाहं वयः, दैवमेदामिहात् भिन्नतात् कथं
 न निर्दिष्टं कर्तव्यम् तदाह विवाहमिति । दैवमेदात् तत् विवाहं वयः
 तु प्रकृता निर्दिष्टम् अस्तु यस्मात् तस्याः प्रकृतेः विधिः परमेशितुः निवृत्तः ।

३। सत्त्वरम् असत्त्वरम् तत् परिहार्यमिहाह कल्पनात्तदिति । कल्प-
 नात् अभिजायात् वा सत्त्वरम् अथवा असत्त्वरं न ज्ञेयम् । अत्र सार-
 वशैः प्रकृतिः ज्ञानमेदात् प्ररीरक्ष्य मन्त्रः उपशुक्ततां विनाशः ।

४। न केवलं वयस्योपशुक्ततामिहाह न वयदिति । न केवलं वयः दैव-
 मेदः वा, स्वात्मनः, ज्ञानवशात्, परितं अपि ज्ञत काव्यनिर्वाणे सन्निवृत्तः ।

५। ज्ञानवशमिति सम्भावनायाः ज्ञानवशमिति । इन्द्रियमेरवाद्याम् अथ

अविचारणमोदयं विवाहे विमर्शं स्यात् ।
 हेतुरवहिताः सन्तु तरण्यवहिताः सदा ॥ ८ ॥
 कृतार्थतायाः प्रतिभूः सुखस्य च विपक्षिणः ।
 तेषां विचारणा बलं तयोः सम्प्रतिपक्षिण्य ॥ ९ ॥
 नदीतां मनसा सोमावनुमोद्येत तैः पुनः ।
 उभाभ्यामनुमोद्येत नदीयुर्मनसा च तैः ॥ १० ॥
 प्राप्तिवाचात् परिचयं साक्षात्कारेण नैतथीः ।
 यन्निष्ठमथ नैकद्वयवर्धनं कुरुतां भवेत् ॥
 विश्वस्तुते च यन्मते यावत् परिच्यते न सः ॥ ११ ॥

सांसारिकीं कृद्वा न च पुनः अदुस्सरेत्, तु किन्तु यत्र उदाहे स्यात् सोडां
 विचारणां पिबोः रक्षकावाच संपत्तां शुभां मनसाम् अदुस्सरेत् ।

८ । तत्र स्यात्तरणी दीपमाह अविचारणमिति । विवाहे अवि-
 चारणम् अज्ञानं सन्तु विमर्शं हेतुः, तरण्यः तरुणः अदा अर्वाहताः सन्तु ।

९ । कथं कृतार्थता सुखं च तदाह कृतार्थताया इति । यत्र तयोः
 तरुणीतरुणयोः रक्षया तेषां पिबमादररक्षकावाच विपक्षिणः विचारणा
 सम्प्रतिपक्षिता तत्र कृतार्थतायाः सुखस्य च प्रतिभूः ।

१० । मनोवयवमाह नदीतामिति । उभौ तरुणीतरुणौ मनसा नदीतां
 परस्परमिति शेषः, तैः पिबमादररक्षकैः पुनः अनुमोद्येत तन्मनोवयवमिति
 शेषः, तैः पिबमादररक्षकाः वा मनसा नदीयुः उभाभ्यां तरुणीतरुणाभ्याम्
 अनुमोद्येत ।

११ । प्राप्तिः । विवाहात् प्राक् उभौ रक्षयोः परिचयं साक्षात्का-
 रेण यन्निष्ठम्, यत्र नैकद्वयवर्धनं कुरुताम्, यावत् नः परिचयः विश्वस्तुते
 यन्मते च परिचयः न भवेत् ।

बन्धूनां रक्षकाणां वा सन्निधौ न भवेत् पुनः ।
 तं ज्ञातुं नामुमन्त्रेणैव बोधितमथ तु ॥ १२ ॥
 कस्मिं तच्च चरितं धीं वातवन्तो हि गोपितुम् ।
 जगुष्मिन्तमन्त्रेणैव विवक्षन्ते परस्परम् ॥
 मन्त्राणां स्थानेन पापघ्नं प्रच्छदयुष्मन्ममिति ॥ १३ ॥
 आपदितः सन्निधौ च सामाजिकविपत्करः ।
 यच्च स्याद्भर्तृसङ्घारः प्रागकीर्तिरहो भवम् ॥ १४ ॥
 विगृह्णीतिकाः शोधयितुं चेज्जीवमानि ते ।
 इच्छन्ति चामृतपत्रं सरसं दर्शयन्ति च ॥
 विवक्षेयुः पतितानामुद्धारिणेऽप्येन तु ।
 समाजस्थोपकारः स्यादसंयतमहो पुनः ॥
 पावित्र्यं परमेष्ठस्य ग्रहस्य ज्ञातुं चित्तं तु ।
 अणुमात्रेण हीयते तत्कृपेण ह्यपवित्रता ॥
 वस्तुविद्या विशुद्धेण सा विस्तदवधानवान् ॥ १५ ॥

१२। बन्धूनामिति । बन्धूनां रक्षकाणां वा सन्निधौ नः परित्यक्तः पुनः भवेत् । अथ तु ज्ञातुं कदाचित् अयमोचितं तं परिचयं न चामुमन्त्रेण रक्षका इति शेषः ।

१३। सज्जोति । तत्र ते कस्मिं धीं चरितं वातवन्तः जगुष्मिन्तमन्त्रेणैव गोपितुं तेन विवाचेन प्राप्तं कर्मा च प्रच्छदयुः इति मन्त्राणां परस्परं विवक्षन्ति ।

१४। आपदित इति । स च उदाहृतः आपदितः सामाजिकविपत्करः, यच्च ज्ञातुं विवादादिति शेषः । भर्तृसङ्घारः स्यात् कदाचिद्भीतिः, अर्थभयहेतुः ।

१५। विगृह्णीतिकाः । विगृह्णीतिकाः ते चेत्, यदि इह जीवमानि

नरनाथोर्न पत्नी स्यात् पतिर्नकाधिकः कश्चित् ॥ १६ ॥

मङ्गली बहुभर्तृत्वं मङ्गपत्नीसमेषु च ।

निषेधति न बन्धत्वं चिररोगितमप्युत ॥

अभिचारित्वमेकस्मिन्निवस्य विवक्षुने ।

विवाहे न्यायमित्यत्र कलं मन्येत जातुचित् ॥ १७ ॥

अन्योऽन्यं न तज्जेयुर्न विवक्षेयुर्विवाहिताः ॥ १८ ॥

क्रौर्ध्यस्य अभिचारस्य तज्जानमिमस्य च ।

हेतोःस्वागोऽनुमोद्येत नान्योऽन्यस्य तु जातुचित् ॥ १९ ॥

बान्धवैरनुमोद्येत चेद्विचारालयेः पुनः ।

पार्थिवैः स सुदीगाय सुखाय चैहिकाय तु ।

न पुनर्द्विगमादिधमपक्षेस्ते प्रमोर्हि ते ॥ २० ॥

शोधयितुम् इच्छन्ति सरलम् अनुतापं च दर्शयन्ति, विवक्षेयुः । अर्थ-
श्रयम् ईदृशेन पतिमानामुद्धारेण तु समाप्तस्य उपकारः स्यात् । अहो
पुनः यत् परमेशस्य सहस्य पार्थिवं जातुचित् न अनुमायेव हीनेत,
उत्तम्येन, विशुद्धेन तदिधा हि अपवित्रता मा विस्तृत् तत्र अवधारयान्
भवेति श्रेयः ।

१६ । एकपतिकत्वैकपत्नीकत्वे आह नरनाथोरिति । नरनाथोः
पत्नी पतिः वा कश्चित् एकाधिकः न स्यात् ।

१७ । मङ्गलीति । मङ्गली बहुभर्तृत्वम् एषु नरेषु च मङ्गपत्नीत्व
निषेधति । बन्धत्वं चिररोगित्वं अभिचारित्वम् अपुनश्च विवाहे एक-
स्मिन्निवस्य विवक्षुने न्यायं कलम् इति जातुचित् न मर्त्यत ।

१८ । नात्र आगो विवक्ष्य इत्याह अन्योऽन्यमिति । विवाहिताः
अन्योऽन्यं न तज्जेयुः, न विवक्षेयुः ।

१९ । अभिचारस्येति । क्रौर्ध्यस्य नेहृर्मस्य अभिचारस्य अनमिमस्य
च हेतोः अन्योऽन्यस्य आगः न तु जातुचित् अनुमोद्येत ।

२० । बान्धवैरिति । न तज्जानः चेत् यदि बान्धवैः पार्थिवैः विवा-

ईश्वरस्य विधिः पुनः विवाहवन्धनं पुनः ।
 उदीरयति न शक्यं चातु केनापि हेतुना ॥ २१ ॥
 बहो यन्निर्दिष्टं प्रशुभा मा शक्यं लीतुं पार्थिवः करः ॥ २२ ॥
 सिद्धसागरो विमुक्ताश्च कर्त्तव्यमृद्धादिह ।
 विवाहस्येति, मन्वानाः कल्पनातः पुनर्वदि ॥
 विवदन्ति च मोदिन्या भ्रात्र्या तद्विधया प्रभोः ।
 सिंहासनाद्ये ते हि सुर्वज्जहारत्वदीयतः ॥
 साधराणां बहो धीष्या विवदन्ति च ये पुनः ।
 तान्वैधविवाहेन वीक्षयन्ति परस्परम् ॥ २३ ॥
 तेषां धर्ममतेऽनैक्यं भिन्नतापि भवेद्यदि ।
 नरनार्योर्न तद्वेति शिष्ट्या उदाहृत्य नम् ॥ २४ ॥

राज्ञेयः पुनः अनुमोदते. सुयोगाय ऐहिकाय सुखायैव । न तु ते पुनः
 प्रभोः रिक्तं स्वर्गोपमं आदेशम् अपेक्षन्ति ।

२१ । ईश्वरस्येति । ईश्वरस्य विधिः पुनः विवाहवन्धनं पुनः प्रविचर्य
 उदीरयति । चातु कदाचित् केनापि हेतुना न शक्यं तदिति श्रेयः ।

२२ । बहो इति । प्रशुभा धन्यः हि बहो, पार्थिवः करः मा शक्यं लीतुं
 तमिति श्रेयः ।

२३ । ईश्वरस्येति । आगः सिद्धः, इह विवाहस्य कर्त्तव्यमृद्धतात्
 विमुक्ताः च इति कल्पनातः मन्वानाः यदि पुनः तद्विधया मोदिन्या भ्रात्र्या
 विवदन्ति, तं प्रभोः सिंहासनाद्ये बहुद्वारत्वदीयतः साधराणां स्युः बहो
 ते धीष्याः, ये विवदन्ति ये च पुनः तान् परस्परम् अवैधविवाहेन
 वीक्षयन्ति ।

२४ । वेनामिति । तेषां नरनारीणां यदि धर्ममते अनेक्यं भिन्नतापि
 भवेत्, तद्वेति, नरनार्योः उदाहृत्य नम् च शिष्ट्या ।

एकधर्मावकाशो चेत् पतिः प्रीतिं च प्राप्नुतयोः ।

एकः स्वीकृतवान् धर्मान्तरमन्यस्ततो यदि ॥

अस्वीकरोति तेनात्र धीमं वेभौ किञ्चिन्नम् ।

तत्पूर्वकुरुतां पश्चात् सम्प्रदायान्तरं पुनः ॥

त्यक्तैकस्तत्र यच्छाति न तच्छ्रममहो भवेत् ।

विवाहेऽन्यतरस्या च कुर्वीतात्मारपणस्य च ।

विच्छेदस्य च दृष्टान्तं स्वं दाम्ने न हि चेत्तदा ॥ २५ ॥

मतभेदः स्वभावो वा नीति दौर्लभ्येव वा ।

सामयिकस्तु चेद्देविवादकारणं भवेत् ॥

सम्प्रेतनाथ यत्रः स्याच्छ्रीधनाथ च सर्वथा ।

वावज्जीवं जातु वैवाहिके सम्बन्धवाधते ॥

नास्तीकार्यं भजेयातां अश्वत्थममथ न ॥ २६ ॥

२५ । एकधर्मेति । चेत् यदि प्राक् पतिः एकधर्मावकाशो प्रीतिं च एकधर्मावकाशिनो, तयोः एकः धर्मान्तरं स्वीकृतवान्, ततः अन्यः यदि तेन धर्मान्तरप्रतीक्षा अत्र धर्मान्तरे योग्यः अस्वीकरोति, अथवा उभौ किञ्चिन्नं तं धर्मेन कुर्यादुच्यते, पश्चात् एकः तं च श्रद्धा सम्प्रदायान्तरं यच्छाति अत्र अन्यतरस्य विवाहे अहो न शक्यं भवेत्, दाम्नेन चेत्तदा स्वम्, आत्मानम्, आत्मापेक्षया च विनाशस्य च दृष्टान्तं कुर्वीत ।

२६ । विवाहवन्धनस्य निवृत्तमात्रं मतभेद इति । मतभेदः, स्वभावः, सामयिकं नीतिदौर्लभ्यम् एव वा चेत् यदि भेदस्य विवादस्य वा कारणं भवेत् वावज्जीवं सम्प्रेतनाथ श्रीधनाथ च सर्वथा यत्रः स्यात्, जातु वैवाहिके सम्बन्धवाधते, न अस्तीकार्यं, न अत्र अश्वत्थमं भजेयाताम् ।

मानवो मानवास्तस्मान् ऊरन्तु वद्विवाहिताः ।

एकदा चेन्निरावातस्मानो भास्वीश्चरासथे ॥ २७ ॥

अतिवारुणसमये कृता पत्नी पतिर्भूतः ।

केन्द्रीवितो जीविता वा विवहेत्तो वदीकृतः ॥

वयोवृद्धौ तच्चाभूते साधु चेन्न विचिन्तति ।

उदाहाय जीवन् समर्थेभ्यो वस्त्रं चिरम् ॥ २८ ॥

नैकट्याद्विवाहस्य देशाचारानुसारतः ।

रक्षणीयं न विवहेद्दिकशोभितसङ्गतम् ॥ २९ ॥

न तु निकटसम्पर्कं नारीं जानूहहेन्नरः ।

मर्मैर्विद्वन्निर्गन्तादनीतेः अतिवृत्तत्वा ॥ ३० ॥

मादृतः पिदृतो दास्य चतुःपुरुषमध्यगो ।

भ्राता वा भगिनी वाचकतरः, पूर्वजस्य तु ॥

पूर्वजो वा यदि स्थानं तयोर्दुदाहवन्मनम् ॥ ३१ ॥

२७। मानव इति । तस्मान् मानवाः मानवाः ऊरन्तु यत्, चेत्, यदि एकदा विवाहिताः, चिराय विवाहिता इति शेषः । अतः ईश्वरा-
कले जायः नास्ति ।

२८। अतीति । अतिवारुणसमये चेत्, यदि पत्नी कृता पतिः
भूतः, जीविता जीवितः वा विवहेत्, यदि तौ दृश्यतः । वयोवृद्धौ
तच्चाभूते कृतपत्नीकले कृतपतिकले चेत्, ईश्याय ईश्वराय जीवन् चिरं
वस्त्रम् तमर्थं उदाहाय न विचिन्तति साधु तदिति शेषः ।

२९। अविवाहसमाह नैक्यादिति । देशाचारानुसारतः नैक्यात्,
अविवाहसमम्, रक्षणीयम्, एकशोभितसङ्गतं न विवहेत् ।

३०। न विवति । मर्मैर्विद्वन्निर्गन्तात्, मर्मैर्पीड्यकरास्त्राभावि-
क्यात्, अनोतेः नीतिविहङ्गत्वात्, अतिवृत्तत्वा न तु निकटसम्पर्को नारीं
जानुकराचित् वरः उदहेत् ।

३१। मादृत इति । मादृतः अथवा पिदृतः चतुःपुरुषमध्यगो

उभयोः सम्पत्तेरर्थात् मनोनीतिश्च रक्षकाः ।
उपायनैर्लिपिबन्धैर्दृष्टीयुरवापरैः ॥ ३२ ॥
विवाहसमयो दूरवर्ती चेत्तन्निबन्धनम् ।
इद्रीकर्तुं युक्ततममसाधारणलक्षणम् ॥
विधानुराख्यविस्तारहेतुर्जातिविनेषकम् । •
आशीयेत मेजनं चेत् वाग्दानस्य विधिस्ततः ॥
प्राग्निवाहवयःप्राग्निरेपीन्द्रस्य सन्निधौ ।
साक्षिणान्स्तदतः कुर्यु रत्नञ्च शुद्धिमत्तमम् ॥ ३३ ॥
वाग्दानविधिरेव स्यादुदाहृतं निबन्धनम् ।
धर्मतोऽत तयोः किन्तु दम्पत्योर्नामुभोदनम् ॥ •
सहवासस्य यावत् वयसोदाहपूर्णाता ॥ ३४ ॥

मारी नरः च, अथवा तयोः सकनरः, पूर्वजस्य तु भ्राता वा भगिनौ वा
पूर्वजौ वा यदि, तयोः उदाहृत्यन्तं न स्यात् ।

३२ । सम्पत्तिनिबन्धनमाह उभयोरिति । उभयोः तयोः नरवाक्योः
सम्पत्तेः मनोनीतेः च अर्थात् रक्षकाः उपायनैः उपद्रौकनैः लिपिबन्धैः
अपरैः उपायैः दृष्टीयुः तन्निबन्धनमिति शेषः ।

३३ । विवाहेति । चेत् यदि विवाहसमयो दूरवर्ती, तत् निबन्धनं
चेत् इद्रीकर्तुं युक्ततमम्, चेत् मेजनम् असाधारणलक्षणं, विधानुः
शास्त्रविस्तारहेतुः, जातिविनेषकं जातिद्वयोर्मैकमसाधकम्, विवाह-
वयःप्राग्निः अग्निं प्राक् ततः वाग्दानस्य विधिः आशीयेत, ततः तत्
मेजनम् ईश्वरस्य साक्षिणौ सन्निधौ अलक्ष्यं शुद्धिमत्तमं कुर्युः ।

३४ । वाग्दानमिति । दम्पत्योः वाग्दानविधिः अथ धर्मतः उदाहृतः
निबन्धनं च, किन्तु यावत् वयसा न उदाहृतपूर्णाता, न यावत् तयोः दम्पत्योः
सहवासस्य अमुभोदनम् ।

अभ्यञ्जनक्रिया जातिव्यवहारानुसारतः ।

प्राग्निवाहदिवसस्य सप्ताहात् वा भवेद्विह ॥ ३५ ॥

विविधैः सुरभिद्रव्यैस्तैलेन च सुगन्धिना ।

सम्भावयेदरं कन्यास्तत्तदासमये पुनः ॥

अभिषिञ्चेत्तैलाद्य वस्तुस्वजनसमयः ।

पुष्पाणि विकिरेत् शङ्खध्वनिं कुर्यात्वरस्त्रियः ॥

सम्भावयन्त्यस्तत्तदा आश्रिता शुभकार्त्तितैः ॥ ३६ ॥

ततः प्रभृति चातोद्यधोपच भोजनीतृकवः ।

आमोदाङ्गादसन्दोहविकाशः स्यात्तयोर्गृहे ॥ ३७ ॥

श्रियाहविकसे पुष्पवक्त्रादिपरिषोभितम् ।

द्वीपाधारैर्ध्वजैः सम्भावितं कन्यायज्ञं भवेत् ॥

विशेषतः प्राङ्मुखस्तत् स्थानं वाग्यं तदर्शकम् ॥ ३८ ॥

३५ । विवाहाशुभानमितः प्रभृत्कारभ्यते अभ्यञ्जनेति । जाति-
व्यवहाराशुभारतः विवाहदिवसस्य सप्ताहात् प्राक् वा अभ्यञ्जनक्रिया
इह भवेत् ।

३६ । विविधैरिति । वस्तुस्वजनसमयः वस्तुस्वजनसमयः वरं कन्या
तत्तदासमये विविधैः सुरभिद्रव्यैः सुगन्धिना तैलेन च सम्भावयेत्, अथ
अनेन अभिषिञ्चेत्, पुष्पाणि विकिरेत् । तत्तदा, वरस्त्रियः आश्रिता
शुभकार्त्तितैः सम्भावयन्त्यः शङ्खध्वनिं कुर्यात् ।

३७ । तत इति । तयोः वरकन्ययोः यज्ञे ततः प्रभृति च चातोद्य-
धोपः भोजनीतृकवः आमोदाङ्गादसन्दोहविकाशः च स्यात् ।

३८ । विवाहेति । विवाहदिवसे कन्यायज्ञं पुष्पवक्त्रादिपरिषो-
भितं द्वीपाधारैः ध्वजैः सम्भावितं भवेत् । विशेषतः तदर्शकं विवाहा-
शुभं तत् प्राङ्मुखं वाग्यं वा स्थानं तैः सम्भावितं भवेद्विह
श्रियः ।

वन्धुभिः स्वजनैः साधं कुर्यात् । सांवाचिकं पुनः ।
 विभूषणं चोपवेश्य याने समुचितं वरम् ॥
 कन्याग्रहे नयेयुस्तो वादिषाणोक्तसङ्गताः ॥ ३८ ॥
 पिता वा रक्षको ज्येष्ठा वरपक्षे उपस्थिते ।
 स्वागतं दारि कुर्यात् स्ते नयेयुस्तं वरं मुदा ॥
 स्थाने चोपवेश्येयुर्विचित्रोच्चारणे शुभे ॥ ४० ॥
 उपविष्टेषु सर्वेषु कन्याकर्ता समुत्थितः ।
 उपासनान्ते सम्मानेनातिवियोगेन प्रार्थयेत् ॥
 कर्तव्योऽस्मिन् शुभे कन्यादानकर्मणि सम्प्रति ॥
 भवन्तस्मान्मन्वन्तां स्वस्तीति वाचयन्तु च ॥ ४१ ॥
 ते सर्वे युगपद्भ्युः स्वस्तीति ध्वनितो मुदा ॥ ४२ ॥
 सम्मुखीनं वरं कन्याकर्तुराचार्यसन्निधौ ।

३८ । वन्धुभिरिति । साधं पुनः स्वजनैः वन्धुभिः सांवाचिकं कुर्यात् ।
 वरं वरं विभूषणं समुचितं याने च उपवेश्य वादिषाणोक्तसङ्गताः ते
 स्वजनाः वन्धवः च कन्याग्रहे नयेयुः ।

४० । पितेति । वरपक्षे हि उपस्थिते पिता रक्षकः ज्येष्ठाः वा
 दारि स्वागतं कुर्यात्, मुदा तं वरं स्थाने निदिष्टे नयेयुः शुभे विचित्रोच्चा-
 रणे च उपवेश्येयुः ।

४१ । पद्धतिरारभ्यते उपविष्टेऽस्मिन् । सर्वेषु उपविष्टेषु उपास-
 नान्ते कन्याकर्ता समुत्थितः अतिवियोगेन सम्मानेन प्रार्थयेत् । किं प्रार्थ-
 येत् ? कर्तव्योऽस्मिन् शुभे कन्यादानकर्मणि भवन्तोऽभ्युमन्वन्तां स्वस्तीति
 च वाचयन्तु ।

४२ । त इति । ते सर्वे मुदा ध्वनितः सुखदवाचा हुनन्तं नृपुः—
 'स्वस्ति'—इति ।

वेदीषन्मुखभागे तु नयेत् तत्राचने शुभे ॥
 निर्वर्त्तयेत् वस्त्रमात्रविधिना वरणं ततः ॥ ४३ ॥
 कन्याकर्त्तरि पुष्पैश्च गन्धद्रव्यैश्च भाजनम् ।
 श्वोत्थाप्य प्रतिशङ्कतामित्युक्ते वरं पुनः ॥
 प्रोमध्यं प्रतिशङ्कामीत्युरीकुर्यात् प्रतिशङ्के ।
 एवं परिच्छेदं पाद्म, रोचके च समर्पिते ॥ ४४ ॥
 ततो वरे प्रस्थिते च वसिते च परिच्छेदे ।
 तस्मिन् सन्ध्यायज्ञे चान्तःपुरे ततो नयेत् पुनः ॥
 तमुक्तविधिना कन्याकर्त्तारं च महिलाजनैः ।
 हृष्यन्नात्तं वरं सम्मानयेदेवं समाहिता ॥ ४५ ॥
 परिच्छेदेरसङ्कारैः स्रष्टु भूषितवा सह ।

४३ । सम्मुखीनमिति । कन्याकर्त्तः सम्मुखीनं वरम् आचार्य-
 कर्त्तव्यं वेदीषन्मुखभागे तु तत्र शुभे आसने नयेत् । ततः वस्त्रमात्रविधिना
 वरणं निर्वर्त्तयेत् ।

४४ । कन्याकर्त्तरिति । पुष्पैश्च गन्धद्रव्यैश्च भाजनं श्वोत्था-
 प्रतिशङ्कताम्—इति कन्याकर्त्तरि उक्ते वरः पुनः प्रतिशङ्के—‘प्रोम् प्रोम्यं
 प्रतिशङ्कामि’—इति उरीकुर्यात् । एवं परिच्छेदे पाद्म, रोचके च सम-
 र्पिते, तदप्य—कन्याकर्त्तः—‘एव परिच्छेदः प्रतिशङ्कताम्’ । वरः—
 ‘श्वोत्थं’ परिच्छेदं प्रतिशङ्कामि । कन्याकर्त्तः—‘हृदमङ्ग, रोचकं’ प्रति-
 शङ्कताम् । वरः—‘श्वोत्थमङ्ग, रोचकं’ प्रतिशङ्कामि ।

४५ । तत इति । ततः तदनन्तरं तस्मिन् सन्ध्यायज्ञे प्रस्थिते च
 ततः सन्ध्यायज्ञात् चान्तःपुरे च तं पुनः नयेत् । तं वरम् उक्तविधिना
 कन्याकर्त्तारं च महिलाजनैः सह समाहिता हृष्यन्नात्तं एवं
 सम्मानयेत् ।

कन्यायाः स वरः वैदीयसुखे तु परस्परम् ।

कन्यासौमेन भावेन विधेत् स्वस्वामनं तदा ॥ ४६ ॥

स आचार्यस्ततः पृच्छेत् वरं कन्यायाः कन्यतिम् ।

● श्रीमन्मनुक एतां श्रीमतीं कन्यायान् कितु ॥

पत्नीत्वेन ग्रहीतुं भोः, श्रीमन्मनुकिर्नकिंविमम् ।

पतिव्रतेनासुखं श्रीमन्मनुकीतुं त्वमिच्छसि ॥

श्रीमितीह तयोः प्रत्युक्तयोर्भार्यापेयां भवेत् ॥ ४७ ॥

शाकादिकं पित्रपितामहनामाद्यदीरयन् ।

वरस्य कन्याकर्त्ता स आचार्यकारे परस्य च ॥

भारं समर्पयेत् सोऽपि वरः नामान्यदीरयन् ।

पित्रपितामहानाञ्च कन्यायाः परमेष्ठितुः ।

सौकुर्व्यात् सन्निधौ भारग्रहणं स्वस्ति वाचयेत् ॥

न धर्मो न धर्मो न भोगिन कदाचन ।

अथैवमतिविरतव्येऽप्युक्ते स वरः पुनः ॥

न जात्यभिचारिणाभीमाभित्युक्तिसुदीरयेत् ।

दक्षिणान्तेन विधिना मानयेत् स पिता वरम् ॥ ४८ ॥

४६ । परिच्छदैरिति । परिच्छदैः अण्डहारैः सुहृद्भूषितया कन्यायाः स वरः वैदीयसुखेन भावेन स्वस्वामनं तदा विधेत् ।

४७ । वरति । ततः स आचार्यः वरं कन्यायाः कन्यतिम् पृच्छेत् ।—
‘श्रीमन्मनुक, किन्त्वमेतां श्रीमतीमनुकीं पत्नीत्वेन ग्रहीतुं क्षतसङ्कल्पः ? श्रीमन्मनुकि, किन्त्वमिदं श्रीमन्मनुकं पतिव्रतेन ग्रहीतुं क्षतसङ्कल्पः ? श्रीमितीह तयोः प्रत्युक्तयोः—वरः—‘योम्’ कन्या—‘योम्’—भार्यापेयां भवेत् ।—

४८ । शाकादिकमिति । स कन्याकर्त्ता शाकादिकं वरस्य पित्रपितामहनामादि च उदीरयन् परस्य परमेष्ठयस्य च आचार्यकारे भारं समर्पयेत् । तदुक्ता—कन्याकर्त्ता—अथ चतुर्थे श्राद्धे चतुर्थे भावि चतुर्थ्यां तिथौ

कन्याया इष्टिणं वरं वरी दृष्टकरेण च ।
 आद्यात् पुष्पमाद्येन वधेवातां पुरोधसा ॥
 प्रीतिप्रकृत्या तो च करो तत्र वरदातः ।
 कन्या वैवं प्रतिजानीवातामीश्वरसन्निधौ ॥
 साक्षिणेन परेयस्य स्वीमतीमनुकीं कृत्स्नम् ।
 त्वां पत्नीत्वेन वैधेन स्वीकरोम्यद्य सत्कृतम् ॥
 साक्षिणेन परेयस्य स्वीमस्तममुकं कृत्स्नम् ।
 त्वां पतित्वेन वैधेन स्वीकरोम्यद्य सत्कृतम् ॥
 तर्मे उदीरयितां तो मन्वानेताम् पृथक् पृथक् ।
 सम्पदि विपदि च दुःखे तप्ये च सुखे विपरीते ।
 कल्याणं तव मित्रं मङ्गला दलेन वर्द्धयामि ॥
 वदेतत् कृद्वचं मम तदस्तु कृद्वचं तव ।
 वदेतत् कृद्वचं तव तदस्तु कृद्वचं मम ॥
 वरते कृद्वचं नो स्तानुभवोरीश्वरस्य ते ॥

सर्वसाक्षिणः परमेश्वरस्य पवित्रसन्निधावसुभ्याः साधुद्वारायाः अपरिच्छ-
 द्याः प्रियतमायाः कन्याया स्वीमता असुक्ता भारम् असुकस्य प्रपौत्राय
 असुकस्य पौत्राय असुकस्य पुत्राय स्वीमते असुकाय तुभ्यमहमर्पयामि ।
 वरः—असुकस्य प्रपौत्रायः असुकस्य पौत्रायः असुकस्य पुत्रायः
 स्वीमता असुका भारं स्वीकरोमि । कश्चि ।

न धर्मोऽस्ति । कन्या वर्णा—धर्मस्य अर्थेन भोग्ये वातिचरित्वा
 कदेवम् । वरः—वातिचरित्वामि । स पिता कन्याकर्ता इष्टिवाक्येन
 विधिया वरं मायते । तद्वधा—अद्य असुके मायि असुके पत्ने
 असुके दिवसे असुकां तिस्रौ एतच्छुभकन्याभारमहमर्पयामि ।
 काङ्क्षार्थं इष्टिवाक्यरूपमुपलितदानोपपत्तुमात्रं स्वीकृत्याय उग्रम्
 अस्मिन्कन्याभारं तुभ्यमहं सम्पदये । वरः—कश्चि ।

वरः—उखी भव त्वं भनु ते मयामि
 सखा, प्रमिद्येत न सख्यमावधीः ।
 कन्या—सखा भव त्वं भनु ते मयामि
 सखी, प्रमिद्येत न सख्यमावधीः ।
 प्रार्थना—रक्षणेऽस्याः प्रतिज्ञायाः उहासीभव मे प्रभो ॥८८॥
 ततोऽनुविष्ठादावासी एवं तो उभ्यतो तदा ।
 कर्णामवद्विष्य प्रसादाद्दय तस्य च ।
 पवितरन्निधौ ब्रह्मावुहाद्व्यङ्ग्येन तु ॥
 स्वस्यवीकृतिमाधाय स्वास्ते जीवमवर्जनि ।
 एकाकिनौ व्यचरतमद्यावध्यधना पुनः ॥
 वैवाहिको गुह्यभारो न्यस्तोऽस्मिन् भुवयोः करे ।
 सोपाने प्रवने पादं न्यस्योच्चय सङ्कुले ॥

८८ । कन्याया इति । वरः कन्यायाः दक्षिण हस्तं दक्षकरोरु च दक्षिणहस्तेन आदद्यात् । पुरोषस्या पुरोहितेन प्रीतिव्यव्यतया तौ च करोततः पुष्पमालेन बन्धेयाताम् । ततो वरः कन्या च एवम् ईश्वर शक्तिवौ प्रतिष्ठापनीयाताम् । वरः—पवित्रपरमेश्वरस्य शक्तिमेव श्रीमती-मनुजी त्वामहम् अद्य वैष्णवलीलेन स्वीकरोमि । कन्या—पवित्रपरमेश्वरस्य शक्तिमेव श्रीमन्मनुजकन्यामहम् अद्य वैष्णवलीलेन स्वीकरोमि । उभे तौ यतान् मन्त्रान् एवम् एवम् उदीरयेताम् । वरः—अग्निरि विमदि, सुखे दुःखे, सुखतायामसुखतायाश्च तव मङ्गलसाधने ब्रह्मवाभक्ति । कन्या—अग्निरि विमदि, सुखे दुःखे, सुखतायामसुखतायाश्च तव मङ्गलसाधने यमवभक्ति । वरः—यदेतत् हृदयमिच्छादि । कन्या—यदेतत् हृदयमिच्छादि । वरः—उखी भव त्वमिच्छादि । कन्या—सखा भव त्वमिच्छादि । प्रार्थना—वरः—हे परमेश्वर अद्य उहाहप्रतिज्ञायाः परिपालने मे मम ब्रह्मो भव । कन्या च—सखा ।

पार्थिवस्य जीवनस्य विप्रेक्षायां यदानीं च ।
 अवधानेनावहितौ भवेत् सत् कदाचन ॥
 पार्थिवमोहप्राप्तेन माभूतमाहतादिह ।
 ऐहिकं सुखभोगस्य जन्तु सौभाग्यसम्पदम् ॥
 मा विष्कार्येत्सु दूतारं रक्षसो निर्मलं यदा ।
 सत्यस्वरूपे चानेजानाकल्याणसुखसम्पदाम् ॥
 वर्धने प्रयते बाधां सर्वस्मिन् यद्वक्येति ॥
 अरतं ब्राह्मणस्य सुपदेशमिदं शुभम् ॥
 “ब्रह्मनिष्ठो यद्वत्सः स्यात्तत्त्वज्ञानपरायणः ।
 यद्यत् कर्म प्रकुर्वीत तद्ब्रह्मणि समर्पयेत् ॥”
 सर्वसमर्पयतं तस्मै युवयोरीश्वराय हि ।
 सर्वकामियतं रक्षेत् स युवमृषिवात् स्वयम् ॥
 कुतश्च निजवं नित्यं युवयोस्तद्वयं तथा ।
 सुखं नवविधानस्य मन्दिरं पावनं महत् ॥ ५० ॥

५० । ततः आचार्यः सर्वं तौ हस्यती तदा अनुश्रियताम् ।—अथ
 सदाशिवदेवस्य प्रसादात् तस्य च परिवसन्निधौ युवाभ्यामवस्थितौ
 यदौ । अद्यावधि खल्वेवोन्नतिं मनसाधाय एकाकिनौ जीवनमार्गं
 अचरतम् । अधुना युवयोः करेभ्यस्मिन् युववैवाहिको भारीभूतः । अथ
 पार्थिववैवाहिकं प्रयत्नोपाने प्राप्तं यत्सुखः । अवधानेन पदादि
 विप्रेक्षायां । अवहितौ भवेत् सत् कदाचन पार्थिवमोहप्राप्तेनावहितौ
 मा भूतम् । ऐहिकं सुखभोगं सौभाग्यसम्पदं च जन्तु मा दातारं
 विष्कार्येत् । सत्यस्वरूपे निर्मलं रक्षसो सदाशिवमोहकल्याणसुखसम्पदां
 वर्धने प्रयते बाधाम् । सर्वस्मिन् यद्वक्येति ब्राह्मणस्यैवः शुभसुपदेशः
 अरतम् । ब्रह्मनिष्ठो यद्वत्सः स्यात्तत्त्वज्ञानपरायणः । यद्यत् कर्म

श्रीमन्मन्त्रं निवर्तं पञ्चा मङ्गलानि विवर्त्तने ।
 विनियुक्तो भव नश्यतो वृद्धो ते प्रभुया स्वयम् ॥
 संसारस्य तु भारोऽवमथ सुखतरः खलु ।
 निर्वर्त्तय मभीक्ष्ण्य प्रहृत्तीरकतीक्ष्ण्य ॥
 पुण्यां कृत्यचक्रं नित्यं समभावं दद्यात् ॥ १ ॥
 विविधासु च रक्ष कं जीवनस्य यथा तव ॥
 स्वस्थान्मनो मङ्गलस्य वदने यत्नवांस्तथा ।
 पत्नीं वर्त्तन्ति पुण्ये च नेतुं यत्नस्य तां भव ॥
 मङ्गल्येषु तां नित्यं कल्याणकृत्यं संरताम् ।
 संरक्ष प्रियया दृष्टान्तेन यत् का चरेच्चिरम् ॥
 यत्नोव निवर्तं कृत्यसुखवर्त्तनि ते ध्रुवम् ॥ ५१ ॥
 कर्मणा मनसा वाचा श्रौतव्यमुक्ति नित्यदा ।
 अनुतिष्ठानं तत् कर्म यत् स्यात् पतिहिताय ते ॥

प्रहृत्तीति तद्भक्तिं समर्पयेत् । कर्मं हि ध्रुवयोः तस्मा ईश्वराय सम-
 र्पयतम् । च स्वयं ध्रुवं कर्मसाहचर्यात् नित्यं रक्षेत् । ध्रुवयोर्भिक्ष्यं
 तच्छेचरस्य दत्तं, तथा मङ्गलं दत्तं नवविधानस्य धारकं मन्त्रि-
 त्ववतम् ।

५१ । श्रीमन्निति । श्रीमन्मन्त्रं, त्वं पञ्चा मङ्गलवर्त्तने निवृत्तो भव,
 तव वृद्धे ऽस्य स्वयं प्रभुया संसारस्य सुखतरोऽर्थं भारोनाशकः । तथा-
 यदी, प्रहृत्तीर्षप्रोक्षणं नित्यं पुण्यकृत्यचक्रं निवर्त्तय । जीवनस्य विविधासु च
 यत्नासु त्वं समभावं रक्ष । यथा तव स्वस्थान्मनो मङ्गलवर्त्तने, तथा
 पुण्ये यत्नस्य वर्त्तनि पत्नीं नेतुं यत्नवान् भवे । प्रियया दृष्टान्तेन नित्यं
 तां कल्याणकृत्यं यत्नवतीं नु धरेतां रक्ष यत् का यत्नसुखवर्त्तनि चरेत् ते
 यत्नोव चरेत् ।

एकान्तमनसा तस्योपरि स्थापकः निर्भरम् ।
 हितार्थं ते यदेवाहं दिशतामुत्तिष्ठ तत् ॥
 पत्ये भक्तिमती स्थापकं साधुकर्मेण सोदयन् ।
 विवाहो वाग्मिताचारो भाभूतः कदाचन ॥
 चित्तां प्राप्नुयन् कार्मण्यं पवित्रं रक्ष्य कस्तनम् ।
 नित्यं पतिसहाया स्या नित्यतालोच्यताविह ॥ ५२ ॥
 आशीर्वाचनमेवं स आचार्यः समुद्दीरयेत् ।
 यावत्तस्य च सत्यस्य ज्ञानो भवेत् वर्त्मनि ॥
 चिरं विचरितुं श्रेयः सहायः सहयोग्यः ।
 इत्यर्थोऽर्थं प्रयत्नं शिवं सत्यं सुन्दरम् ॥
 यत् किञ्च तेन सर्वेषां निष्ठितं सुखिनो विरम् ।
 मण्डलान्तं करोतस्य नूतनस्य विधेरिह ॥ ५३ ॥

५२। कर्मणेति । कर्ममनुक्तिः, यत् कर्म तव प्रयुज्यताम् स्थापकः
 कर्मणा मनसा वाचा तदन्वाहतिष्ठ । एकान्तमनसा तस्योपरि निर्भरं
 स्थापय, यदेवाहं तव हितार्थं दिशति तदन्वाहतिष्ठ । पत्ये कं भक्तिमती,
 साधुकर्मेण सोदयन् । ततः कदाचन विवाहोऽग्निताचारो वा
 भाभूत् । कस्तनं चित्तां प्राप्नुयन् कार्मण्यं पवित्रं रक्ष्य, पतिसहाया भिन्न-
 मालोचनो नित्यता स्याः ।

५३। आशीर्वाचनमिति । आचार्यः स्वम् आशीर्वाचनम् उदी-
 रयेत् । ईशः सहयोग्यः स्थापकस्य सत्यस्य ज्ञानो भवेत् वर्त्मनि निष्ठं
 विचरितुं रम्यं श्रेयः सहायी भवेत्, यत् किञ्च सत्यं शिवं सुन्दरं सर्वेषां
 तेन लभ्यते नूतनस्य, अस्माकं नूतनविधेरिह ॥ ५३ ॥

निर्वर्तयेद्विवाहं सङ्गीतेनोपयोगिना ।

शान्तिः शान्तिः शान्तिरिति समुदीर्येत सङ्गीतः ॥ ५४ ॥

यथास्ति संशयः सन्ततीनां दायामवे ततः ।

साक्षिजनयनमस्तु राजपूजसन्निधौ ॥

कुर्यातां स्वाक्षरादीन् तावामधिकृतोदितः ॥ ५५ ॥

इति विवाहकर्म ।

अन्वेषिक्रिया ।

माभूजयत्नमौदास्यं ननुकाले उपस्थितिः ॥ १ ॥

अस्मात्तुल्यशान्तिमं तत् प्रयाणममरात्मनः ।

इदं स्थापनशीरं प्रास्तुतिकव्यापार एव हि ॥ २ ॥

५४। निर्वर्तयेदिति । उपयोगिना सङ्गीतेन अतुष्टानं निर्वर्तयेत् ।
उपसमार्थं सङ्गीतः शान्तिः शान्तिः शान्तिः इति समुदीर्येत ।

५५। यजेति । ततः यव सन्ततीनां दायामवे संशयः अस्ति तत्र
साक्षिजनयनमस्तु राजपूजसन्निधौ ताम् सन्ततीनाम् अधिकृतः अधि-
कारार्थम् दायक्येति शेषः स्वाक्षरादीन् च कुर्यातां दृश्यते ।

इति विवाहकर्म ।

१। अन्वेषिक्रियां वक्तुमाह माभूदिति । ननुकाले हि उप-
स्थितिं कथमुपौदास्यं वा मा भूत्, तत्रैतन्न स्यात् साक्षीयपूर्वत्वात् ।

२। अस्मादिति । अस्मात् तुल्यशान्तिम् अमरात्मनः शान्तिमं तत् प्रयाणं
तुल्यशीरं इदं प्रास्तुतिकव्यापारः एव हि स्यात् ।

स व्यवस्थापविद्वां जाता पार्विवनात्मनः ।
 परलोकं विधिपूर्वं विनितेभ्यस्ततः च तु ॥
 वन्धुसजनदासेभ्यो यज्ञीवाद्यानसम्पत्तिम् ।
 आश्विनं पुन्यं मानं दद्यादन्तिमवाचनम् ॥ ३ ॥
 यथापाईगतास्तेऽपि ब्रह्मविद्यावस्तुनाम्निनाः ।
 वन्धेयुश्च वतात्मानः प्रयाणानुमतिं शुभान् ॥ ४ ॥
 ऐहलौकिककर्तव्यमेवं सन्त्यादयन् च तु ।
 वाञ्छेभ्यो विवरेभ्योऽपि निवृत्त्यान्तर्विधेस्ततः ॥
 इत्थं प्राप्नुतिकं निर्वर्त्तयितुं पारलौकिकम् ॥ ५ ॥
 श्रिया निकटसम्पत्त्या ज्येष्ठा अध्यात्मवर्त्मनि ।
 तच्च गङ्गादेरिविवाणे कुर्वन्तु स्य सहायताम् ॥ ६ ॥

३ । परलोकगमनोन्मुखस्य कर्तव्यमाह वदति । स परलोकं जाता
 आत्मनः पारिवं दायं विधिपूर्वं व्यवस्थापयेत् । ततः तदनुसरं च तु
 विनितेभ्यः वन्धुसजनदासेभ्यः यानसम्पत्तिं प्रयाणसम्पत्तिम् ऐह्ययात् ।
 आश्विनं पुन्यं मानम् अन्तिमवाचनं दद्यात् तेष्वी वचोपश्रुतिमिति
 शेषः ।

४ । विनितानां कर्तव्यमाह वदति । अध्यात्ममताः ते अपि
 तत्रा आत्मनाः शान्तः ब्रह्म, वतात्मानः शुभां प्रयाणानुमतिं च वन्धेयुः ।

५ । प्रयातुः परलोकगमनसत्तु वतस्यमाह ऐहलौकिकेति । स
 प्रयाता तु एवं ऐहलौकिककर्तव्यं सन्त्यादयन् वाञ्छेभ्यः विवरेभ्यः निवृत्त्या
 पारलौकिकं परलोकगमनसम्पत्तौ प्राप्नुतिकं कामं निर्वर्त्तयितुं ततः
 आत्मनः विधेत् ।

६ । अपरेषां कर्तव्यमाह श्रियावति । श्रियाः श्रियवताः निकटसम्पत्त्या
 सहायताः अध्यात्मवर्त्मनि ज्येष्ठाः तच्च गङ्गादेरिविवाणे अस्मै सहायतां
 कुर्वन्तु ।

प्रायश्चित्तं चोक्तं श्रुतं कर्तव्यमेव च ।
 अथ तत्प्रमाणं तैः कथायां येन बोधितः ॥
 विश्वासादानुतापायाभ्यां स्यात् पारशीकिके ।
 वस्तुलेशो पुनर्जायते तत्र पूर्णप्रमाणतः ॥ ७ ॥
 अनन्तजलधेः पारे दृष्टावमान इत्यर्थः ।
 तदनुभाष्यतां तूर्णं विश्वासपीतमाश्रयम् ॥
 दूरवर्तिनि मिलये वास्यतीति च सम्प्रति ॥ ८ ॥
 अनुभवतु कथायां माता स्नेहमयी तनुम् ।
 नेतुं तन्मातुना नित्यं विद्यमाना महर्षिभिः ।
 आश्रयमानः सामन्त्यनिभिरेति तत्त्वतः ॥ ९ ॥
 अतोऽस्याः संकल्पेनैता वाचनाशुं कदाचन ।
 मा परिभ्रष्टार्तिनादी म्यु चैषीत् क्रन्दनं पुनः ॥
 साहसञ्च तदा सन्ना अवस्था निश्चितास्तथा ।
 भवन्तु यत् समावस्था आहस्य रक्षिता हृदोः ॥

७ । प्रायश्चित्तेति । प्रायश्चित्तं, यौतम् अभ्युदयं स्त्रीत्वं कर्तव्यमेव च तत्-
 प्रमाणं अथ तत्प्रमाणं तैः कथायादिभिः कथायां येन बोधितः ।
 विश्वासादानुतापायाभ्यां स्यात् पारशीकिके वस्तुलेशो
 पुनर्जायते तत्र पूर्णप्रमाणतः ।

८ । अनन्तजलधेः पारे दृष्टावमानः इति तूर्णं विश्वास-
 पीतम् आश्रयम् दूरवर्तिनि मिलये वास्यतीति च सम्प्रति इति च अत्रोपा-
 तता तैः अनुभाष्यताम् ।

९ । अनुभवति । माता कथायां स्नेहमयी तु अतः परकीकप्रकृतं
 जनं तत्र परकीके नेतुम् अतुना सह विद्यमाना, महर्षिभिः, सामन्त्य-
 निभिः आश्रयमानः इति तत्त्वतः अत्रोपा-
 तता ।

गतिः स्वर्गदिशा पृथ्वीदिशा जातु भवेत् न तु ।
 नचोभिर्मन्त्रयैर्वातं च ननुर्वः सहायकः ॥ १० ॥
 खलना बान्धवा यूयं न पिङ्गरगतं पुनः ।
 रक्षितुं तं खलं जातु यत्नमातिष्ठत स्वतः ॥
 तद्यतस्य अनुजितुं सहाया भवताम् न ।
 तद्यावाप्यदिमुक्ताः सन् प्रभोर्मां प्रकीर्तयन् ॥ ११ ॥
 न किञ्चित्पुनरुपस्थापयामस्तत्र मधुरं पुनः ।
 दिवाकाण्यस्ततः सर्वे हे तं सम्मानयन्ति च ॥
 प्रीणयन्ति मयाकार्यभुज्यतं कीर्तयन्ति च ।
 नामास्य कक्ष्याधिप्योद्गीर्णयन्त्यु तन्मतः ॥ १२ ॥
 एवं च प्रक्षुतो इष्टिं निःशेष्य चरमां ततः ।

१० । अतएति । अतः अतएव अस्याः संहतिः विनाशायना करायन
 अतुं मा पराभूत पराभूतम् अधोर् मा कार्योत्, मा-आर्णवादः क्रान्तं
 पुनः साहसं च सौधीतु । तदा सर्वोः अतस्याः तथा भिक्षिताः भवन्तु यत्
 अस्तु सभावेष्टा रक्षिता स्थातु, इत्योः गतिः स्वर्गदिशा भवेत् न तु जातु
 पृथ्वीदिशा । अथ यः नचोभिः मन्त्रयैः वा हर्षवर्ण्यैरेति श्रेष्ठः सहायकः
 च ननुः ।

११ । खलना इति । हे खलनाः बान्धवाः यूयं तं खलम् आत्मकपिणं
 पुनः पिङ्गरगतं यथा स्थातु तथा रक्षितुं जातु न यत्नम् आतिष्ठत । स्वतः
 कामं उद्गन्तुम् उद्यतस्य अस्तु सहायाः भवत, यत् विमुक्तः सन् प्रभोः
 नाम प्रकीर्तयन् उद्यायातु ।

१२ । न किञ्चिदिति । अथ ननुप्रशयायी प्रियातु नाथः ईश्वरश्चेति
 श्रेष्ठः न पुनः किञ्चित् मधुरम् 'अस्ति' । ततः ये सर्वे प्रयागार्थम् उद्यतं
 तं सस्मानयन्ति प्रीणयन्ति च अस्तु सहायिभ्योः नाम इह कीर्तयन्तु
 अस्तु तत् पुनः साहस्यन् ननुभयनिरसनीय भगवद्भक्त्युद्गीर्णयैरेति श्रेष्ठः ।

पार्श्ववर्तिषु नमने निमील्य शान्तिमद्बुद्धा ॥
 प्रभोर्वाहो तदात्मानमर्पयेत् सुखमाहितः ॥ १२ ॥
 हृदयं शान्तभावेन प्रार्थयतु ततः पितः ।
 शान्तं सर्वं वक्षति ते प्राप्तं शान्तिं विरक्तग्रीवम् ॥
 शर्षपे शानुमन्थस्य कषाया निखकाक्षिकीः ।
 पिता माता प्रियस्वस्रश्च नव मां मे यदे सुखे ॥ १३ ॥
 गताः प्राणा इति वेद्ये वदत्यस्य कर्णवरम् ।
 शीतं सुगन्धिसमितं कुर्यात् केशप्रसाधनम् ॥
 नवीनवस्त्रयुग्मेन सञ्चारितमनन्तरम् ।
 शय्यायां गतनाद्याद्युपशानं क्वाचित् पुनः ॥
 शुक्लेन वाससा नूलेनानाहुतसुखं तथा ॥ १४ ॥

१२ । पार्श्ववर्तिषु । श्वं चः प्रस्तुतः ततः पार्श्ववर्तिषु चरमां इति
 निःक्षिप्य शान्तिमद्बुद्धा शान्तियुक्तहृदयेन नमने निमील्य सुखमाहितः
 तदा आत्मानं प्रभोः वाहो अर्पयेत् ।

१३ । हृदयमिति । ततः तदनन्तरं हृदयं शान्तभावेन प्रार्थयतु ।
 हे पितः सर्वं शान्तम् (निवृत्तम्) । ते तव वक्षसि विरक्तग्रीवं शान्तिं प्राप्नुम
 चि अर्पयेन् शानुमन्थस्य (तं शान्तमिति श्लेषः) । तं निखकाक्षिकी
 आशा, अथ पिता माता प्रियः, मां मे सुखे यदे नय—

शान्तिः शान्तिः शान्तिः ।

१४ । गता इति । गताः प्राणा इति वेद्ये वदति, अथ कर्णवरं
 शीतं सुगन्धिसमितं सुगन्धियुक्तं केशप्रसाधनं कुर्यात् । अनन्तरम्
 नवीनवस्त्रयुग्मेन सञ्चारितं कर्णवरमिति श्लेषः नूतायां शय्यायां शयानं
 पुनः नूलेन शुक्लेन वाससा आनाहुतसुखं यथा आत् तदा तदा क्वाचित् च
 कुर्यात् ।

पाटलापुष्पसखिलैः सिक्ता पुष्पैर्नवैस्ततः ।
 नानावर्णविविधैस्तु ग्रन्था स्थापयिता शुभा ॥ १६ ॥
 प्रधानाः श्रीकिन्हास्य प्रयातं परिवेष्ट्य च ।
 जानूपय्युपविष्टास्ते प्रार्थयेरन् समार्चिताः ॥
 श्रीकार्त्तमानां परमेश विधेहि करुणां प्रभो ।
 विमोचयामुद्यम्यातं भ्रान्तिनिःश्रुतितं तव ॥
 सखिभेष्टु च वित्तेषु प्रेरयाव चिरन्तन ।
 परात्मन् तव भ्रान्तिज्ञानन्दं समात्मने चिरम् ॥
 विनाशबाणघे हासं सौभाग्यविपुलं कुरु ॥ १७ ॥
 विश्रुतायाश्च वार्त्तायां कुट्टीरे वितते शुभे ।
 भिक्षिता बान्धवाः स्मृते नीतं वय कक्षेवरम् ॥
 गतेषु चरमां दृष्टिं निपात्य तेषु भोक्तिषु ।
 प्रथमी वा पुरीषा वा पुष्पमाळां प्रवीपरि ।
 वितानयेत् सुखं तस्य स्थापयेत् तद्वन्तश्च ॥ १८ ॥

१६। पाटलैति । पाटलापुष्पसखिलैः श्वेतस्तवर्णैस्तु पुष्पविष्टैः
 गोलार इति स्थापितैः श्रवितैः सखिलैः सिक्तां ततः नानावर्णविविधैः
 पुष्पैः तु शुभा ग्रन्था स्थापयिता स्थातु ।

१७। प्रधानादिति । तत्र प्रधानाः ते श्रीकिन्हास्यः प्रयातं कर्त्तुं परिवेष्ट्य
 च जानूपय्युपविष्टाः समाहिताः प्रार्थयेरन् । प्रार्थनामाह श्रीकार्त्तमानामिति ।
 हे श्रीकार्त्तमानम् प्रभो परमेश, करुणां विधेहि, अमुद्यम्यातं विमोचय,
 आम् तव भ्रान्तिनिःश्रुतितं प्रेरय । हे चिरन्तन परात्मन्, आत्मने चिरं
 तव भ्रान्तिम् आनन्दं च विधातव्यं, तव आत्मने हासं सौभाग्यविपुलं
 कुरु ।

१८। विश्रुतायामिति । बान्धवाः ते वार्त्तायां विश्रुतायां च वयं
 कक्षेवरं नीतं तव वितते शुभे कुट्टीरे यथांशे भिक्षिताः स्मृतः । चरमां

पुरोधाः प्रार्थयैतैव बन्धस्तज्जनमध्वराः ।
 “जनानां जातिसंघस्य चिरन्तन परेश्वर ॥
 करे निवसत्यो यस्य तदासन्नोऽयं यस्य ते ॥
 गभीरशोकसन्तप्तैर्दृष्टैरयुसकृतैः ।
 नेत्रैरयमुपेभक्ष्यां विमर्षेण प्रियस्थ, नः ॥ .
 भ्रातृर्हि सत्युरन्नांश्च सन्तप्तान् कृतवान् शुभा ।
 निःश्विप्रवान् परीवारान् शोके वाक्धातिरी प्रभो ॥
 पञ्च करुणनेत्रेण हे पितः करुणानिधे ।
 ससहायानिमान् शोकसन्तप्तान् च निपातिताः ॥
 भूलौ सन्त्यग्भक्तचित्ता द्वादशोत्थापय क्षिमान् ।
 सहायोभव पाप्माकर्मण्यादाय ते विभो ॥
 भवेम यत् क्षमा वर्तुं भवन्निष्ठा यथा तव ।
 मिथ्या सर्वं परमेष्ठ सत्यं त्वं केवलं प्रभो ॥
 इक्ष्वासुच ततश्चां नः सर्वस्वं कर्तुमीश्वर ।
 प्रियचायं हि नो भ्राता संसारस्य निबन्धनात् ॥
 विमुक्तचित्तनाहुः श्लाघ्य भावात् सर्वविधात् पुनः ।
 अनुग्रहाय यद्यातुरात्मास्य मङ्गलाश्रय ।
 नृत्वायां वसतो वृद्धिं गन्ता स्यान्निर्तरां जयि ॥
 विश्वासेऽनुग्रहेणायं त्वानेधेन शुद्धिमान् ।
 चिरं चिरन्तनं सौख्यमगन्धं लभतां जयि ॥ १८ ॥

उद्धिं निपात्य तेषु मतेषु शोकेषु प्रयात् ॥ पुरोधाः पुरोहितः वा प्रवीर्यति
 पुण्यमाणां वितानधेनु, तदनन्तरं तस्य प्रयुक्तस्य सत्यं कारयितुं ।

१८ । पुरोधा इति । बन्धस्तज्जनमध्वराः पुरोधाः पुरोहितः, २५ प्रार्थयैव

शान्तिः शान्तिः शान्तिरिति सर्व्वं ब्रूयुः समानता ॥ २० ॥
 शोकिभिः स्वजनैर्भिन्नैरनुवातं कवेवरम् ।
 मदीयतायां खट्वायामुपरि स्थापितं तदा ।
 नयेत् स्थापने गान्धोर्वैश्वीपमुक्तेन सर्व्वथा ॥ २१ ॥
 रत्नम्वा, वीरवामे च नेचे वर्धति वा यदि ।
 विधे शान्तिविधे वापि स्यात् कालापेक्षयन्तदा ॥ २२ ॥

—हे चिरन्तन परेश्वर, यद्यपि तव करे कन्यायां शान्तिर्भवत्युच्यते, यद्यपि ते शत्रुघ्नौ वधमसन्ताः, तं त्वां वयं गभीरशोकसन्तप्तैः हृदयैः अशु-
 चमृतैः नेत्रैः विनयेन च उपेक्ष्यः । प्रियस्व हि नः भ्रातुः कृतुः अस्मान्
 सुखा सन्तप्तान् कृतवान्, परीवारांश्च शास्त्रातिशे शोके निःश्रितवान् ।
 हे प्रभो, हे पितः कदाचानपि अस्माकमायान् इमान् शोकसन्तप्तान् पश्य,
 ये सन्तप्तं भगवन्निताः धूलौ निधातितः । इमान् उत्थापय, आरुह्य,
 तुभ्यम् अस्माकम् अपेक्षाय सहायो भव यत्, हे विभो, वत्तं अस्मा भवेत्
 वद्या तव इच्छा, तथा भवतु । हे प्रभो परमेश, सर्व्वं मिथ्या, केवलं त्वं
 सत्यम् । ततः, हे ईश्वर, इहास्तु त्वां सर्व्वं कर्तुं नः शिवाय । अयं
 हि नः भ्राता (भगिनी वा) संसारस्य निवर्धनात् शिवात् उःखात्
 सर्व्वविधात् भारात् पुनः विमुक्तः । अमुयहाय यत् यातुः अस्माकमात्मा,
 हे मङ्गलालय, भूजायां वसतौ नितरां त्वयि विश्रान्ते इति तन्मा, तव
 आदेशेन अमुयहाय ब्रुहिमाण् अयं चिरन्तनं सौख्यम् अर्पितं त्वयि
 चिरं सभतान् ।

२०। शान्तिरिति । समानताः सर्व्वं शान्तिः शान्तिः शान्तिः इति
 ब्रूयुः ।

२१। शोकिभिरिति । शोकिभिः स्वजनैः मित्रैः अनुवातं मदी-
 यतायां खट्वायाम् उपरि स्थापितं कवेवरं तदा सर्व्वथा उपमुक्तेन
 गान्धोर्वैश्वीपमुक्तेन नयेत् ।

२२। रत्नम्वा इति । चेत्तु यदि रत्नम्वाः वीरवामे, नेचे वर्धति

परिष्कृतायां चित्तायां भूमौ तत्र ह्यपस्थिते ।
 देहसम्भावितं खटुं आपयेच्च मयश्चमम् ॥ २३ ॥
 प्रचुरैरित्यनेः शुष्कैर्दाक्षैर्विरचयिष्यताम् ।
 तथानलमस्यः स्याद्देवैर्हस्तप्रभावातः ।
 अधिका स्यात् तनोरस्य प्रभातस्यास्तौ हि वा ॥ २४ ॥
 यथाच्छादित एवायं तथा कावन्तु प्रचुरा ।
 न्यस्येचितोपरि स्वस्रं तथा तच्चन्दनेत्यनेः ॥
 कुर्म्याहृतमस्यामः कोऽपि न स्यादधिर्गतः ॥ २५ ॥
 न तं देहं निष्ठुरेण हस्तेन वर्णयेत् तु ।
 भयाङ्गं वा प्रकुर्वीत यदन्यदन्वरोचितम् ॥
 हृत्पीडाकरमदाजिन् माभूयुतऽपि मानभाक् ॥ २६ ॥

वरि, अन्यत्रिंशु विने वा अपि स्यात् ननु इति श्रेयः तथा कावा-
 पेक्षार्थं स्यात् ।

२३ । परिष्कृतायामिति । तत्र प्रशाने अपस्थिते क्लीबरे इति
 श्रेयः परिष्कृतायां भूमौ देहसम्भावितं खटुं मयश्चमं आपयेत् च ।

२४ । प्रचुरैरिति । यथा अस्याः चित्तायाः अनलमस्य आकारेण
 कानूनलं स्यात् तथा प्रचुरैः शुष्कैः दाक्षैः इत्यनेः चित्तां विरचयेत्
 वा चित्तां प्रभातस्य अथ तनोः अस्ततः देवैर्हस्तप्रभावातः अधिका
 स्यात् ।

२५ । कर्मेति । अयं कावः यथा एव आच्छादितः तथा शय्याया
 चितोपरि स्वस्रं न्यसेत् । तं कावं चन्दनेत्यनेः तथा आवृतं कुर्म्यात्
 यथा अस्या कावस्य कः अपि अङ्गः दहिर्गतः न स्यात् ।

२६ । न तमिति । तं देहं निष्ठुरेण हस्तेन न वर्णयेत् भयाङ्गं न कुर्वीत
 अन्यत् नत् वर्मरोचितं न तत् प्रकुर्वीत । अजिन् देहविषये अत्र यत्

चन्दनकाष्ठमण्डपं च भूपङ्गागस्तकादिकम् ।
 मण्डपे चितोपरि गन्धहव्याधि तानि चकतः ॥ २७ ॥
 प्रघातः प्रोकितां वाच पुरोधाः स पुरोगतः ।
 चिताया वार्त्तिमुखां वा हस्ता प्रवक्षितां करे ॥
 दक्षिणे योजयितुस्यानेन प्रार्थनमुत्तरम् ।
 नाम्नेऽक्षरस्य दहनं पावनं योजयाम्यहम् ॥
 प्रघातस्य परित्यक्ते देहे चक्षति गच्छति ।
 नक्षरं सक्तु चक्षित्यममरं जीवति प्रभो ।
 रक्षाध्यायास्तु सात्मानं दिव्यधाञ्च कृपामिहे ॥ २८ ॥
 दग्धं देहे समये तु प्रोक्ष्यन्ते भाजने ततः ।
 चातुर्विनिर्भिते भक्त सप्तधा निहितं नवित् ॥ २९ ॥

चतुर्भुजाकरं तत् मा भूत् । कवम् ? कते अपि भागुभाक् चव" देह
 इति शेषः ।

२७ । चन्दनेति । चन्दनकाष्ठमण्डपान् च भूपं अगस्तकादिकं तानि
 मण्डपानि गन्धहव्याधि च चकतः चितोपरि मण्डपे ।

२८ । प्रघात इति । प्रोकितां प्रघातः अथवा स पुरोधाः पुरोहितः
 चितायाः पुरोगतः प्रवक्षितां वार्त्तिम्, उखां वा दक्षिणे करे हस्ता एव
 प्रार्थनम्, उत्तरम् तस्यां चितायां योजयेत्,—इत्यक्षरस्य नाम्ना प्रघातस्य
 परित्यक्ते, देहे चक्षं पावनं दहनं योजयामि । यत्नक्षरं तत् सक्तु
 चक्षति गच्छति, अमरं निजं जीवति । प्रभो कृपामिहे, दिव्यधाञ्च अस्या
 सात्मानं रक्ष आध्यात्म्यं च ।

२९ । दग्ध इति । समये देहे दग्धे तु चातुर्विनिर्भिते प्रोक्ष्यन्ते
 भाजने सप्तधा निहितं भक्त ततः आशान्मुखैः नवित्, यच्चमिति
 शेषः ।

तत् पात्रं निजदे वसिद् योग्ये स्थाने प्रवसतः ।
आवच्छादितं तत्र समाधिप्रोक्षितं भवेत् ॥ ३० ॥
इत्यन्वेषिः ।

आहकर्म । . . .

शोकः स्वाभाविकः स्यात् जातु शोकप्रदर्शनम् ॥ १ ॥
उत्प्लव्येन शोकं वा शोकित्वच्छलमावहेत् ॥ २ ॥
सहानुभूतिः स्नेहश्च स्वाभाविको अकृत्रिमः ।
प्राप्नोतु वहिर्च्छासं शोकं हृत्तं व्यनक्तु च ॥ ३ ॥
शामोदः सुखभाग्योत्सवः किं पूर्व्ववत् त्वया ।
अनुष्ठेयो यदा मान्यः सम्पर्को प्रिय एव वा ॥

३० । तदिति । तत् पात्रं भक्तपूर्वकं निकटे यद् योग्यस्थाने आहृदिनं
यावत् प्रयत्नः, रक्षेत्, तत्र आहृदिने समाधिप्रोक्षितं भवेत् भक्तपूर्व-
पात्रमिति शेषः ।

इत्यन्वेषिः ।

१ । शोक इति । शोकः स्वाभाविकः स्वभावमनुसृतः स्यात् जातु
कदाचित् शोकप्रदर्शनं शोकावस्थितावपि यथैव शोकोऽभूदेवं प्रदर्शनं
न स्यात् ।

२ । उत्प्लव्येदिति । न शोकम् उत्प्लव्येत् उत्प्लव्यं कुर्मोत् वल-
पूर्वकं तद्वेगं दन्त्यादिति भावः, न वा शोकित्वच्छलम् आवहेत् । एकत्र
स्वाभाविकक्रियादोषादनिष्ठापातः, अन्यत्र कपटाचरणमित्युभयत्र दोष-
उत्पन्नम् ।

३ । सहानुभूतिरिति । सहानुभूतिः स्वाभाविकः अकृत्रिमः स्नेहः
व हि वहिः उत्प्लव्यं प्राप्नोतु, हृत्तं हृदयं तं शोकं च व्यनक्तु ।

प्रदातोऽथ कठोरत्वमनिर्लिप्तत्वमत्र वा ।
 मन्वानेन प्रदर्शितं पापञ्चाशुविमोचनम् ॥
 मा भूद्विं कदाचित्ते परमेशप्रसादतः ॥ ४ ॥
 परमेशग्रहे जातु न स्याद्दृढयशून्यता ।
 उदासीनजनानां तु कठोरो धर्म एव वा ॥
 सर्वं तत्र भवेन्नित्यं स्वभावानुगतं पुनः ॥ ५ ॥
 धनतिक्रम्य सीमानं परिमाणं भवत्विह ।
 शोकः शोककृतामस्य नातिरेकः कदाचन ॥ ६ ॥
 शोकातिरेको मस्तिष्कं विकरोति करोति च ।
 रोगक्षोत्पादयत्यपोविश्वामुञ्च विधानरि ॥
 चरित्रिपादभावञ्च पारुष्यं प्रकृतिः पुनः ।
 विकलयति विश्वासमायां पुं भागमप्यहो ।
 नित्यं मानवविहंपरं तं कुरुते जनम् ॥ ७ ॥

४ । व्यामोह इति यदा मानाः सम्पर्कोऽप्येव वा प्रयाताः, किं त्वया पूर्ववत् व्यामोहः, सुखभोगः, उत्सवः च व्यमुद्येयः । अथ पश्चान्तो व्यशुविमोचनं पापं मन्वानेन त्वया अत्र अशुवृत्त्यायां कठोर-
 त्वम् अनिर्लिप्तत्वम् वा प्रदर्शितम् । परमेशप्रसादतः तं नव कदाचित् एवं
 मा भूत् । उभयत्र हृदयशून्यत्वमपी हेयम् ।

५ । परमेश इति । जातु कदाचित् परमेशग्रहे हृदयशून्यता उदासीन-
 जनानां तु कठोरः धर्मः, एव वा न स्यात् । नत्र पुनः सर्वं नित्यं स्वभावाशु-
 गतं स्वाभाविकं भवेत् ।

६ । धनतिक्रम्येति । सीमानं परिमाणम् धनतिक्रम्य इह शोककृतां
 शोकः भवतु । अस्य शोकस्य अतिरेकः कदाचन न भवतु इति शेषः ।

७ । शोकातिरेकस्य फलं पाद शोकातिरेक इति । एषः शोकातिरेकः
 मस्तिष्कं विकरोति तस्य विकारं जनयति, रोगं च करोति, विश्वानरि

विश्वात्मिन्स्य शोकोऽयं भवत्वित्यर्थः सदा ।
 परमेश्वरिणीनामविश्वासवतामिह ॥
 आर्त्तनादोऽयं चित्कारो माभूज्जातु तवैश्वरे ।
 परेऽमरत्वे विश्वाससम्पन्नस्य भवत्वयम् ॥
 प्रयान्तवेगो भावेन निर्भरार्पणयोस्तथा ।
 विश्वासस्य विरागस्य भावस्याध्यात्मिकस्य च ॥
 दीनतायाश्च फलवान् वर्द्धनाय भवत्वसौ ॥ ८ ॥
 नियोजितः परेणोच्चपुरुषाभिप्रायसिद्धये ।
 शोकोऽस्तुतः निर्दिष्टः संयमाय यतोऽवयम् ॥ •
 कराम जीवनस्यास्याधुवत्वं धनसम्पदाम् ।
 मानानां गौरवाणाञ्च पाष्णिनामपार्थिताम् ॥
 अन्विष्याम नित्यकालगतं जीवनसम्पदम् ॥ ९ ॥

अविश्वासं च विशयिषादभावं च प्रकृतैः स्वभावस्य पारुष्यं पुनः
 उत्पादयति, विश्वासम् आश्रयम् प्रमाणम् अपि अहो विकलयति तं
 श्लोकपरं जनं नित्यं मानवविक्षेपपरं कुरुते ।

८ । श्लोकप्रकारमाह, विश्वात्मिन्निति । हे विश्वात्मिन्, तव अयं
 श्लोकः सदा अवितथः भवतु । ९ ह तव अयं श्लोकः परमेश्वरिणीनाम्
 अविश्वासवताम् आर्त्तनादः अथवा चित्तकारः जातु कदाचित् मा भूत् ।
 अत्र तु तव अयं श्लोकः परे परमेश्वरे अमरत्वं विश्वाससम्पन्नस्य भवतु ।
 विश्वतः ? निर्भरार्पणयोः भावेन प्रयान्तवेगः, तथा विश्वासस्य
 विरागस्य अध्यात्मिकस्य च भावस्य दीनतायाश्च वर्द्धनाय असौ श्लोकः
 फलवान् तत्तद्भाववर्द्धनेन फलवान् भवतु । •

९ । कथं स्यादयं फलजनकस्तदाह नियोजित इति । परेण परमेश्वरेण
 उच्चपुरुषाभिप्रायसिद्धये श्लोकः नियोजितः, यत्तुः च संयमाय विनयनाम्

ऊर्ध्वं सप्तदिवसेभ्यो दिनाकृत्योर्विहासतः ।
 शोकाद्यं विदुजे दैकविधत्वेन दिनाभ्यतः ॥
 ऊर्ध्वं कालोऽपि निर्दोषो भवेच्छोकातिरेकतः ।
 सम्बन्धस्य च नैकद्वयात् कुत कुत्रापि सम्भवात् ॥ १० ॥
 ध्रियेरन् शोकचिह्नानि देशजात्यनुकारतः ।
 अनिलच्छ्राणि देशस्य कर्षणानि परित्यजेत् ॥
 वाय्वराणि च ह्येयानि स्वास्थ्यभङ्गकराणि च ॥ ११ ॥
 व्यथेषु शोकचिह्नेषु वैकटरक्षणाद्य तु ।
 शीतवस्त्रेष्वमेकञ्च गैरिकं बिभृषाद्यतः ॥
 तदेवाचार्यभूमौ हि वैराग्यचिह्नमुत्तमम् ॥ १२ ॥

निश्चयः, यतः वयम् अस्य जीवनस्य श्रुतवन्तः, पार्थिवानां धनसम्पत्तिं
 भ्रान्ताः गौरवान् च अपार्थनां स्मरामः, निराकालगतां जीवनसम्पदम्
 अस्मिन्व्याप्तम् ।

१० । शोककालं निर्दोषमाह ऊर्ध्वमिति । शब्दोः दिनात् इह
 अन्ततः सप्तदिवसेभ्यः ऊर्ध्वं शोकाद्यम् एकविधत्वेन एकसम्बन्धत्वेऽपि कस्य-
 चित् पञ्च कस्यचित् नम्रत्वादिकमनियम् परिहाय दिनानि उत्सृजेत् ।
 शोकातिरेकतः सम्बन्धस्य च नैकद्वयात् कुत कुत्र अपि सम्भवात् अतः
 सप्ताहात् ऊर्ध्वं कालः अपि निर्दोषः ।

११ । ध्रियेरमिति । देशजात्यनुसारतः शोकचिह्नानि ध्रियेरन् शोकि-
 नेति शेषः । अनिलच्छ्राणि वाय्वराणि वसरोक्षितानि ह्येयानि स्वास्थ्यभङ्ग-
 कराणि च यानि देशस्य कर्षणानि तानि परित्यजेत् ।

१२ । व्यथेषु चिह्नेषु शोकचिह्नेषु एकतरक्षणाद्य तु एकं
 गैरिकं शीतवस्त्रं च बिभृषाद्यतः अत्र आचार्यभूमौ तत् सर्वहि उत्तमं
 वैराग्यचिह्नम् ।

परिच्छेदं भोजने तु सहजलमतीव च ।
 आमोदं परिहासं च भोगं स्यादौतरागिता ॥ १३ ॥
 आपनावावधानाय परेषां गैरिकं पुनः ।
 सुदीर्घं वसनक्षैकं भूमिस्पर्शं गृहस्थं च ॥
 स्वापयेत्स्वमानं तप्पनगोचरप्राप्ततौ ॥ १४ ॥
 शोककालावसाने चाष्टमेऽङ्गि शोककारिणः ।
 अभिषेकोक्तविधिना स्नायुः परिकृतिश्च ते ॥
 त्रिदध्युः श्रेणीबन्धश्च कुर्युः प्रापयितुं पुनः ।
 समाधिभूमिं तत् प्राचं स्थापितं भस्म दत्तं वै ॥ १५ ॥
 शोककृता प्रघाताः । नयेत्तद्वाजनं स्वयम् ।
 बन्धुषु च वहेत् प्रोक्तं धुनानां गैरिकञ्च तत् ॥
 पलाकासहस्रं वासः सर्वं गार्भीर्यभावनः ।
 अग्रे सरैर्युगायन्ती गीतं शोकप्रकाशकम् ॥ १६ ॥

१३ । परिच्छेद इति । परिच्छेदं भोजने तु अतीव सहजत्वं स्वाभाविकत्वम्, आमोदं परिहासं भोगं च औतरागिता स्यात् ।

१४ । आपनायेति । परेषां आपनाय अवधानाय पुनः सुदीर्घं वसनं तत् गैरिकं वसनं च गृहस्थं च भूमिस्पर्शं लम्बमानं अगोचरप्राप्तौ स्वापयेत् ।

१५ । शोकेति । शोककालावसाने च अष्टमे अङ्गि शोककारिणः अभिषेकोक्तविधिना स्नायुः, ते परिकृतिं च त्रिदध्युः, यत्र भस्म स्थापितं तत् प्राचं द्रव्यः समाधिभूमिं प्रापयितुं श्रेणीबन्धं च कुर्युः ।

१६ । शोककृतमिति । शोककृता प्रघातः हि तत् भाजनं प्राचं सर्वं नयेत् बन्धुषु च प्रघातः प्रोक्तं तत् गैरिकं च वासः पलाकासहस्रं धुनानः वहेत्, सर्वं गार्भीर्यभावनः शोकप्रकाशकं गीतं गायन्तः अग्रे सरैर्युः ।

उपस्थितेषु तत्रैव प्रार्थयेत् पुरोहितः ।
 तवाश्रया प्रयातस्य स्वर्गीय पितरश्च तत् ॥
 निर्द्वामोद्वं भक्त पुण्यकारकलक्ष्मवत् ।
 आशिषा शिखरेऽं तं यस्यात्मा तव शक्तिधौ ॥
 प्रयातः शान्तिमन्त्रै च जीवितेभ्यश्चिरन्तरीम् ।
 तां तं वितर वन्धुभ्यः पितृं नशेन्न जातुचित् ॥ १७ ॥

शान्तिः शान्तिः शान्तिः ।

पाठणीत पुरोधास्तत् स्वधं कर्णिकमावहन् ।
 दृष्टकैरिष्टकाशोद्वर्णजैः कर्हैर्भैरिह ॥ १८ ॥
 स्वधं संस्थापयेन्न च काले यत् सृतस्य च ।
 नामाङ्कितो निरायेत खण्डः श्वेतीपल्लस्य च ॥ १९ ॥
 सर्वं पूजायहे वाध आहस्वाने समागताः ।
 विधेयुराकनेष्वत्राचार्यः कुर्यादुपासनम् ॥ २० ॥

१७। उपस्थितेष्विति । तत्र उपस्थितेषु पुरोहितः यत्र प्रार्थयेत्—हे स्वर्गीय पितः, तव आश्रया प्रयातस्य स्वर्गीय पितरश्च तत् भक्त वयम् अत्र निर्द्वामः, यस्तु आत्मा तव शक्तिधौ प्रयातः तस्य इदं त्वम् आशिषा-
 योजय, अस्मै जीवितेभ्यः च वन्धुभ्यः चिरन्तरीं तां शान्तिं तं वितर, या
 इयं जातुचित् न नशेत् ।

शान्तिः शान्तिः शान्तिः ।

१८। पुरोधा इति । पुरोधाः, स्वधं कर्णिकम् आवहन् दृष्टकाशोद्व-
 र्णजैः कर्हैः भैः दृष्टैः इह तत् पात्रम् आह्वयते ।

१९। श्वेतीपल्लस्य इति । काले वधायमयं तत्र स्वधं स्थापयेत् यत् स्वधं
 यत् स्वधं च नामाङ्कितः श्वेतीपल्लश्च च खण्डः निरायेत ।

२०। सर्वं इति । सर्वं पूजायहे अथवा आहस्वाने—यदि पूजायहे

अधीश्वरं प्रवचनानुपपुक्तानि वानि च ।
 अध्यापकाभ्यां अपेक्षाभ्यां वा तेन विवृणीत सः ॥ २१ ॥
 भोक्तृतां प्रधानो वा अपेक्षपुत्रोऽथवा पुनः ।
 आहकर्म प्रार्थयेत् सते पितरि पार्श्वतः ।
 सपविष्टो भवेत्तस्य भ्राता तत्समये समम् ॥
 अष्टाक्षं प्रभो ज्ञः तमहरोऽस्य पितुस्तु नः ।
 मानस्य च प्रसूयातो ऽसहायाः प्रसूतिरिह ॥
 पितृहीना वयं कुत्र गतो ज्ञानीमहे न सः ।
 हेतोऽनाविष्कृतेऽज्ञाते यत्र गच्छन्ति वै मृताः ॥
 प्रत्यागच्छन्ति न पुनर्जानीत तं न मानवः ।
 इह ज्ञानीमहे वक्तुः पिताधेः शोक्तोऽस्य च ॥
 संसारस्य परीक्षाया मुक्तोऽन्यलोकमाविषत् ।
 पितुः पितृस्वरूपे स्थानं देहात्मनेऽस्य च ॥
 विधेहि दिव्यं पुण्यं च शान्तिं चक्षुनुयाधिरम् ।
 सन्निधौ तव प्रेमास्यं प्रोज्ज्वलं ज्ञं विज्ञापय ॥
 तत्समीपे सहायोऽस्य भव पानाय समतम् ।
 प्रेमास्यतस्य ते हर्षसागरे मज्जनाय च ॥
 यद्वा जानासि नितरामीश्वर ज्ञं हि किंविधाः ।
 यसहाया वयं तस्य विरहे यः प्रयासकः ॥

आहं स्थात् तत्र, आहया यत्र आहकर्म स्थात् तत्र—समागताः यत्र
 आसनेषु विधीयुः, आचार्यः उपदेशं कुर्यात् ।

२१ । अधीश्वरमिति । तेन आचार्येण अध्यापकाभ्यां अपेक्षाभ्यां वा
 यदि च उपपुक्तानि तत्कालोचितानि भूति प्रवचनानि अधीश्वरं, च
 आचार्यः विवृणीत आह्वयत् ।

रक्षको निर्भरक्षानं वक्षसासीत् विपत्तुः ॥
 दुःखेन संवृत्तो बाधो पितरौ परचं वचम् ॥
 अजिन् शोके विवोगस्त एवादां हीनवत्सलः ।
 गच्छामस्तं पिता पितृहीनानां वत् प्रभो सखम् ॥
 सदावोत्सवहायानां विचेष्टि हृदये विभो ।
 दुःखान्ते विपदापन्ने भान्तिह नधुरं वचः ॥
 सान्तनाहीनहृदयं ब्रूहि नो दुःखितस्तु ॥
 त्वं सान्तना महानन्दः प्रीकानां त्वं निवृत्तये ॥
 यत्कामं हृदयं नाव भोगाभ्यानाञ्च संवृतेः ।
 अधुवादुःखसम्पत्तिं दिव्यधाम्नी नव प्रभो ॥
 लमज्जान् सान्तु वाणिन् ये कृता यत्तदुच्यते तव ।
 निवृत्ताः सन्तु ते सर्वे इति निश्चयवाक्यतः ॥
 सुखे तस्मिन्नेव काशी वासाकमागमिष्यति ।
 कृतज्ञत्वा वयं आमी मित्रनैकामरात्मभिः ॥
 पुनीत्य ज्ञेयनाम्यजान् दिव्यधामोपयोगिनः ।
 कुरु त्वं गौरवं सर्वं तुभ्यं नित्येश्वर प्रभो ॥ २२ ॥

२२ । प्रीककृतमिति । प्रीककृता प्रधानः यत्कामं पुनः प्रीकपुनः
 आह्वयतां वत् प्राप्येतेत, पितरि कृते तत्समये समस्तं तस्य प्रार्थितः
 आता जयविष्टः भवेत्—प्रभो, त्वम् अपराः, त्वं तमहरः । अस्य तु
 आनाञ्च विवृत्तः च नः, पितुः अतः प्रसिद्धेः वचम् अन्वहावाः पितृहीनाः ।
 कृतं सगतः न जानोमहे । ईदृशे कदाचिन्मृते अज्ञाते यत्तदुच्यते
 अज्ञानि, न पुनः प्रजायन्मृतिं, अमृतः च तं जानीत । २२ः वाचिसहे
 वत् नः मित्रा यत्तदुच्यते आयेः प्रीकतः परीक्षाताः च तुल्यः अन्व-
 २ प्रीकम् आविशत । पितुः पितः, लमरवे यत्तदुच्यते आयेः ईदृशे,

आचार्यः प्रार्थयतेवमाग्रेऽर्चयितुं दीरयत् ।
 कर्मण्यस्मिन् सुगन्धोरे यत्तिमन्वीश्वर प्रभो ॥
 वयं कृत्स्नमाश्रयन्तु कृतमित्युपकल्पये ।
 यत्तावत् सर्वमाश्रितुं शक्येऽयं न परशक्ये ॥
 बान्धवाः परिवाराश्च विभवा बहवः पुनः ।
 मोक्षयन्तेऽस्माकान् वा कीदृशे तेषु नैव हि ॥
 एकाकी शम्भुसैर्हीनो ज्ञानतो काकशागरे ।
 आत्मा तरोऽप्रावर्तति तस्मात्तां प्रार्थयामहे ॥
 हृदो नित्येऽत्र नित्याध्यात्मिके स्थापयितुं विरम् ।
 विश्वात्मं ब्रह्मवाक्यं परमाकां प्रसीदत ॥

विद्येहि वयं च विदं तर वसिष्ठो दिव्यं पुण्यं आर्त्तिं च विजुषातु ।
 तत्समोपे तव प्रोक्तुं प्रेमास्यं विनाशयः । सन्तर्तं तव प्रेमाश्रितस्य पानास
 हर्षसागरे मन्मथान् च अस्मै सहायः भव । अस्मै ईश्वर त्वं आनासि,
 अस्मै इत्येव विपत्तुं च यः अस्मै प्रपाजकः रक्षकः निर्भरस्थानं, वयं
 च आसीत् तस्य विरहे वयं किंविधा अयहायाः । त्वं प्रभो,
 अयं पित्रहोनां पिता अयहावानां सहायः अस्मिन् शोभे
 विद्योमस्त दशायां, दीनवतुष्वपि पितः, वयं ते शरणं गच्छामः ।
 विभो, इत्येव विपदापत्ते हृदये आर्त्तिं विद्येहि, समुद्रं वयः नः
 आम्बनाहो नहृदयं मूहि । इत्येतस्य तु त्वं आम्बना, शोकात्
 निवर्तये त्वं महानन्दः । नाथ, अस्मैः अनुवात्, मानात्, भीमात् च
 अस्माकं हृदयं दिवधातः, नृदस्यति वयः । अस्मिन् अस्मात्, ये हृताः
 ते कलुः सर्वे तव ग्रहे मिलिता इति विश्वमवाक्यतः त्वम् प्रभो अस्मान्
 आम्बय । अस्माकम् आम्बयिष्यति च काव्यं सुखे तन्निषये अम्बरात्मिः
 मित्रैः च वयं कृतज्ञाः स्मामः । ईश्वराय त्वं पुनीम्, अस्मान्
 दिवधाभीषयिष्यः पुनः । ये प्रभो निम्बेन्द, तुल्यं सर्वं मीरयम् ।

निखलौवनकाभाय प्रकृतात्मात्मने विभो ।
 आलोकं गौरवं दिव्यमर्पवाकाद्यदम्बो ॥
 वाञ्छदृष्टा वयं हिवा आत्मन्येव संश्रिताः ।
 तवानन्तकल्पया धरा स्वर्गी भवद्भक्तौ ॥
 पूर्वाभासं यदा आप्स्यामहेऽस्यानन्दसन्ततिः ।
 प्रियां प्राप्स्यामएवात्र निवसुं त्विह सन्ततम् ।
 समराणां श्रीणाञ्च परीवारैस्तथानव ॥
 कल्याणिविरजिंस्तु परीवारे दिवौकषाम् ।
 शान्तिं ददातु निखलक्षेमं स्वर्गं करोतु सः ॥ २३ ॥
 एवं देवाभिधं चासक्तो वाञ्छेत भक्तितः ।
 पिता पितामहः पूर्वपुरुषाः प्रपितामहः ॥

२३ । आचार्य इति । आचार्यः, प्राच्येत, इवम् आशीर्वाकम्
 आशीर्वाचनम् उदीरयेत् ।—हे प्रभो शक्तिमन् ईश्वर, यद्येष्टुमिच्छामः, त्वं तु
 यत्नम् इति उपलब्धये अस्मिन् सुगन्धीरे कर्मणि यद्येष्टुमिच्छामः । [यतः]
 अयम् अस्मिन् यद्येष्टुमिच्छामः । वाञ्छयाः परिवाराः च, यद्येष्टुमिच्छामः पुनः विभवः
 अस्मिन् अयना मोदयन्ते, हा ते अयना एव हि लीयन्ते । आत्मा
 शकाको सम्पत्तिः, हीनः अयना कालसागरे तरोः प्रावयति । तस्मात्, हे
 निखल, अत्र निखले आध्यात्मिके नः हृत्चिह्नं स्थापयितुम् त्वं प्राच्यमासहि ।
 यदा अस्माकं विचारं दृष्टव्यं, निखलौवनकाभाय प्रयोज्यम् । विभो, प्रकृतात्
 आत्मने दिव्यम् आलोकं गौरवं अर्पय । यद्यपि अहो अस्मात् वाञ्छदृष्टा
 वयं हिवा, आत्मनि एकत्र संश्रिताः । तव अनन्तकल्पया धरा स्वर्गः
 भवतु । यदा आप्स्यामहेऽस्यानन्दसन्ततिः यदा पूर्वाभासं आप्स्यामहे, हे अयन,
 समराणां श्रीणाञ्च तव परीवारैः त्विह सन्ततं निवसुं प्रियां
 प्राप्स्यामः एव ।

कल्याणिविरजिः संश्रितं परीवारे दिवौकषां शान्तिं ददातु, इहं निखलं
 'सः' स्वर्गं करोतु ।

अन्वा भवन्तु ते सर्वे आन्वाः स्वस्वमादि धी ।
 अन्वो सुगन्धो अन्वा भवन्तुर्वाः पुरातनाः ॥
 द्वेष्टीयाश्च विद्वेष्टीया धी च अविद्यायाः ।
 भवन्तु ते अविद्याया अन्वा वैद्वेष्टतां गताः ॥
 आत्मानो नः परिचिता धी वापरिचिता इव ।
 अन्वर्णा वाच अन्वर्णामन्वात्मकीकृतवन् ॥
 भिन्नभिन्नविभागस्था अन्वाः सर्वे भवन्तु धी ॥ २४ ॥
 हानान्धैर्ब ततः आह्वयता संघोषयेद्दिश ।
 घोममुक्ते दिने पथे नाथेऽमुक्तां तिबावहन् ॥
 पिष्टमन्त्रहरीषाहोश्चरकानोहिताय च ।
 अन्वा जनसमाजस्योत्पन्नान्धैतानि मर्क्षितः ॥ २५ ॥

आन्तिः आन्तिः आन्तिः ।

२४ । इत्यन्तिः । आह्वयः मर्क्षितः सर्वे देवादिर्वा आन्तेतः—
 पिता पितामहः प्रपितामहः पूर्वपुत्राः अन्वाः भवन्तु । आन्वाः
 अन्वाः धी, सर्वे ते अन्वाः भवन्तु । आन्वाः पुरातनाः अन्वाः सुगन्धः अन्वाः
 भवन्तु । द्वेष्टीयाः विद्वेष्टीयाः च धी अविद्यायाः अन्वीप्रवर्तकाः ते अन्वाः
 भवन्तु । वैद्वेष्टतां गताः धी वा च इव परिचिताः अपरिचिताः अन्वात्म-
 कीकृतवन् भिन्नभिन्नविभागस्थाः अन्वर्णाम् अन्वा अन्वर्णाम् आह्वयः,
 सर्वे ते अन्वाः भवन्तु ।

२५ । हानमिति । ततः आह्वयः इव सर्वे हानानि संघोषयेत्
 अन्वाभिर्दिशामि कुर्वेत् ।—अन्वा अन्वा धी अन्वा पथे अन्वा
 नाथे अन्वा तिबा अन्वा देवताभिः पिष्टमन्त्रहरीषाम् अन्वा जनसमा-
 जस्योत्पन्नान्धैतानि मर्क्षितः अन्वाभिः ।

आन्तिः आन्तिः आन्तिः ।

इति आह्वयः ।

अथानुष्ठानजातातिरिक्तानि विविधानि च ।

मृतानि अभ्येक्ष्य नवविद्यामयशुद्धौ ॥

सत्ताध्यात्माभिप्रायाणां साधनानि दिव्यसौ ॥ १ ॥

शृणोत्कर्षो न तेष्वस्ति असौख्यं तस्ति भवप्रसन्नम् ।

व्यवहारोपयोगित्वं निर्विवादमिदं पुनः ॥ २ ॥

गौरवाय न मानाय चरेदुपकृतिर्भूतम् ॥ ३ ॥

१। प्रधानानि यद्वाङ्मनस्य चक्षुषा वृत्तानि बहुभारमते शब्देति ।
अथैव भवन्निष्ठाभमखलो यद्वाङ्मनसातातिरिक्तानि चापि प्रधानानि
यद्वाङ्मनस्य चक्षुषा तातिरिक्तानि विविधानि अथाध्यात्मभिप्रायाणां
चाप्येव येदहा अध्यात्मभिप्रायाः साध्यन्ते तादृशानि जनमेदेन यस्त
यस्त जनस्त यदप्रयोति तत्र तेन च प्रसंगभूतस्त जनविशेषस्त पार्थकीज
वृत्तानि दिश्यति उपदिश्यति ।

२ । न हि वाङ्मनूतामो योऽपि विश्वेवगुणोः सन्निधौः प्रकाशतुल्यत्वान्न
 अद्यापि तेषां प्रकाशसाक्षि मनस उपरि ज्ञियाकारिणाद्य अत्र गुणोत्
 कर्ष इति । तेन दूतेन न गुणोत्कर्षः अस्ति कर्तव्यम् एतदिति शेषः ।
 तदनुष्ठानेन गुणोत्कर्षः वस्तुपतितते येन वाङ्मनूतां प्रकाशान् भवतीति
 नैवं मनसकम् प्रकाशान् रोचरसपादोनत्वात् । तु अद्यापि यत् फलम् अय-
 न्कारोपयोगित्वम् अथवाभिदे तेषामनुष्ठानेन ज्ञियाकारित्वम् अस्ति इत्य-
 न्नः निर्विवादम् । यद्यपि पूर्वं कथञ्चाधीनं तथापि यत् तेषां दूताणां
 मनुष्ठानमीश्वरार्थेनोपपद्यते, ततः प्रकाशता अस्मादधीनता चोक्तव्या ।
 बहु कथमुक्तं न तेन गुणोत्कर्षोऽस्तीति ! मया दूतमनुष्ठितमतोऽप्यर्थं
 प्रकाशं प्राप्नोमीति दूते गुणोत्कर्षोऽधीनोपपतितते अर्थकथपरिहाराय ।

५। उद्देश्य समुदायकर्तृमात्र औरवर्षादि। न औरवाप मावाप बुद्धा-

एकस्य प्रकृत्यान्वयेतीर्णं तु कदाचन ।
 व्यवस्थेवान्युतो ज्ञानि सर्व्वस्तु न जातुचित् ॥ २ ॥
 सत्त्वं तानीह बोध्यानि जनावन्नाविभेदतः ।
 भेदजानीय संवर्त्तुनभावाच्च विशेषकान् ॥ ५ ॥
 अतो प्रबोध्यं सत्त्वं व्यर्थमाकुल्यरोहि तत् ॥ ६ ॥
 अभावा विविधाः सन्ति तथा प्रबोध्यमानि च ।
 तादृशानि अताम्यल शोधनावात्मनस्ततः ॥ ७ ॥
 अताम्यव्यभिचारस्य मादृशाविवक्ष्य च ।
 वैराग्यस्य तु वीर्यस्य सत्तेरात्मार्पणस्य च ॥

परमेष्ठिनसमाधिगौरवं स्नातुं सम्भूयः स्नादिति मन्त्रा न वृत्तं परेषु,
 द्विजार्हं उपपन्नैः उपकारनिमित्तम् । आध्यात्मिककामिनामपि उपपन्नैः
 तत्परादुत्थितम् ।

४। मायमेदात् काकमेदात् तेषां पार्यंकं बहुमाह एकस्वेति ।
 ज्ञानि वृत्तानि एकस्य जनस्य पल्लवानि न तु तानि कदाचन अन्यहेतोः पल-
 लवेन वनखेजानि, याणि अतो एकस्मिन्निति श्रेयः पल्लवानि न जातुचित्
 सर्व्वेषु अतुल्य पल्लवानि ।

५। सत्त्वमिति । सत्त्वम् इह तानि वृत्तानि भेदजानि इव विधेय-
 ज्ञान् अभावात् च संवर्त्तुं जनावन्नाविभेदतः बोध्यानि । न श्रेयं
 भेदार्थं सर्व्वमात्रमात्रं सर्व्वेषु जनेषु दुष्यते, तथैव वृत्तमिति श्रेयम् ।

६। अतो इति । प्रबोध्यम् अतो सत् वृत्तं सत्त्वं हि वचम् आध्यात्म-
 माचम्, आदिभ्यः, वाङ्मयप्रदर्शनम् ।

७। अभावा इति । अभावाः विविधाः तथा प्रबोध्यमानि च
 विविधानि सन्ति आत्मनः शोधनार्थं ततः नान्विचारमकरोतः, अथ तादृ-
 शानि वृत्तानि बोध्यानीति श्रेयः ।

दानस्य च अभावाच्च विद्यार्थं विनश्यत्त च ।
 वाञ्छलस्यात्मवित्तस्य इत्याद्याः सर्वप्राप्तिषु ॥ ८ ॥
 एवमन्यानि वाञ्छालोहाद्वत्स्यात् व्रतानि च ।
 पिबन्मत्तोऽप्यत्रा भ्रातृस्त्रेहनात्सखायाः पुनः ॥
 परिष्कृतैर्बह्वृत्तानां मिताचारस्य सर्वथा ॥ ९ ॥
 नारीणाञ्च नराणाञ्च ब्रूणाञ्च पिशुनहृत्तैः ।
 पतिपत्न्योर्विहीनानां राज्ञाञ्चैव प्रजावक्त्रैः ॥
 कुमाराणां कुमारीणां विवाहपूर्णां सुखम्वहाम् ।
 हरिद्राक्षां प्रेरिताणां यक्षस्त्राणाञ्च शोभिणाम् ।
 सुखानां दाससंघानां प्रभूणाञ्च व्रतानि च ॥ १० ॥
 सामाजिकानि गार्हपत्याणि वाञ्छालिकानि तानि च ।
 नैतिकानि मानसानि राजसम्पर्कवन्ति च ॥
 मनुष्यमाचरत्तानां तथा देवहितैषिणाम् ॥ ११ ॥

८। विविधानि व्रताभ्याञ्च व्रतानीति । अथभित्तरस्य, मादकासेवकस्य
 च, वैराग्यस्य, योगस्य, मत्तोः, आत्मापेक्षस्य च, दानस्य च अभावाः च,
 विद्यार्थम्, विनश्यत्त च, वाञ्छलस्य, आत्मावित्तस्य, सर्वप्राप्तिषु इत्याद्याः
 व्रतानि ।

९। एवमिति । एवम् अथ अन्याभ्यानि च व्रतानि तथा—वाञ्छालो-
 हाद्वत्तु, पिबन्मत्तः, तथा भ्रातृस्त्रेहनात्सखायोः भ्रातृस्त्रेहस्य वादृक्वत्तस्य
 च, सर्वथा परिष्कृतैः, यक्षस्त्राणां, मिताचारस्य च ।

१०। नारीणामिति । नारीणामिकादीनां दृष्टव्यं दृष्टव्यं व्रतानि ।

११। सामाजिकानीति । समाजसङ्गतिनीतिमानसराज्यसम्पर्कौभावि
 व्रतानि तथा मनुष्यमार्ज प्रति रीत्यभक्तानां देवहितैषिणां व्रतानि ।

अथ प्रकृतौ समाचरितानि कतिपय व्रतानि वाच्यं अहिताभा-
 मनुष्यसमुच्चये विविधानि संशुद्धये ।

भक्तोऽयमवतम् ।

प्रातः शंकरं नाम नामधेयकीर्तने ।
उपासना च पश्येन्मो विविधेभ्यो व्रतस्य च ।
भक्तिसम्पन्नः श्लोकाद्यानां देः पाठ एव च ।
रत्नं चामरं च हरिभक्तार्चनम् ॥
भक्तानां प्राप्तिर्ना सेवा तद्युक्तादिकस्य च ।
"आशीर्वादादिकस्य" च श्लोकादेः पठितस्य च ।
आवृत्तिः सत्प्रसङ्गस्य रक्षति सावकीर्तनम् ।
प्राचीनं कीर्तनं देशे सज्जने भक्तवर्जितौ ।
आशीर्वादादिकमेतानि सर्वमो भक्तियुक्ते ॥

योगस्य अयमवतम् ।

प्रातः शंकरं नाम नामधेयकीर्तने च ।
उपासना च श्लोकादेर्भक्तिसम्पन्नकथा ।
पाठस्य विविधयस्यात् रत्नं एवमेव च ।
भक्तानां सुहरिणां सेवा च यद्युपस्थिताम् ।
तद्युक्तादिकानां च भोचनं पठितस्य च ।
श्लोकादेर्हितसुखं परेषां पठनं पुनः ।
सत्प्रसङ्गस्य स्यात् च ध्यानं देशे च निर्वर्त्तने ।
सङ्गीतं च सप्तमेव भक्ताशीर्वादाद्यनम् ।
योगाभ्यासो निष्प्रियेष्टश्च सर्वमो योगसिद्धये ॥

निवृत्तस्यम् ।

प्रातः शंकरं नाम साधवीपासने तदा ।
पाठः कार्यं सत्प्रसङ्गो भक्त्युत्प्रेक्षेय कीर्तनम् ।
निदिध्यासनमंगुष्ठचिन्ता च सर्वमवतम् ।
एतानि निवृत्तकानि साधने भक्तिबोद्धव्याः ॥

भाषिककृतम् ।

पितरौ मत्तः पत्नी च विरोधिभ्यातरौ तथा ।
 सन्ततिदासदीवाश्च तथा च पशुपक्षिणः ॥
 शूते संसेवनीयाः शू मांसादौ तु यथाक्रमम् ॥
 . . . तयोर्भिन्ने वदन्तम् ।
 शूते कुतुम्बिनीर्द्धा भाषिकाभ्यामभ्योयिताम् ।
 पद्मे तं पादयोर्निक्षिं विनीतौ सङ्गवान्मृतौ ॥
 एवं वृत्तधरौ स्थातं मासमेकं यथाविधि ।
 जनस्येनविधानार्थं पवित्रप्रेमचिह्ने ॥

भक्त्याहुगमनस्यमवृत्तम् ।

प्रातः शैकरथं स्नानं नामसवककीर्तने ।
 कपःसर्वं रत्नमश्न ददित्वावाप्ततपसम् ॥
 भक्त्यानां प्राप्तिनां सेवा तदनुष्ठादिकृत्वा च ।
 आहारः सत्पुत्रपुत्रश्च भक्त्यै कीर्तनाद्यैवम् ॥
 साधनं कीर्तनस्यैव विहितं भक्तसन्निधौ ।
 आशीर्वादनमेताधि भक्त्याहुगमनस्यमे ॥

परिचारिका वृत्तम् ।

निजकृतम् ।

नामसवकस्योपासना च रथमङ्गिका ।
 भयोपेक्षा भोक्तव्यं कार्यं साधारिकताया ॥
 यातोदेषमा तच्छब्दं प्राप्तेना विचने स्थाते ।
 परिचारिकाया निजं कार्याऽप्येताधि यत्नतः ॥

अपुष्पकृतम् ।

मत्तद्विहितायास्तभयोदीनजनकता ।
 दासी पशुपक्षिकौ च तथा रक्षततादिकम् ।
 आचार्यसत्पुत्रस्ये स्मृते सेवा यथाक्रमम् ॥

श्रीजी मासिकवृत्तम् ।

निम्नलक्षम् ।

वाचास्तुचारवचोपासने पाठोभवा वृत्तिः ।
 वनितस्तु च वन्यायाः शान्तिराहार एव च ।
 अध्वर्युः पुस्तकादेशोर्विपरीतं सेवनाया ।
 वृत्तसेवा गान्धर्वः सन्तानार्थं च प्राचयेत् ।
 विविक्तं चञ्चलेनैव लघाटे वृत्तमार्चयेत् ।
 वाञ्छीरुचारवचोपासनां विवृणुते वृत्तम् ।
 सामाहिकलक्षम् ।

प्रातःकाले रत्नमयं श्री वा हीनचमस्तु च ।
 दामदाम्नीजनानीच कामिमन्त्रान्योक्तवा ।
 अतुष्टसङ्गोभवावातेर्होतीर्भगवत्प्राचयेत् ।
 सामाहिकवृत्तचैतच्छब्दं व्याहविवाहरे ।

पश्चिमवृत्तम् ।

वाचनाम् ।

कालं वमन्तु तिमिरसेवा च पशुपश्चिमा ।
 वृत्तानां सेवनं प्रातरपराह्णे च यमतः ।
 अथेदार्थं दरिहाव पक्षीवदानमेव च ।
 पाठश्च पश्चिमं चैव वृत्तं प्रैश्वर्याविवक्षम् ।
 पितृभ्रातृमन्त्रिणीच सेवा कुत्रि रही तथा ।

वैराग्यवृत्तम् ।

मित्राश्च भेषरथं दामस्तानवरचमम् ।
 अश्विनस्तुवद्वेषस्तु वृत्तानां पानभावा ।
 उत्तुष्टमे चेदनात्मानमवाधैवाधिन ततः ।
 वृत्तानामप्यः कालो दारास्तुवीर्यवोक्तिः ।

चतुर्दशमितं कार्यं चातर्क्य परचोदितः ।
 आत्मनं प्रति यत्कीलकं तन्मात्राध्यायनस्य च ।
 होतृविध्यं दत्तकीयं मातृकापि दत्तमित्यम् ।
 वैराग्यस्य महत्तमं दत्तितर्क्य सुवचनः ।

शुद्धपञ्चानन्दम् ।

नामसङ्कीर्णं बालशालिकाध्यापनमात्रम् ।
 जीवसेवोपासनस्य दम्बं पाठसंश्रुतिः ।
 विश्रामस्य तथालापः कार्यं दत्तादिदिवसम् ।
 निर्दिष्टासनमग्रे विश्रामोर्गहारकोर्णम् ।
 सत्प्रसंगस्य दिवसं शुद्धपञ्चानन्दम् ।

मासानन्दम् ।

नाममात्रोपासने च तथा दम्बमेव च ।
 ब्रह्मगीताध्यापनस्य सप्तमात्रोपासनाया ।
 प्रतिष्ठाकरत्वं सुहाङ्गनामस्य निबन्धनम् ।
 प्रवचनार्थं तथा कार्यं दत्तवक्त्रादिदिवसम् ।
 साधर्वं निष्कले मीतेः सः मासानन्दकृतम् ।

काननन्दम् ।

निबन्धः ।

प्रयोजनविशेषस्य सुसतिश्च विद्या न हि ।
 काननं यन्मन्त्रेण स्तोत्रवाणी च निबन्धनम् ।
 चत्वारि दिवसे निरी राज्ञी चाभरत्वं तथा ।
 कुम्भस्य कलेतु पुष्पकलोपनयनं तथा ।
 विनासुसतिमेते सुनिर्बन्धविषया इव ।

विषयः ४

समाभमेऽतिथौ वाप्यु आसीत्यालक्ष्य चोच्यते ।

महामुखायकसाधना सेवा सुष्ठु परिणिता ।

महोपाध्यायभूषणोक्तं यत्तत्पुष्पोपलब्धम् ।

ज्ञोक्तानां काव्यप्रमत्तार्थं साधयितुंकारणं' इति ।

प्रतिष्ठापयन्वायं यत्, साध्यांसास्तः ।

- (१) बाभिमन्त्रोऽहं कर्षिंश्चिच्छेदोऽहमिति कर्षिं पितु ।
 (२) न वीर्यं प्रति कामान्ते; कुपित्वा चावकाशये ।
 (३) नाहं कर्षात्त्वयमे वीर्यम् न तुल्यिणी जनान् ।
 (४) रश्मिर्न मे मे भिक्षावाक्यमाप्नोदधिभ्रमत् ।
 चान्नवधानतो वापि कर्षापि वसुहीरयेत् ।
 (५) वाथा वसवसा चित्तवर्षा भीतुपादवाग्बहम् ।
 (६) कर्षीवा मन्त्रा वाथा वसव्युत्पदाकवत् ।
 (७) प्रवाहायाश्रये निर्वाधात् कामसि चोत्सुकः ।
 (८) सुतुल्येवार्थे मङ्गलाय जनवासात्मनोऽप्यहम् ।
 उपयुक्तं मम निजमकुर्माकोऽहं शतमे ।
 न यद्वापि चातु वागां विधातुः प्रोक्ष्यन्वात् ।
 अदेशस्यविदेशस्यग्नूनां हितकामतः ।
 निर्ग्राह्य नपकाकां सितार्थं विधातुं विधिः ॥

विद्युत्सञ्चालनम् :

प्रतिपक्षरूपीयस्य नामसंज्ञकमेव च ।

पाठशोपायना पाठस्थवादि विमोक्षणम् ।

शान्तिः कार्यं यत्प्रवक्ष्यः संज्ञितं वगधेयम् ।

आयुष्यं ह्यीदं यत्तु निश्चिन्तयन्मेव ॥

अंशोर्त्तं यत्प्रत्यक्षं च अन्वयं देविकानि च ।

पुनःप्राथम्यवृत्तम् ।

वासानाम् ।

कार्त्तव्योपासनं हार्त्तं पानीयकं च मेवम् ।
मातुः पश्चिमदूनाच्च इत्याद्यां रात्रमेव च ।
हरिहरेभ्यः सप्तकायां सेवा पाठकं विवहा ।
विशुद्धाभर्ममिन्द्रोच्च कुक्षे सेवा रवौ तथा ।

सप्तकायानाम् ।

कान्तोपासना सेवा साधूनां पशुपतिनाम् ।
बाधुजीवनपाठक इत्याद्यां मेवमन्तरा ।
कस्तानां माचगुह्यो रहसि प्रार्थना पुनः ।
आश्वीरवारस्यं निर्वर्त्तयते श्रवणार्चिनाम् ।
कस्तानां तुलनेन कुक्षे रवौ च रत्नम् ।
कोलातोनां मङ्गलार्थं प्रार्थनं भस्मसेवकम् ।

मेघेवीवृत्तम् ।

प्रातःकर्त्तव्यमस्त्रिजदेष्टव्यमिभुवां पुनः ।
साधूनां वन्दना श्वास्त्रोद्धृतायां शंखधौमवम् ॥
श्रीकानां वरवीर्योच्च विविधायां विज्ञेयतः ।
सोमे कुक्षे च शुक्ले च रवौ च तदवीर्यम् ।
सेवा कुक्षे शुक्ले कम्बक् शनौ च पशुपतिनाम् ।
सहसा स्याद्विना शङ्खं त्रयस्त्रिंशद्दुर्गात्मम् ।
कवीपकयनं सम्यक्विषयं पठनमन्तरा ।
मेघेवीवृत्तकादुत्तमेनेष्टाः प्रत्यहं सदा ।

सप्तहस्तदिनसप्तम् ।

सप्तहस्तदिने सप्तैरानसुहिता मन्दिरम् ।
सप्तैर्यस्यार्चनीदीपं प्रचारयेत्तु कोदकः ।
देवो दीनकमेवोच्च पक्षे सप्तहस्तिका तथा ।

बीजावतीवृत्तम् ।

आनन्दमायकाणि विज्ञानवटिताणि च ।
 अथ सज्जानि गारोकां कर्तव्योत्पत्तिकाणां ।
 होकाः सन्नेतिहायोत्पत्तिकाणां चटकाः शुभाः ।
 अनाद्यन्तकोत्पत्तिकाणां एतिकाणां योविताम् ।
 बीजावतीवृत्तिकाणां अथवाह्य विज्ञानम् ।
 बीजावतीवृत्ते चैते विज्ञाना विविच्यमताः ।

पञ्चमस्तोत्रम् ।

- (१) विष्णवेष्टेष्टी विष्णुं मन्त्रोपासितं कथाविधिः ।
- (२) अने प्राप्ते अष्टमस्तोत्रं मन्त्रोपासितं कथाविधिः ।
- (३) अथर्वानां अष्टमस्तोत्रं मन्त्रोपासितं च विष्णुवत् ।
- (४) अथर्वानां अष्टमस्तोत्रं मन्त्रोपासितं च विष्णुवत् ।
- (५) विष्णुं अष्टमस्तोत्रं मन्त्रोपासितं कथाविधिः ।
- (६) विष्णुं अष्टमस्तोत्रं मन्त्रोपासितं कथाविधिः ।
- (७) अथर्वानां अष्टमस्तोत्रं मन्त्रोपासितं कथाविधिः ।
- (८) अथर्वानां अष्टमस्तोत्रं मन्त्रोपासितं कथाविधिः ।
- (९) अथर्वानां अष्टमस्तोत्रं मन्त्रोपासितं कथाविधिः ।
- (१०) अथर्वानां अष्टमस्तोत्रं मन्त्रोपासितं कथाविधिः ।
- (११) अथर्वानां अष्टमस्तोत्रं मन्त्रोपासितं कथाविधिः ।
- (१२) अथर्वानां अष्टमस्तोत्रं मन्त्रोपासितं कथाविधिः ।
- (१३) अथर्वानां अष्टमस्तोत्रं मन्त्रोपासितं कथाविधिः ।

पुनःश्रीकां मानिकवृत्तम् ।

नामपाठी नमस्कारः वातुभ्योऽप्यवनी तथा ।
 तस्यां प्रातर्भाषवत्स्वार्थं मध्ये भुक्तम् च ।
 श्री द्वायस्य च वावाङ्गे दानस्य पानीयस्य तु ।
 भक्त्येभ्यो रत्नं श्री द्वायदर्वी गमयस्य च ।
 क्षात्रेभ्यो मन्दिरे चैकतन्त्राग रहसि वाचनम् ।
 श्रीमोतस्य नवविधिः सन्तानैः प्राच्यं च पुनः ।
 श्रीचेतस्यस्य दत्तानामस्य च श्रीरस्य च ।

तथा च ।

प्रातःश्रीकरवीरस्य क्षान्ताक्षेभ्यो भक्तिः ।
 नामपाठस्योपाधिः प्रदर्शनं यत्नस्य च ।
 दानं सेवा च दात्रीणां श्रीमोतं विननं तथा ।
 नवविधाभक्त्योतं रहस्यध्वन्यं पुनः ।
 श्रीमदीश्वरीयस्य सद्गुणस्य रह पुनः ।

पुनर्वाचनी पार्थिववृत्तम् ।

क्षान्ताक्षे नामपाठस्योपाधिः पानीयस्य च ।
 दानं प्राथः विद्वत्प्राचीनसेवा च भक्तिः ।
 पुनर्वाचनीयपाठस्य श्लोकश्लोकस्य चामृतम् ।
 चक्रश्रीकृतम् प्राक् च भोक्तव्योपवसाया ।
 पार्थिवस्य श्रीमोतं विननस्य यत्नस्य च ।

प्राथेयवृत्तम् ।

दत्तेश्वरीयस्य "देहरावर्षे" ते नमोस्तुतः ।
 पार्थिवं क्षान्ताक्षे चैवं सद्गुणस्य विनयेन ।

विवाहात् प्राक् वरप्राप्त्यौक्तुर्हिनवाधि
वृत्तम् ।

प्रातस्त्याग्यौक्त्यै ह्यमम चरे इति ।
वारान् विंशतिमन्तं तं नमेतां भक्तिपूर्वकम् ॥
प्राचीनार्थक्यौक्त्यै वरः कन्या च वारम् ।
पूर्वार्थक्यौक्त्यै वारीयां नामाग्न्यायै तावताम् ॥
नमस्तेतां ज्ञानकाये शक्तिदायक्यै मानसम् ।
दैवम् संपुन्यैश्च स्मृ इति वाराश्च पञ्च च ।
ज्योतिष्यैश्च संपुन्यैश्च धीमाता वारीयां पुनर्गुनी ।
चेतनायै च संपुन्यैश्च वरः कन्या च वारम् ॥
ज्ञानादीनां परीक्षायाः प्रतिपन्नोः रवौ तथा ।
कर्तव्यविषयज्ञानं सेवेयातां पञ्चक्यैश्च ॥
ज्ञानं कताकोपचारैर्मानयेतां युक्तं पुनः ।
सम्भावयेतां दानेन दानेन रक्षक्यैश्च ॥
ज्ञानेतां ज्ञानयोगेन चिन्तयेतां परं मुदा ।
प्राग्निवाहादुक्त्यैश्च चतुर्विधसन्ततम् ।
युगलसाधनवृत्तम् ।

पादौ वा यदर्थं सेवा दानं कर्मभ्यः स्मृतम् ।
कीमादायै भास्वर्तं यावत् यच्चरितं महत् ॥
ईशानो मोक्षमस्त्राय गौरांगस्य महात्मनः ।
मोक्षमस्त्राय योक्तता च शिष्यपुत्रयोः ॥
बाह्यवस्तुनां भेदेन दान्योः सुप्रसिद्धयोः ।
पतिवर्तं वा योतव्यं पतिश्च पितरौ तथा ॥
सन्ततिर्भातरौ दास्योदास्यो दुःखिणः पुनः ।
प्रचारकश्च वे बोधनं काचनं रक्षतं तथा ॥
तावत् वस्तुं धान्यमयो भेदं ज्ञानमपुनः ।
दैवं प्रातःकालेनैव शक्तिदायक्यैश्च ॥

न यत्तो रक्षितुं कोपि तानि प्रमोर्वचं विना ॥ १२ ॥

नाभिमेति च यच्छाति चिद्विस्तृतीयायुक्तम्वया ॥ १३ ॥

यत्तिष्ठे नास्ति विज्ञानाद्युपरि कर साधक ।

न कृत्स्निना कथयती पापस्यैकस्य शोधने ॥ १४ ॥

वाञ्छीकृतममकारो नतिर्वचविशेषा ।

ज्ञानकाले च वादंकीन् चये हरिरितौह तु ॥

लघार्थं भुक्तकालेभ्यो हरिरित्यनर्हं पुनः ।

यत्ना योगसाधनस्य देवमस्मिन्मार्गनम् ॥

कठोरे साधने गूढं पुनै गुह्यसाधने ॥

निवृत्तः करसीयम् ।

मातृशुद्धिः सुखाभावाः साधनं नष्टपूषणम् ।

यत्किन्ना यत्किन्ना च यत्किन्ना यत्किन्ना ॥

सत्प्रसंगो हीनसेवा तर्पेन्द्रियविशेषः ।

यत्किन्ना यत्किन्ना यत्किन्ना यत्किन्ना ॥

यत्किन्ना यत्किन्ना यत्किन्ना यत्किन्ना ॥

यत्किन्ना यत्किन्ना यत्किन्ना यत्किन्ना ॥

यत्किन्ना यत्किन्ना यत्किन्ना यत्किन्ना ॥

यत्किन्ना यत्किन्ना यत्किन्ना यत्किन्ना ॥

यत्किन्ना यत्किन्ना यत्किन्ना यत्किन्ना ॥

यत्किन्ना यत्किन्ना यत्किन्ना यत्किन्ना ॥

१२। न यत्तो रक्षितुं कोपि तानि प्रमोर्वचं विना न कोऽपि रक्षितुं शक्तः ।

१३। नेति। न मनुष्यः नाभिमेति यच्छाति च यत्किमेति श्रेयः चिद्विस्तृतीयायुक्तम्वया इत्यादिभ्यः ।

१४। यत्किरिति। साधक, विज्ञानात् उपरि ते तव शक्तिः न नास्ति, कर, दृक्साधक शोधने कृत्स्निना न कथयती ।

प्रतापानां जीवनं ज्ञेयं प्रार्थनं तच्च तत्प्रत्ययम् ॥ १५ ॥
 शुचवत्ता ततो नास्ति पक्षतिषु क्षिप्रासु च ।
 काकव्यादिषु चारुकादिनवात् प्रार्थनेषु तु ॥ १६ ॥
 यतस्तं प्रतकाशेषु गर्भेष्टावृत्तिं त्यजन् ।
 सर्वमात्मार्थेणैव देवातुष्टमाश्रय ।
 अन्विष्यैकाग्रहृदिनालीकं परमात् पितुः ॥ १७ ॥
 इति वृत्तापक्रमणिका ।

रिपुसंहारव्रतम् ।

सर्वेभ्यः प्रथमं ज्ञेयं रिपुसंहारकं व्रतम् ॥ १ ॥
 यतः पुण्यं शुद्धतमं सर्वेभ्यः संस्तुताविह ।
 आत्मजयः प्रीतिर्यच्च व्रतेषु चतुर्थां ततः ॥ २ ॥

१५। वृत्तापक्रमणिका। वृत्ताणां जीवनं प्रार्थनं ज्ञेयम् तच्च प्रार्थने
 तत्प्रत्ययं तस्य वृत्तस्य चर्चा विहितमिति ज्ञेयः ।

१६। शुचवत्तेति। ततः पक्षतिषु क्षिप्रासु कालमात्रेषु च शुचवत्ता
 न नास्ति, तु किन्तु चारुकात् विनयात् प्रार्थनेषु प्रवृत्ताकीति ज्ञेयः ।

१७। अत्रादि। अत्रः तं वृत्तकाशेषु सर्वम् अवृत्तिं च त्वेन
 अथ सर्वेषां आत्मार्थेणैव देवातुष्टयम् आश्रय, एकाग्रहृदिनालीकं परमात्
 पितुः आशीकम् अन्विष्य ।

इति वृत्तापक्रमणिका ।

१। वृत्तेषु सर्वप्रथमकारपदेनां विहीनत्वमात्रं सर्वेभ्यः रिपु-
 संहारव्रतमात्रं सर्वेभ्यः इति। सर्वेभ्यः वृत्तेभ्यः रिपुसंहारकं व्रतं प्रथमं
 ज्ञेयम् ।

२। यतः तस्य प्रार्थनां तदर्थं यत इति। यतः इह संस्तुते-

निरन्तरप्रार्थनाकर्मस्थानेषु निमोचयेत् ।
 हृदयं परिहास्यद्विधापारादिनिवर्तयेत् ॥ ६ ॥
 प्रसूते हृदये तेन पुनश्चा प्रेरिते पुनः ।
 वृत्तप्रवणचेतोः स दिवसस्तु वधारयेत् ॥ ७ ॥
 प्रातः प्रापादुत्तमोऽयं जनश्रुतिवद्विःखितः ।
 प्रभोः समीपे संक्रोधिहस्तपापानि सर्वथा ॥
 निवेदयिष्यन्निमताचेतोः क्षिप्तं वदन् भयम् ॥ ८ ॥
 सर्वं सरसमस्याशु भवेदास्य जनस्य हि ।
 भवान्यत्कीमि पापैश्च सन्दृष्टं नरकाग्निना ॥
 हृदयं सहृदयं तेन विनती कृशितां गतः ।
 सुखप्रदं प्रार्थनाबोधोपजनमासी नरेणयोः ॥ ९ ॥

६। तन्मनितेति। तन्मनितपरार्थानां कोपादितिभिरुत्तमपरार्थानां
 गुणैर्न च अदुर्गुण कारणादिनयावतः सन् चिरं रौप्येक्षणं वाप्य
 अदुत्तमोऽयं, हृदयं निरवच्छिन्नप्रार्थनाकर्मस्थानेषु निमोचयेत् परि-
 हास्यद्विधापारादिनिवर्तयेत् ।

७। प्रसूतेति। हृदये प्रसूते तेन प्रसूता पुनः प्रेरिते इति
 वृत्तप्रवणचेतोः स वृत्ताद्यो दिवसं तु वधारयेत् ।

८। प्रातरेति। प्रापादुत्तमः सर्वं वृत्ताद्यो जनश्रुतिवद्विःखितः
 जनसमाशोचतः प्रभोः समीपे संक्रोशेत् क्रमेण सन्निवृत्ताचेतोः भयं नरे,
 वदन् सुखपापानि सर्वथा निवेदयेत् ।

९। सन्मनिति। सन्मनितं च नरस्य पापैः अन्तर्गते भवान्मि नरका-
 ग्निना हृदयं सन्दृष्टं तेन सहृदयं सन्मन्य सर्वं सरसं भवेत् ; नरेणयोः
 समीपे सुखप्रदं प्रार्थनाबोधोपजनमासौ विनतीः कृशितां गतः सर्वं भवेदिति
 वीर्यः ।

प्रागुक्तैर्नैव विधिना अभिषिक्तं समापयन् ।
 उपायनाकवे यज्ञे प्रातर्होमं विधाय च ॥
 तदुपायनाकवे वा सोमं वा मन्त्रोक्तोक्तः ।
 उपक्रमेत प्रथमो यज्ञोत्तुं तदुत्तुं शुभम् ॥ १० ॥
 सोमं वा वीत कदाचान् प्रकीर्त्तयन् निश्चितं भवत् ।
 यदाभवति पार्थ सः सदाको मे मन्त्रिणः ॥
 सर्वोपाय मन्त्रोक्तोत्तुं पूतयन् निश्चितोक्तम् ।
 मम प्राप्तयत्नां वाक्परायणं सर्वं कर्त्तुं ॥ ११ ॥
 श्रोत्रं बीजमन्त्राणां कर्म वा स्यात्परायणम् ।
 यन्निष्कृतिं पराजितं तन्नामोक्तोक्तं भवत् कदाचित् ॥
 निराकुर्वातस्तु सौवं वीर्यमनुवर्त्तयन् ।
 श्रोत्रं लभयिष्यत् मे सुदृढं कृतवानसौ ॥
 नां निरयोपमन्त्राणां यज्ञः काश्चिन्नाहितः ।
 वीतयित्वापरिमुक्त्या पूतं निश्चितं मम ॥
 दुर्गन्धोद्गादि पापेन त्वं यदुदसि बालनः ।
 परीक्ष्य च दे पापं पिब्याच प्रभुतो गतः ॥

१० । प्रागुक्तैरेति । प्रागुक्तैर् पूर्ववदितैश्चैव विधिना हि अभि-
 षिक्तं समापयन्, प्रातः यज्ञे उपायनाकवे तदुपायनाकवे सोमं विधाय
 च सोमं वा मन्त्रः एतः अथवायः एकाकोक्तः, मन्त्रोक्तः, स
 कदाचित् सन् शुभं तदुत्तुं यज्ञोत्तुम् उपक्रमेत ।

११ । सोमनिधि । प्रभोः वा कदाचान् निश्चितं भवत् पार्थ यदाभवति
 वा मे एह कदाचित् भवत् । पूतयन् निश्चितं प्राप्तयत्नां सर्वं कर्म
 मन्त्रोक्तोत्तुं पाररक्षाणि मम कर्त्तुं, यद्य एति सः अथ च वीतः ।

सनेन प्रार्थनानां कुर्वीत स्वनायकम् ।
 उद्धतः पापिनां न मे उद्धातो भव चात्मनः ॥ १७ ॥
 तमापास्तं च बद्धं परार्जितं स्वमः प्रभो ।
 भवेत् चिरकाया न विवेकोऽस्य आतुषित् ॥
 अतृप्तासाधितमेव विजयं मम चात्मनि ।
 कुह नित्यजयं ह्यात्मतमोपरि चर्मना ॥
 भास्वीकृत्य भवत्य गौरवं चर्ममस्य ते ।
 लखो लखो लखो निजं पुष्पनाभस्तव प्रभो ॥ १८ ॥
 इति रिपुसंहारवृत्तम् ।

अतः, सदाचारार्थतः, मां निजम्, अस्माभिः, औत्पत्य वि, एवमुक्तम्
 आनतः प्राप्तेषामि, केवलं तव विपदिभ्यां निरवाप्त्या वात्मानं ज्ञाते न
 ज्ञानिः न पवित्रता । भोः, त्वं ततः पवित्रपरमप्रभोः प्राप्त्या अथ विनाश-
 काभिः पातयामि । भवि अर्थं परेशकृत्यः नवीति—‘रे’ त्वम्, मम दृष्टतः
 अर्थः, अर्थं त्वं दृष्टतः अर्थं च भूरे निष्ठाश्रयामि । रे त्वं ज्ञोष निरवा-
 नत, अर्थः, मां न परः प्रभुः सम्पुत्तैव समरेण त्वं प्रतिबोधुं समारिधत्
 पुष्टयति तव शास्त्रं अर्थं च श्रेष्ठं प्रापयामि । अर्थं यत्नशीलः
 परस्मै भावेन वीतः त्वं वात्मानं अर्थं अर्थं ते सम्पुत्ति पवित्रवृत्तपिण्डम्
 अर्थं निष्ठापामि । विष्णुः, विष्णुः, भव, यतः अर्थप्रवृत्ति बोधयम्,
 मुक्त्यै बुद्धिमान् ज्ञानम् । दिव्याम सदा अर्थं अर्थं मम विजयम्
 वात्मानं प्रकुर्वीत, विष्णु तस्मै मम उपरि दिवाहितः अर्थतः ।

१८ । अर्थमेति । अर्थेन प्राप्तेनेव अर्थम्, अर्थं समापनं कुर्वीत—
 पापीनाम् उद्धतः, न मे चात्मनः उद्धातः भव, तम् आत्मानं च, न
 प्रभो, अर्थं चिरकाया परार्जितं स्वमः भवेत् । आतुषित् अर्थं विवेकः
 न (भवेत्), अतृप्तासाधितं च इति विजयं मम चात्मनि च अर्थ-

विश्वसाधनप्रतम् ।

विश्वैर्महार्थं वाञ्छितं वाञ्छिकान्धु विचक्षणम् ॥ १ ॥
 तैः शब्दं ब्रह्म तेषां वक्ष्यमाणं नैतिकानि च ।
 यत्नानि सुश्रितान्याद्यु भवन्ति वृत्तमाः पुनः ॥
 जागरितास्तवाभ्यस्ता भावाः सहजभावतः ॥ २ ॥
 दृष्टमे द्वाद्द्वे वर्षे विश्वसाधनं प्रतम् ॥
 यत्नानु वाञ्छिता वाञ्छा कथन्तां विचक्षणं पुनः ।
 विचक्षणोऽपि सत्ताहं विचक्षणप्रतिपत्तये ॥ ३ ॥
 विचक्षणं सहजानि सुश्रितपनक्तानि च ।
 विचक्षणं साधनैरन्यैः सुश्रितैः सहजवद्वि ॥ ४ ॥

यत्नयोपरि यत्नैः वाञ्छितं वाञ्छिकान्धु विचक्षणं च ब्रह्म, यत्नं यत्नं मौरयम्,
 यत्नं ते भवन्ति । यत्नो, तत्तु पुनरुत्तमः निम्नं जयः यत्नः यत्नः ।
 इति विचक्षणं द्वाद्द्वे वर्षे ।

१. कथं प्रतम् वाञ्छितं वाञ्छिकान्धु द्वाद्द्वे वर्षे वक्ष्यमाणं
 विचक्षणं विचक्षणं वाञ्छितं वाञ्छिकान्धु च विचक्षणं महाप्रतम्,
 महाप्रतम्, यत्नोऽपि यत्नः ।

२. यत्नं यत्नं द्वाद्द्वे वर्षे तैरिति । तैः विचक्षणैः तेषां ब्रह्म जयः
 वक्ष्यमाणं नैतिकानि च यत्नानि यत्नानि सुश्रितानि यत्नानि ; सहजभावतः,
 पुनः यत्नमाः भावाः जागरिताः तत्ता अभ्यस्ताः भवन्ति ।

३. दृष्टमे द्वाद्द्वे वर्षे दृष्टमे द्वाद्द्वे वर्षे तत्तु विचक्षणं वाञ्छितं वाञ्छिकान्धु
 विचक्षणं यत्नं द्वाद्द्वे वर्षे यत्नं, विचक्षणप्रतिपत्तये विचक्षणोऽपि पुनः सत्ताहं
 विचक्षणं यत्नमाद्यु ।

४. विचक्षणोऽपि । यत्नोऽपि यत्नानि यत्नैः वा पुनः वाञ्छितैः
 यत्नैः यत्नैः सहजवद्वि विचक्षणं विचक्षणं सहजानि यत्नः ।

माता वा ज्येष्ठया सत्यपुत्रभ्यां चावितानि च ।
 पराङ्गे तानि निर्व्यं क्षुद्राभ्यातचिन्तया च ॥ १ ॥
 शिक्षाप्रवृत्त्यनेकसं स्थादा तत्र वृत्तम् वृत्तम् ॥ २ ॥
 गरीशं वयनं मातुं चारुविरुद्धिनेऽग्निमे ॥ ३ ॥
 उपासनादये माता नीताः क्षुद्रो परं प्रभुम् ।
 भूमिचक्रवर्तीर्षिषं प्रवृत्तेः ससङ्गमम् ॥ ४ ॥
 नीताः काचनभूमौ चारुमेरुमेवमेव हि ॥ ५ ॥
 सर्वे सन्निविता ब्रह्मरूपे गो गौरवं मयत् ।
 वाकागामीश्चराक्षौ वाक्प्रियाय मायतम् ।
 विद्याय पित्रे माते च ब्रह्मामो गौरवं वयम् ॥ ६ ॥
 उद्याय मङ्गलायैतद्वेद्ये प्रतयुतमम् ।
 मानाभास्तां परस्त्वस्यापत्यमिति वदिदुतौ ॥ ११ ॥

१ । मातेति । निर्व्यं पराङ्गे तत्पत्तिश्चिन्तया चित्तमसंश्लेषा च
 तानि चिन्तयि माता वा ज्येष्ठया भगिन्या वा अन्यपुत्रभ्यां पुत्रविद्या वा
 चावितानि च क्षुद्रिति शेषः ।

२ । शिक्षेति । तत्र शिक्षाप्रवृत्त्यम् वृत्तम् वृत्तम् वृत्तम् वा स्थातुं ।

३ । गरीशमिति । अग्निमे दिने गरीशं वयनं मातुं चारुमेऽग्नौ,
 वाका वाक्प्रियायेति शेषः ।

४ । उपासनेति । ते राजा वाजिपुत्रा माता उपासनादये नीताः
 क्षुद्रः, सत्यम् परं प्रभुं परमेष्ठिं भूमिचक्रवर्तीर्षिषं प्रवृत्तेः ।

५ । नीतारति । माता काचनभूमौ नीताः वयम्, वयं हि चारु-
 मेरुम् च काचनमिति शेषः ।

६ । सर्वेति । सर्वे, सन्निविताः ब्रह्मः, वाक्प्रियायं वाक्प्रियायं वाका-
 गाम्यै चराक्षौ वाक्प्रियायं वाक्प्रियायं वाक्प्रियायं वाक्प्रियायं वाक्प्रियायं
 पित्रे माते च वयं गौरवं ब्रह्मामः ।

११ । वदिदुतौ । भूमि मङ्गलायैतद्वेद्ये प्रतयुतमम् वयं वयं

एकाहं विषवेद्यानां प्रथमं स व्रती ततः ।
 पुण्यादि स्नापयेत्तत्सोपरि ब्रूयात् परेश्वरः ।
 एको विष्वास एकश्च परिवारस्तथा पुनः ।
 शास्त्रमेकं परिचायमेकमित्यतिशोदतः ॥ १२ ॥
 अथ नवविधानस्य द्वितीयं विषमालिखेत् ।
 पुण्यादि विकिरेदुक्ता नवीनस्य विधेर्जयम् ॥ १३ ॥
 चतुरोऽस्मा मङ्गादीषाम् पुण्यादिषु कर्तव्यकम् ।
 दर्शयद्विलिखेच्छामिः हृषीकेशा धरणीतले ।
 ऐश्वर्यास्तु चतुर्वैव हीपेयमिति वदेन्मुदा ॥ १४ ॥
 ततश्चाग्यानि पिपासि जतार्थी अनुवर्त्तयन् ।
 पुण्यास्तदाकिरन्नेवं ब्रूयात्तत्र यथाक्रमम् ॥ १५ ॥
 धनाभारं प्रति ब्रूयात्, धनास्तत्त्र हि ब्रूयन्वत् ॥ १६ ॥

अथैव । परः परेश्वरः नां तस्य जपकम् चामासु इति व्रती वदेत् ।

१२ । एकाहमिति । प्रथमं भावा एकाहं विषवेत् ; ततः स व्रती तत्सोपरि पुण्यादि स्नापयेत् । परेश्वरः एकाः, विष्वासः च एकाः, तथा परिवारः एकः, एवं पुनः शास्त्रम्, एवं परिचायम् इति अतिशोदितः सन् ब्रूयात् ।

१३ । अमलमिति । अथ नवविधानस्य द्वितीयं विषम् चालिखेत् वा वेति शेषः । नवीनस्य विधेः अथ न सञ्जा पुण्यादि विकिरेत् स व्रतीति शेषः, एवं दर्शय ।

१४ । चतुर इति । चतुरो मङ्गादीषाम् दर्शयन् चत्वारः पुण्याः कर्तव्यकं विन विधीत् । धरणीतले शान्तिः हृषीकेश, चतुर्वैव हीपेयु च ऐश्वर्यं चतु इति मुदा वदेत् ।

१५ । तत इति । ततः जतार्थी चत्वारि पिपासि च चतुर्वर्त्तयन्, पुण्यादि यथाकिम् तत्र विधेयं यथाक्रमम् एवं ब्रूयात् ।

१६ । धनेति । धनाभारं प्रति ब्रूयात्—धनान् धनं हि ब्रूयन्वत् ।

सूर्यं तर्ह्यं प्रति ब्रूयात् साधुत्वं मनः चोत्पन्नम् ।
 यत् सूर्यसमं प्रेमा यशीवार्द्धतरौ मनः ॥ १७ ॥
 सरितं वीक्ष्य स ब्रूयात् वह्नलेतनु जीवनम् ।
 दत्ता जनसहस्राय नित्यं जीवनजीवनम् ।
 सीमाभ्युच्चान् प्राशुर्यं सर्वतो विकिरणवत् ॥ १८ ॥
 वीक्ष्य चन्दनवृक्षं नन्दनारमणं पुनः ।
 ददामि श्लेष्टकं यत् प्रति सद्गन्धर्वकम् ॥ १९ ॥
 पर्येतं वीक्ष्य विश्वासः शिखीचयसमो मनः ।
 दृढो भवतु वृत्तं मे निश्चलत्वे हिमाश्रयः ॥ २० ॥
 सा चेद्वान्ताधिकान्धस्य चित्राश्लेतानि सन्तु यः ॥ २१ ॥
 ब्रूयाच्चारं समीचीना कष्टं भूययति यथा ।
 हारः समीक्ष्य भूयात् सुकृद्धारः सध्वनिमात् ॥ २२ ॥
 कष्टकं वीक्ष्य भूयात् दानं हीरककण्ठम् ॥ २३ ॥

१७ । सूर्यमिति । सूर्यं कष्टं प्रति ब्रूयात्—मनः साधुत्वं सूर्यसमं उत्पन्नम् यत्, मनः प्रेमा यशी इव वार्द्धतरः ।

१८ । करिणमिति । स प्रतापी सरितं वीक्ष्य ब्रूयात्—मनः यत् जीवनं जनसहस्राय नित्यं जीवनजीवनं जीवनवारि दत्ता सीमाभ्युच्चान् प्राशुर्यं सर्वतो विकिरणवत् ।

१९ । मोक्षेति । चन्दनवृक्षं वीक्ष्य—नन्दनारमणं चन्दनवृक्षं पुनः श्लेष्टकं यत् प्रति सध्वं सद्गन्धं ददामि ।

२० । पर्येतमिति । पर्येतं वीक्ष्य—शिखीचयसमः मनः विश्वासः दृढः भवतु, मे मनः वृत्तं निश्चलत्वे हिमाश्रयः भवति हिमः ।

२१ । चेति । सा प्रतापिनी वीक्षा यत् यत् यद्वानि चित्राणि चित्राणि सन्तु यः ।

२२ । हार इति । यथा वीक्षा हारं समीक्ष्य ब्रूयात्—यथा हारः कष्टं भूययति, यथा समीक्ष्य हि कष्टमिमां सुकृद्धारः भूयात् ।

२३ । कष्टकमिति । कष्टकं वीक्ष्य—दानं मे मनः हीरककण्ठं भूयात् ।

अथशुक्लमासीक भूयाधीरवशुक्लम् ॥ २४ ॥
 नमस्कृत्य ततो भूयात् व्रतं व्रतकाहस्तमम् ।
 इदं करोतु फलवत् प्रभुरस्माकमीश्वरः ॥ २५ ॥
 ततश्चिवाचि धीतानि कुर्वीतैव पुनः पुनः ।
 सप्ताहं विनिसेहूमी भूयसैव व्रतार्थिनः ॥ २६ ॥
 शान्तिः शान्तिः शान्तिरिति भूयादन्तेऽस्मिन् दिने ॥ २७ ॥
 भोजयेत् स तु बभूव तथा तदाद्योगिनः ।
 धननिपशुकीटेभ्यो दद्याद्भोजनवस्तु च ॥ २८ ॥

इति विचसाधनव्रतम् ।

२४ । अथशुक्लमिति । अथशुक्लमासीक—इति नै अथशुक्लं भूयात् ।

२५ । नमस्कृत्येति । व्रतार्थी ततः नमस्कृत्य भूयात्—एतत् किं व्रतं नमस्कृतम् ।
 अस्माकं प्रभुः ईश्वरः इदं व्रतं कथयन् करोतु ।

२६ । तत इति । ततः अथशुक्लमासीकं चिवाचि धीतानि कुर्वीत । एवं पुनः
 पुनः सप्ताहं विवाचि भूमी विविसेत्, व्रतार्थिनः च एवं भूयः ।

२७ । शान्तिरिति । अस्मिन् दिने अन्ते व्रतार्थी शान्तिः शान्तिः शान्तिः इति
 व्रतार्थी भूयात् ।

२८ । भोजयेदिति । बभूव च तथा अद्योगिनः च व्रतार्थी भोजयेत्,
 धननिपशुकीटेभ्यो भोजनवस्तु च दद्यात् ।

इति विचसाधनव्रतम् ।

आध्यात्मिकोद्वाहः ।

पराङ्मना पतिः पत्नीं सख्ये पुण्यतमे यदा ।
 आहूतो मेरितो दिव्ये राज्ये परिचयं पुनः ॥
 साधयितुं निदेशानुगामिनावलिलम्बितौ ।
 आयोजनानि तौ कुर्वीयातां संवदमानौ ॥ १ ॥
 यदोदवहतां पूर्वमसम्पूर्णेन चाग्रतः ।
 आसीत्तद्व्ययं तच्चात् पूर्वं भवतु सम्प्रति ॥ २ ॥
 सखित्वमितयोरासीन्नोक्तेऽक्षिप्रधुना पुनः ।
 भविता तच्चिरस्थायि दिव्यधात्वि तुच्छासवे ॥ ३ ॥
 किमर्थोऽयं विवाहो वा भोगासक्तोऽस्य चोत्तर ।
 ब्रूते सन्तानजननहेतोः संवर्धनाय च ।
 पार्थिवस्य सुख्यस्वाय साभाय च तयोः पुनः ॥ ४ ॥
 न तथा संज्ञिता दिव्या ब्रूते पत्नीं पतिं पुनः ।
 स्मरैराज्यार्थमेवात्र विनितुं स विधिः स्मृतः ॥ ५ ॥

१ । सख्ये आध्यात्मिकोद्वाहं प्रवक्तुमुपपन्नते पराङ्मनेति । पतिः पत्नी च सदा पुण्यतमे सख्ये पराङ्मना आहूतो मेरितो, अवलम्बितौ निदेशानुगामिनौ तौ दिव्ये राज्ये पुनः परिचयं साधयितुं संवदमानौ सन्तौ आयोजनानि कुर्वीयाताम् ।

२ । ब्रूति । पूर्वे यदा तौ उदवहतां, तदव्ययम् असम्पूर्णेन चाग्रतः आसीत् । तच्चात् पूर्वं भवतु ।

३ । सखित्वमिति । अक्षिम् कीदं पतयोः सखित्वम् आसीत्, चाग्रा पुनः तत् तुच्छासवे दिव्यधात्वि चिरस्थायि भवितः ।

४ । विनये इति । किमर्थः वा अयं विवाहः ? अस्य चोत्तरे भोगासक्तः ब्रूते— सन्तानजननहेतोः, पार्थिवस्य सुख्यस्य च संवर्धनाय, अथ पुनः तयोः साभाय च ।

५ । भूति । न तथा दिव्या संज्ञिता ब्रूते । स विधिः विवाहविधिः पतिं पत्नीं पुनः अथ स्मरैराज्यार्थम् एव विनितुं स्मृतः ।

विवाहितौ पुनस्तस्माद्विवाहेतां परस्परम् ।
 सख्यं पार्ष्वमेवं वहिष्यमाध्यात्मिकं भवेत् ॥ ६ ॥
 साध्यात्मिकविवाहस्य योग्यः कालोऽयं सञ्जातः ।
 चत्वारिंशं संस्मरन् यथावत्प्रज्ञाप्रवक्तव्यम् ॥ ७ ॥
 प्रीत्यन्तं भारा जीवनस्यापाद्यन्तं च तानि च ।
 प्रशान्तानि च कर्त्तव्यान्वावासः शृङ्खलायितः ॥
 चन्द्रभूषणं संसारसामन्तः शोक एव च ।
 दाम्पत्यं पार्ष्वदक्षीणामुज्यतातिप्रमाचतः ॥ ८ ॥
 अधिकारं चिन्तयेतामात्मनोरीपयामिकम् ।
 कर्त्तव्यानि च चर्चयन् शास्त्रतानिह सम्प्रति ॥ ९ ॥
 ध्यानेऽध्ययने चात्मानुसन्धाने संयमे समम् ।
 सुषेते प्रार्थने ताभ्यां प्राप्नुतं दिवसत्रयम् ॥ १० ॥

६ । विवाहितानिति । तस्मात् विवाहितौ पुनः परस्परं विवाहेतान्, यत् एवं पार्ष्वं सख्यं दिव्यं साध्यात्मिकं भवेत् ।

७ । चत्वारिंशमिति । चत्वारिंशं संस्मरन् यथावत्प्रज्ञां वाच्यं यत् साध्यात्मिक-विवाहस्य योग्यः कालः सञ्जातः ।

८ । प्रीत्यन्तं भारः । प्रीत्यन्तं भाराः प्रीत्यन्तं, तानि प्रशान्तानि च कर्त्तव्यानि अपाद्यन्तं, आवासः शृङ्खलायितः, संसारस्य सामन्तः शोकः एव च चन्द्रभूषणं, पार्ष्वं दाम्पत्यं चतिप्रमाचतः सपामुज्यत ।

९ । अधिकारमिति । सम्प्रति इह आत्मनोः प्रीत्यसात्मिकम् अधिकारं कर्त्तव्यानि शास्त्रतान् चर्चयन् च चिन्तयेताम् ।

१० । ध्यान इति । ध्याने अध्ययने चात्मानुसन्धाने संयमे समम् सुषेते प्रार्थने ताभ्यां प्राप्नुतं दिवसत्रयम् ।

चतुर्थे दिवसे चाभिवेक्षान्ते वसनन्तु तौ ।
 विन्वाद्यौ गैरिकं मूत्रं कुर्वीयातां श्रुपासनाम् ॥ ११ ॥
 श्रुपासनादहं निन्वीपासनायाः समापने ।
 सन्मुखीनामुपविष्टौ मृतमासनयोस्तदा ॥ १२ ॥
 पतिर्भूयात् स पत्नीचाद्यानां सन्धिक्रिताविह ।
 समाधातुं प्रभीरये दिव्यधात्रि पुरोधसः ॥
 चमराचाञ्च साचित्तेनोद्गाहं दिव्यमावधेत् ।
 प्रभुर्धन्य इति सा च ॐ तदास्त्विति सास्तिमम् ॥ १३ ॥ १४ ॥
 संसारस्यास्य बहुलाः परोक्षा विपदः पुनः ।
 शोचन्मानन्दमाभीक्ष्णं भुक्तवन्तौ परितमम् ॥
 कृतवन्तावुभे दुःखं सुखं जीवनवर्जनि ।
 सदातुभूतवन्तौ च हृदयेन करिष्य च ॥
 प्रभुं सेवितवन्तौ च दासदासीसमौ पुनः ।
 चक्षुषा प्रभुराभां स सेवानन्दोच्चसंसृजौ ॥
 समाश्रयति चोद्गाहं प्रापयितुन्तु पूर्वतान् ।
 दिग्गत्तसौ पिदेहात्मनिस्त्वसन्निलनेन च ॥
 पुच्छप्रतपहेचाप्य दम्भत्वोराकारुपिणोः ।
 भवितारौ पुच्छराज्ये तस्य दासी चिरस्तनी ॥

११ । चतुर्थे इति । चतुर्थे दिवसे च चाभिवेक्षान्ते तौ दण्डी गैरिकं मूत्रं वसनन्तु विन्वाद्यौ श्रुपासनां हि कुर्वीयाताम् ।

१२ । श्रुपासनेति । श्रुपासनादहं निन्वीपासनायाः समापने तदा मृतमासनयोः सन्मुखीनौ उपविष्टौ भवेतामिति शेषः ।

१३ । पतिरिति । पतिश्च चाभां पुरोधसः प्रभीः अर्चये चमराचाञ्च साचित्तेन इति चापनीः दिव्यम् अथवा च उद्गाहं समापयितुं सन्धिक्रितौ ; प्रभुः धन्यः इति प्रतिः पत्नी च पुरोधः । सा च पत्नी—तौ तदा वस्तु इति सास्तिमं प्रभुर्धन्य इति ।

एकस्मिन् चित्तं यत्र योगीश्वरतमेन हि ।
 किमस्मिन् प्रस्तुतास्ति त्वं व्रते शुद्धतरे प्रिये ॥ १५ ॥
 प्रस्तुतास्ति प्रभोराज्ञां शीर्षे धारयितुं पुनः ।
 दुर्बलात् शुद्धतरं व्रतं सोऽस्तु सहायकः ॥ १६ ॥
 शक्तिमान् स प्रभुर्नित्यभाषयोराम्नोरेव ।
 सहायोऽस्तु बलं तेन बालोक्तं विदधातु सौम ॥ १७ ॥
 सप्ताहस्य विनिर्दिष्टं व्रतं शुद्धतमस्त्विदम् ।
 नूनं द्रव्ययुक्तं शक्तिं सप्ताहमिदमुत्तमम् ॥
 प्रार्थिभावेन विश्वस्थेनातोऽतिविमलेन च ।
 सम्यादयावार्पयेन, सप्त तदास्त्विति भाषये ॥ १८ ॥

१५ । संक्षेपेति । संक्षेपः परीक्षाः विषयः यत्नः यत्नः, आभीक्षाः शोकः पालयः सुखवन्ती, परिचयः कृतवन्ती, अग्निं जीवन्मर्त्यः सुखं दुःखं यदा यत्नः श्रुतवन्ती च, इदं यत्नः शीर्षं च दासदासोत्तमी पुनः प्रभुं सेवितवन्ती, यत्नः स प्रभुः सेवान्दीप्तसंज्ञां समाप्नुयति, तदाहं पूज्यतां प्रापयितुं विद्वद्वाक्यनिष्पत्तिरूपेण आत्म-
 दयिणीः दत्तवन्तीः पुण्यप्रत्ययप्राप्तं च यत्नं दिशति । तदा पुण्यराशौ चिरकाली दासी प्रसिद्धासी, यत्र शुद्धतमेन हि योगीश्वरतमेन एकस्मिन् चित्तवत् । प्रिये, शुद्धतरे चित्तम् अतो
 किं न प्रस्तुता चित्ति ।

१६ । प्रस्तुतेति । प्रभोः आज्ञाः पुनः शीर्षे धारयितुं प्रस्तुता चित्ति, यत्र दुर्बला,
 व्रतं शुद्धतरम्, सः सहायकः यत्नः ।

१७ ॥ शक्तिमानिति । शक्तिमान् सः प्रभुः शक्तिम् इह आचरतिः आत्मनोः
 सहायः यत्नः, बलं तेनः बालोक्तं विदधातु । सा परीक्षा—योगी ।

१८ ॥ सप्ताहमिति । इदं सप्तमं यत्नं व्रतस्य सप्ताहमिति नूनं
 विचार्यते शक्तिं पुनः द्रव्ययुक्तं सप्ताहम् विनिर्दिष्टम् । अतः सप्ताहम् इदम् उत्तमं व्रतं
 प्रार्थिभावेन विश्वस्थेन अतिविमलेन अर्पयेन च सम्यादयाव । सा परीक्षा भाषये—यदा
 यत्नं दास ।

ऐहि दक्षकरं मन्त्रं कथ्ये दासि परीक्षितः ।
 पुण्यमाख्येन मन्त्राणि प्रेममन्त्रिण्यु भाव्यतम् ।
 चाख्ययोगस्य कथ्येव करयोः सा तस्यास्त्विति ॥ २१॥२२ ॥
 प्रेममन्त्रिरयं वेत् स्यात् सत्त्वात्मवन्मनसा ।
 अख्येन निख्ययोगस्य भित्तिभूमिः समर्पिता ।
 कासेऽद्यावा विवहावो निख्यकासाय तु प्रिये ।
 भूमी सन्धिलिताय च दृष्टारौ तत्पुनर्हिनि ॥ २३ ॥
 आशा विभर्षि विष्ठासं कुर्व्येवं तत्तथास्त्विति ॥ २४ ॥
 गृह्णाव गैरिकं वस्त्रमेकतन्त्रीं तवासनम् ।
 लोकानां सहस्रस्येवमसी त्वं सहगामिनि ।
 अखं नवविधानस्य विश्वस्या राजभक्षितः ।
 प्रवृत्तास्मै चिरं भूयाः, गृह्णाति यद्येति सा ॥ २५॥२६ ॥
 विज्ञेय एव आदेशः प्रभोर्यदृदयं करम् ।
 आवां विदुषं रक्षावः क्रोधं गर्वश्च भोगितान् ॥

२१।२२ । ऐहीति । हे परीक्षितः कथ्ये दासि, दक्षकरं मन्त्रं ऐहि, आख्ययोगस्य कथ्येव करयोः आगतं प्रेममन्त्रिण्यु पुण्यमाख्येन मन्त्राणि । सा पत्नी—तथा वस्तु इति ।

२३ । प्रेममन्त्रिरिति । वेत् अयं प्रेममन्त्रिः सत्त्वात्मवन्मनसा, सदा दक्ष चक निख्ययोगस्य भित्तिभूमिः समर्पिता । अय, प्रिये, आवां निख्यकासाय तु विवहावः । अय भूमी सन्धिलितौ, तत् पुनः हिनि दृष्टारौ ।

२४ । पत्नी मन्त्रमन्त्रति आशामिति । आशां विभर्षि एवं विष्ठासं कुर्वि करोति सदा अय इति पत्नी भावते इति शेषः ।

२५।२६ । गृह्णाति । यद्वीं सहगामिनि, त्वं गैरिकं वस्त्रम्, एकतन्त्रीम्, आसनम्, सदा इमं लोकानां सहस्रं नवविधानस्य वस्त्रं गृह्णाव । विदुषा अखे राजभक्षितः चिरं प्रवृत्ता भूयाः । सा पत्नी—गृह्णाति यद्येति भावते इति शेषः ।

संसारसक्तिं वदितो भवानो वदितो पुनः ।
 विद्याये साधुतायाश्च प्रेम्णि भक्त्यावधिष्यती ॥
 दीनाय दानं यच्छासः श्रमयादोऽप्य यत्नवान् ।
 भार्जनार्थयत्नयानां क्षापसहितैरिह ॥
 सङ्गसाधकवत्तन्निष् प्रविश्यावः क्रमादहो !
 आध्यात्मोपदेशाच्च योमि यः पूर्वता पुनः ॥
 भक्तेः सर्वविधायाश्च निश्चितस्य सुखस्य च ।
 आशास्तां मेक्षणं पुच्छं करोतु सुखितं परः ॥ २० ॥
 योमित्युक्ता ततः साध्वी साधुमन्त्रेण तद्वचः ॥ २१ ॥
 पतिरेव प्राप्येत—योगेय योगवन्धनैः ।
 आध्यात्मो नो बधानाश्च पन्थासमाप्ति सा तथा ॥
 मयि योमे त्वयि प्राप्ती आन्तिमैकं चिरन्तनम् ।
 पवित्री कुह नो रक्ष चाविहारेणमङ्गलात् ॥
 संसारानुहर त्वं नो लोके ज्योतिष्येदे प्रभो ।
 मङ्गुरेण च योगेन पूर्वानन्देन सहती ॥ २२ ॥

२० । विविधं दधि । प्रभोः एव पादिकः निश्चितः यत् आशां कष्टं करं विहर्षं
 रक्षायः, शीघ्रं नर्त्तं मोवितां संसारसक्तिश्च वदितः, विद्याये साधुतायाश्च प्रेम्णि भवती च
 पुनः वदितो भवानः, वदितवती दीनाय दानं यच्छासः, यत्नं यत्नः श्रमयावः । यद्वि
 आध्यात्मं पूर्वरीच च तन्निष् योमे सङ्गसाधकवत् तन्नाम् प्रविश्यावः, यः पुनः सर्वविधायाः
 भक्तेः निश्चितस्य सुखस्य च पूर्वता । परः पुच्छं मेक्षणम् आशास्ताम्, सुखितं करोतु ।

२१ । योमिति । ततः साध्वी च योम् दधि यत्नं यत्नः चतुस्रमेव ।

२२ । पवित्रिणि । एवं पतिः प्राप्येत—यु योगेय, योगवन्धनैः नो आध्यात्मो
 बधाना, यत्न पन्थासमाप्ति, सा तथा मयि (चक्षुः), चिरन्तनम् ऐक्यं आन्ति प्राप्ती त्वयि
 च मयि (आत्मा) । कुह नो पवित्री, रक्ष च चाविहारेणमङ्गलात्, मङ्गुरेण योगेन पूर्व-
 आन्दिनं च सहती नो, प्रभो, संसारान् ज्योतिष्येदे लोके सहर ।

ततः पतिश्च पत्नी च प्रथमैकस्मिन्मासतः ।

श्रीश्च स्वयम्भिरानन्द चात्मनोर्नी परोऽस्मिन्मिति ॥ ३० ॥

मान्तिः मान्तिः मान्तिः ।

सप्ताहान्तु पतिः पत्नी चैकतन्त्रा परप्रभोः ।

मासेतां पुष्कणामानि योनाम्भासरती पुनः ॥

प्रार्थयेतां प्रतिदिनं पठेतां पावनीः श्रुतीः ।

आवपेतां सुमन्वीराभ्यामसद्विषयेषु च ॥

यच्छेतां दानमागारसत्त्वास्तान् कथनं पुनः ।

अथयेतां यजुन्तां सिधेतां पादपास्तथा ॥

भूतमानि च पुण्यानि चित्तुयातां पराथ च ।

एषैकश्चः सादयेतां सेवेयातां दिनं दिनम् ।

दद्यातां मन्त्रसीष्णैरानुपङ्गारांश्च श्रीभगान् ॥ ३१ ॥

इत्यध्याकीर्ताहः ।

३० । तत इति । ततः पतिः च पत्नी च चात्मनोः नी चिरानन्दः परः पत्न्यः
चतु इति श्रीश्च स्वयम्भिरानन्दः स्वयमेव ।

मान्तिः मान्तिः मान्तिः ।

३१ । सप्ताहमिति । पतिः पत्नी च सप्ताहान्तु योनाम्भासरती परप्रभोः पुष्क-
णामानि एकतन्त्रा मासेतां, प्रार्थयेतां पुनः । प्रतिदिनं पावनीः श्रुतीः पठेतां, सुमन्वीरा-
भ्यामसद्विषयेषु च आवपेताम् । दानं यच्छेताम्, तान् हि पुनः कथयस्वन्तान् यजुन्तान्
च अथयेताम्, तथा पादपास्तु सिधेताम्, पराथ परसीवराथ च भूतमानि पुण्यानि
चित्तुयाताम् । दिनं दिनं मन्त्रसीष्णैरानुपङ्गारांश्च परैकश्चः सादयेतां सेवेयाताम् । श्रीभगान्
कथयन्तान् च यच्छेतां तेषां इति श्रुतिः ।

इत्यध्याकीर्ताहः ।

कौमारव्रतम् ।

व्रतार्थी प्रार्थयन्नेव प्रतिजानीत सन्धमात् ॥ १ ॥
 मल्लिमन्मोक्षरेहासि त्वदाज्ञानेन ज्ञानतः ।
 त्वत्प्रतिधौ यद्वीतुं तद्भ्रतं कौमारकं प्रभो ॥
 तवैच्छानुपपन्नमेव दीक्षितो दारकर्मणि ।
 भवेयं क्षुत्तु रवेयं दूरे मां नित्यमेव हि ॥
 सङ्गेनतः परीक्षातो भोनादस्य प्रकीर्तनात् ।
 संसारस्य जीवनं मे समर्थं तव कर्मणि ॥
 चर्पयामीति सर्व्वा मे दैहिकीर्षासनास्तथा ।
 सांसारिकीः प्रवृत्तीश्च वसिं कृत्वा तवाम्बिके ॥
 तवाम्बामनुगच्छामि समयेषु हृदा विभो ।
 यन्मुने दिवसे मासि वर्षेऽप्य तव सन्निधौ ॥
 एवमे परित्यज्यामि साधित्वेन व्रतस्त्रिदम् ।
 सत्त्वस्य ननु कौमारं प्रतिजानीय रक्षितुम् ॥
 भावेनातिगभीरेषु नियमानस्य नित्यदा ।
 यावज्जीवं हि सङ्गस्यास्यभिचारानले पुनः ॥
 पुच्छेऽप्य दैहिकान् सांसारिकानेन्द्रियकानिह ।
 सर्वान् दहामि भावादाजानं युद्धं समर्पये ॥
 हितैवचायै देयस्य दानायोपासनाय च ।
 यन्मुच्यते मुक्तिदहो मां रक्षतु सदा प्रभो ॥
 सर्वग्यस्यभिधारस्य ज्ञानी वायस्य मां सदा ।
 हावकुहकजालेभ्यः स्त्रीसंश्लोचिरं व्रतः ॥

१ । कौमारव्रतमात्रं व्रतार्थीति । व्रतार्थी इति कथमान् प्रार्थयन् प्रतिजानीत ।

वैधव्यव्रतम् ।

असहाया परिव्रता शास्त्रनामुसवर्जिता ।
 विधवा दुःखिणीयं ते चरन्ते पतिता पितः ॥
 कुरुष्वामय शान्तिश्च सुदिमन्विष्यतेति ते-
 चतुष्वह्नात् पतिर्यातो लोके चेततमि मम ॥
 तस्मिन् विभी विगष्टानि सर्वाणि वैदिकानि मे ।
 सम्बन्धजायहीनाहं शरणं यामि ते प्रभो ।
 यामानिह हृदया त्वयि दीनदयां मया ॥
 विधवायाः सुहृत्तत्त्वाः पते त्वन्मित्रावहम् ।
 चहीतुं व्रतमायामि निहिष्टं मे त्वया हि यत् ॥
 पतिर्मम मतो नाय लोकादज्जात् सुखं च तु ।
 लोके चेततमि श्रुतिं प्राप्नोत्वानन्दसम्पदम् ।
 त्वयि निवृत्तं पश्ये च तत्त्वाहं वाञ्छते यदि ।
 विच्छिन्नात्मनि संयुक्ता वसानि शान्तिताः समाः ॥
 कृपां कुर्व प्रभो यस्यां पतिं सखं विजानते ।
 विच्छिन्नात्मा प्रेमाचं तुभ्यं सर्वं समर्पये ॥
 कुर्व मां तव निवृत्तं आश्रय परमप्रभो ।
 चतुर्वे दिवसे मासि वर्षेऽप्य तव सविधौ ॥
 पवित्रे परिश्रजामि व्रतं वैधव्यसम्पदम् ।
 मातुं पुनर्विदहामि द्वितीयं ज्ञातुं नो पतिम् ॥
 लोकादरोमि मङ्गलैर्द जीवन् मम सम्पति ।
 विधवाया मवत्येव चिरं भीतादिवर्जितम् ॥

चाकत्वाणि दैहिकाभिरावहीनं च समाहितम् ।

प्रचतं ध्यानशीलञ्च विनीतं नितरां पुनः ॥

उपासनाप्रधानञ्च प्रभो त्वत्केवले रतम् ।

एवं मे जीवनं धूयात्तवानुकम्पया स्वयम् ॥

आश्रये मम चात्मेयां सौख्यं महदसु भोः ।

यस्या मीलक्यां नृणांयाः परमाय प्रियाय ते ॥ १ ॥

इति वैष्णवप्रतप्तम् ।

१ । वैष्णवप्रतप्तञ्च अस्माद्वैति । अस्माद्वैति धर्मिकानां सामानाधिकरण्यात् । एवं
दुःखिनी विवशा, धियः कष्टकामक, चरमे मे पतिता ; इह मे अनुदधान् दहिं शान्तिञ्च
अभिवाति । मम पतिः मेवमेव कोके बाणः, तस्मिन् मे, विनी, दैहिकाणि समाहित
विनष्टानि । अस्मत् सङ्काशहीना, ममो, दीनदयां वता अहं त्वमि आश्रयिणस्तद्वत्
अस्मत् मे बाणि । हे विवशायाः सुहृन् मयाः योः, यन् मत् किं कथा निर्दिष्टं यन् कहीन्
ममविषी अहम् आश्रयिणः । नाहं, मम पतिः अस्मात् कोकात् मम, स तु मेवमेव कोके
वृत्तिं निर्मं सुखम् आनन्दसमयञ्च त्वमि प्राप्नोति । त्वम अहं पत्नी महिषायाः शिखिना,
आश्रयीः सदाः आश्रयिणं संतुष्टा वसामि । ममो, त्वयां पुत्र, यन् मां क्वं पतिं विश्रान्ती
दिव्यकलां त्वमै प्रेमाकव त्वमै समर्पये । परमप्रभो, निज्वाह आश्रय मां त्वम पुत्र ।
अहमे दिवसे अहमे कामि अहमे योः, अहं यमिने त्वम अश्रयी मेवमेवमेव त्वमं परि-
श्रान्ति । म अहं पुत्रः शिखिना, विनीतं पतिं काठु मो धीश्वरीनि । हे मम, चिरं
जीवादिबन्धितम् आकत्वाणि दैहिकाभिरावहीनं च समाहितं प्रचतं ध्यानशीलं विनीतं
नितरां पुनः उपासनाप्रधानं त्वत्केवले रतञ्च विवशायाः एव सौख्यं भवतु । एवं मे
जीवनं अहं त्वम अनुकम्पया मम अश्रय आश्रये नृणां । मीः यस्याः नृणांयाः
ममयाः प्रियाय परमाय ते अहम् सौख्यम् अहम् ।

इति वैष्णवप्रतप्तम् ।

साधकव्रतम् ।

सांसारिकत्वरोभाव प्रति त्वां हृदयस्त च ।
 आभिसुखाय मेऽनन्तकष्टावगतः प्रभो ॥
 आनीतवान् पापिनं मां पवित्रवेदिसुविधौ ।
 यतोऽहं परिश्रमीयां व्रतस्त्रिदशुपस्थितम् ॥
 एषा तवेष्टा यथाहं संसारिजनवर्षितः ।
 यापयामि दिनाभ्यस्य वेविष्ये त्वानु केवलम् ॥
 भीक्षयामि च तेनृ स्नां जना ये तव मित्रदा ।
 असुके दिवसे मासि वर्षेऽप्य तव सविधौ ।
 यविषं प्रतिगृह्णामि साधकानां व्रतस्त्रिदशम् ।
 अनेन मां निब्रूयामि भक्त्यभ्यासे च संयमे ॥
 शिवायै पुष्कलमस्तु नवीनस्त विधेः पुनः ।
 यथाशक्ति सहायो मे भव चाता पिता भव ॥ १ ॥

इति साधकव्रतम् ।

१ । यदुक्ता साधकव्रतनाह सांसारिकमेति । सांसारिकत्वरोभाव त्वां प्रति मे
 हृदयस्त च आभिसुखाय, प्रभो, अनन्तकष्टावगतः पापिनं मां पवित्रवेदिसुविधौ
 आनीतवान्, भवः अहम् इदम् उपस्थितं ॥ परिश्रमीयाम् । पिता, एषा तवेष्टा,
 वान् न अहम् अपि संसारिजनवर्षितं दिनानि यापयामि ; ये तव जनाः मित्रदाः केवलम्
 तु दिवसे भीक्षयामि च, तेनृ स्नां । अथ असुके दिवसे असुके मासि असुके वर्षे पवित्रं
 साधकानाम् इदं व्रतं प्रतिगृह्णामि । भक्त्यभ्यासे च संयमे यथाशक्ति नवीनस्त विधेः
 पुष्कलमस्तु; शिवायै च पुनः स्नाम् अनेन निब्रूयामि, त्वं चाता पिता मे सहायः भव ।

इति साधकव्रतम् ।

गृहस्थविरागिणां व्रतम् ।

उपासनात् क्रुष्यति प्रतिज्ञानञ्च प्रार्थनम् ॥ १ ॥
 यच्च सङ्गे समाह्वती गुरुस्त्रायासवन्ति च ।
 तत् कृत्वाहि प्रभो दृष्ट्वा तवैतत् व्रतमुत्तमम् ॥
 अतो यद्वाप्ति तन्मूर्धा स्वचिदेवं वक्षामि च ।
 परात्मनस्यो मत्तो च निर्भरं स्वापयाम्यङ्गम् ॥
 वैराग्यस्य गृहस्थस्य सत्यस्यैकसमाधनम् ।
 नाहं जाने दुर्बलं मे चित्तं भीतं हि चिन्तया ॥
 आत्मत्वान्न वलं दैवं विनयञ्च प्रभो स्वयम् ।
 वितर त्वं यथाहं स्त्री संसार्यपि विरागिवत् ॥
 यापयितुं दिनाभ्यञ्च त्वत्कृपासेवतः क्षमः ।
 अमुके दिवसे मासि वर्षे पुण्यतमं व्रतम् ॥
 विरागिणां गृहस्थानां यद्वाप्ति तव सचिदी ।
 प्रतिजानामि नियमाभादेशात्तस्य रक्षितम् ॥
 उपास्यितानि सर्वानि धनाभ्यञ्च विधेरितः ।
 मन्त्रणां हि नवीनस्य सर्वथा निक्षिपाम्यङ्गम् ॥
 तच्चिदेयात् समाजस्य परिवारस्य च प्रभो ।
 श्रेमि तानि मङ्गलाय भदीयां हि रचिन्तया ॥
 अभिसारं परित्यज्य गर्भं जातु करोम्यङ्गम् ।
 अमतां प्रमतिक्लृप्ता निष्कृतेरस्य जातुषित् ॥

१ । कुरुषति गृहस्थविरागिणां व्रतं वक्तुमुपयुक्तम् उपासनात् इति । उपासनात् क्रुष्यति प्रतिज्ञानञ्च क्रुष्यति ।

प्रचारकव्रतम् ।

वर्चोनीते परीक्षाई मिथ्याई विनियोजिते ।
 आचार्यैः सविधौ तावदान्वेत्तं व्रतार्चनम् ।
 एकस्यासङ्गसम्पर्कीं ब्रुवन्नेवं ससम्पन्नम् ॥ १ ॥
 अयं व्रदेति विज्ञेऽस्मिन् प्रचारकनक्षत्रे तु ।
 प्रवेष्टुं मेरितः पुष्कलमेव परमात्मना ॥
 उपनयामि मन्त्राणां साक्षात्तत्वं च सविधौ ।
 आचार्यं त्वं व्रतमख्यं च पुष्कं यच्छेति वार्धये ॥ २ ॥
 पुष्कत्वाचार्यं एवं तनुत्तरं च प्रयच्छति ।
 मनीषीतः अयं सङ्गः किमयं वाङ्मनी भवान् ॥ ३ ॥
 वाङ्मनीतः ; केन ? पुष्केन वृत्त्येन परमात्मना ॥ ४—६ ॥
 अयं आचार्यः ? चित्तस्य प्रेरणा तस्य चोत्तमा ।
 अस्माकं गतिं धत्ते तद्विद्या भानमस्मृते ॥

१ । प्रचारकव्रतं बहुमुख्यव्रतं वर्च इति । परीक्षाई मिथ्याई विनियोजिते वर्चोनीते सत्यवचनार्थं एकः व्रतार्चनं तं वाच्यं आचार्यैः सविधौ आचरेत्, ससम्पन्नम् एवं ब्रुवात् ।

२ । अर्थमिति । अयम् अस्मिन् प्रचारकनक्षत्रे तु अस्ति प्रवेष्टुं पुष्कलमेव परमात्मना प्रेरितः । उपनयामि मन्त्राणां साक्षात्तत्वं च सविधौ उपनयामि । आचार्यं, त्वम् अख्यं पुष्कं व्रतं यच्छ, इति वार्धये ।

३ । आचार्यस्य अर्थः, व्रतार्चनः अनुत्तरमिति मनीषा बहुधाह उच्यते । आचार्यः एवं वृत्तिः, च व्रतार्चनं तन् आचार्यम् उपरं वदच्छति । आचार्यः—किम् अयं सङ्गः अयं मनीषीतः ; अस्माकं वाङ्मनी वा ?

४—६ । अनुत्तरवति व्रतार्चनी—वाङ्मनी । आचार्यः—केन ? व्रतार्चनी—वृत्त्येन पुष्केन परमात्मना ।

दधिः सामर्थ्यमेतानि तथै वीर्यानि जीवन्म् ।
 निश्चितं वर्धितं तस्मिन् प्रकल्पेति ससुत्तरम् ॥ ७।८ ॥
 साहचर्ये निवृत्तोऽपि क्षणिकं प्रसूया स्वयम् ।
 विश्वसिद्धिं किमिव स्वमागतः प्रकृतेः पुनः ।
 नियोजनं तं द्रव्यितुं, विश्वसिद्ध्याय शोभनम् ॥ ८।९ ॥
 निदेशान्तरं सङ्गच्छन् किमु विश्वासवत्तया ।
 विश्वाद्यविश्वे स्वसु शरीरजीवसुपैवसि ॥
 प्रमादघातं दास्यन् विश्वस्त्यजेन सर्वथा ।
 प्रचारको हि नित्यं स यः प्रचारक एवदा ॥ ९१ ॥
 स सदावी भवमान् ससु प्रसूयते ॥ ९२ ॥
 प्रभोर्मन्त्रोत्तरीयैः सम्बन्धय को भवेत् ॥ ९३ ॥

७।८ । आचार्यः—तु यत् क्षणं भ्रामसि ? प्रचार्यो—ननु चित्तक दत्तमा देवता उच्छासः
 च दक्षिणा वर्धितं पुनः । भवान् अपि तस्य दधिः सामर्थ्येन दत्तानि तथै वीर्यानि, निश्चितं
 ननु जीवन् ससु प्रकल्पा तस्मिन् वर्धितम् । किमिव मागतम् ? विश्वस्त्यजेन—
 "वर्धितम्" आभावात् दधिं वृद्धिर्लभ्यते ।
 ज्ञानमिच्छन्ते सतिभोतिमान् यथा हि यम् ॥

८।९ । आचार्यः—अन् चकिम् स्वयं प्रसूया हि साहचर्ये निवृत्तः अपि किम्
 यत् विश्वसिद्धिं ? अं पुनः प्रकृतेः तं निवीनं द्रव्यितुम् आगतः ? प्रचार्यो,—जीवन्,
 स्वयम्, स्वयं, विश्वसिद्धि ।

९१ । आचार्यः—यस्य सङ्गच्छन् निदेशान् किमु न सदावीनं विश्वासवत्तया विश्वा-
 दविश्वे ? 'यः दत्तदा प्रचारकः स हि नित्यं प्रचारकः' यस्य दास्यन् सर्वथा
 सदावीनं विश्वस्त्यजेन किमु प्रमादं च सर्वथा ?

९२ । प्रचार्यो—जीवन् । स ससुः भवमान् यत् स दत्तदाः ससु ।
 ९३ । आचार्यः—प्रभोः मन्त्रोत्तरीयैः यः सम्बन्धयः भवेत् ?

न प्रभोर्न निवन्तुर्वा देवकस्य तु मलिनः ।
 चतुरस्रस्य विष्टस्य च देवां प्रकुर्वतः ॥ १४ ॥
 केनोपायेन चात्मानमासीदांश्च भरिष्यति ॥ १५ ॥
 चात्मानं सर्वथा चाहं परिवारेण चार्पये ।
 मन्त्रकौ श्वशुराणां हारपरिच्छदकृते पुनः ॥
 चिन्तां केहामि विश्वासेनाहं हि शरणाभिधेः ।
 विधातुस्ते पितृष्टस्य मां निविशामि सर्वथा ॥ १६ ॥
 प्रतिश्रामस्य सङ्गस्य प्रकाशेन यज्ञाय तत् ॥ १७ ॥
 चतुर्के दिवसे मासि वर्षेऽथ विमयेन च ।
 मासीक्ये च च यज्ञानि प्रचारयन्तस्त्विदम् ॥
 कार्यं सर्वविधं सांसारिकं त्वत्का समर्पये ।
 चात्मानं मम सर्वेषु जीवनं नवीनस्य च ॥
 विधानस्य प्रचाराय देवायै कर्मसंस्तुतः ।
 राज्यसंस्थापनायां दृष्टिष्व्यां परमेशितुः ॥
 पवित्रमतविश्वासं पूर्वावयममेव हि ।
 प्रचारयामि नास्माकं ह्येदं जातु करोमि च ॥
 लोकादुरात्मनावाहं सर्वं प्रेम पदिषताम् ।
 उपासनाय भक्तिं सर्वैक्यं परमात्मनि ॥

१४ । मतादीं—न प्रभोः, न निवन्तुः, चित्तं चतुरस्रस्य विष्टस्य मलिनः देवैः प्रकुर्वतः देवकस्य ।

१५ । चाचार्यः—केन उपायेन च चात्मानम् आसीदाम् च भरिष्यति ?

१६ । मतादीं—अहं सर्वथा चात्मानम् परिवारेण मन्त्रकौ चर्पये, पुनः च श्वशुराणां हारपरिच्छदकृते चिन्तां अहामि । विश्वासेन हि अहं शरणाभिधेः पितुः तस्य विधातुस्ते मां सर्वथा निविशामि ।

१७ । आचार्यः—यत् यत् यज्ञस्य दृष्टिष्व्यां प्रकाशेन यज्ञाय ।

घोषयामि प्रचारं तु वर्धयामि च गौरवम् ।
 विद्यामस्य मनीषस्य नाहं स्वर्णादिकं पुनः ॥
 अग्नियामि न चिन्तां च मर्यादां कलयास्यहम् ।
 मातुयास्यन्वयाचिन्तं विनाशानयनं विभीः ॥
 व्यवसायान्मन्त्राणां मदीयान् परिरक्षितुम् ।
 पूरयितुं सुजास्येतान् सर्वथा मण्डलीकरम् ।
 तवा परित्यक्तं कुर्विष्ये यत्किञ्चिदपि सन्ततम् ।
 यथा मन्त्रस्य तस्या न चान्तिचारिणी भवेत् ॥
 विरागिणी दुरिद्रस्य जीवनं निर्व्विहास्यहम् ।
 विनयात्मनस्तस्या सर्वथा चार्पितात्मनः ॥
 ईश्वरो मे सहायोगिन् नियतं भवतु प्रभुः ।
 राजन् मङ्गलार्थं त्वं यतो भारमहं खमे ॥
 पुष्पं प्रतिप्राकृत्य प्रचारकस्य मे प्रभो ।
 विज्ञास्यं वलं पुष्पं विहसि यत्प्रभो ह्यहम् ॥
 प्रभावयितुमस्य स्यां योग्यस्त्वन्नाम एव च ।
 प्रविष्टां गौरवं निरुमेधयामि जगत्प्रभो ॥ १८ ॥

१८ । प्रचारिणी—अथ अमुके दिवसे अमुके नादि अमुके वर्षे विनयेन च वाणीमेव
 च इह प्रचारकव्रतं यस्यामि । सर्वविधं साधारणं कार्यं मया आचार्यं मया सर्वत्र
 जीवनं मनीषस्य च विद्यामस्य प्रचाराय, जनसंहतेः सेवायै, प्रविष्टां परमेष्ठिनः राज्य-
 संस्थापनायै समर्पये । अविनश्यतविद्यायं पूर्वोक्तवत् एव हि प्रचारयामि, जीव-
 रक्षनाय च अहम् अस्माकं अहम् अहम् करीमि । अथ इह मेम प्रविष्टताम् उपलब्धौ
 अस्ति परमात्मनि सर्वत्र च घोषयामि । प्रचारं तु मनीषस्य च विद्यामस्य गौरवं वर्ध-
 यामि । न चहं पुनः स्वर्णादिकम् अग्नियामि, न चहं विनाशाय चहं मर्यादां अग्नियामि । विभीः
 मनीषे आत्मानयनं विना अन्वयाचिन्तं न चतुर्विधम् । मदीयान् व्यवसायान् परिरक्षितुम्
 अस्माकान् च पूरयितुं सर्वथा एतान् मण्डलीकरं यस्यामि । यत्किञ्चिदपि सन्ततं

प्रभुर्नवविधेष्वामायास्त्वसु ते सहायकः ॥ १८ ॥

सर्वे प्रचारकास्तान् सजीरन् ते ह्युपस्थिताः ।

कमलसुषैकतन्त्रीमुपायेरन् मुदा पुनः ॥ २० ॥

सङ्गीतामन्तरं शान्तिः शान्तिः शान्तिरित्येव ते ।

सर्वे सुवाचा विदम्युरनुष्ठानसमापनम् ॥ २१ ॥

इति प्रचारकव्रतम् ।

ननं चर्चं करोमि तथा सारथे गताः चाधिनी जतिः न जयेन् । विराजितः हरिद्रव्य
विनयावतलकं सर्वथा अधिमात्मनः च लीनम् चप चर्चं विनियोजयि । प्रभुः ईश्वरः
चास्मिन् मे निहतं कथायः जयतु ।

राजन् सङ्गम्, ययः चङ्गम् चप विनियोजकं प्रचारकं पुनः यं भारं करो, न मे,
सङ्गी, विनयायं ययं पुनः विनियोजकं चर्चं, ययं चङ्गम् चप यीत्य इति समाप्तविधुं ययः
काम् ; अनयासी, इतिन्यां निर्यं जययः जीरयन् दययानि च ।

१८ । आचार्यः—नवविधः ब्रह्मः आम् आमासु, तस सहायः चक ।

२० । सर्वे इति । ते सर्वे प्रचारकाः उपस्थिताः तं ह सजीरन्, मुदा पुनः
कमलसुषैकतन्त्रीमुपायेरन् ।

२१ । सङ्गीतेति । सङ्गीतामन्तरं शान्तिः शान्तिः शान्तिः इति एव सुवाचाः ते
सर्वे अनुष्ठानसमापनं विदम्युः ।

इति प्रचारकव्रतम् ।

हम् ।

वर्णानुसारि-सूचीपत्रम् ।

विषयः	पृष्ठ
अध्यायनम्	५१
अनुष्ठानानि	१००
अन्वेष्टिक्रिया	१४१
आध्यात्मिकोदाहः	१८८
आमोहः	४९
आहारः	२५
उपनिषा	१८
कर्मे	२२
कीमारतम्	१८५
मन्त्रम्	४
मन्त्राः	११
मन्त्रविराजितां प्रतम्	२००
विषयसाधनप्रतम्	१८२
जातकम्	१०४
दानम्	३०
दासः	८१
दीपा	११६
नामकरणम्	११०
पतिः पत्नी च	८२

विषयः	पृष्ठ
प्रचारकव्रतम्	१०२
प्राईनावतारः	१
स्वाता भगिनी च	७८
रिपुसंहारव्रतम्	१७७
विवाहः	१२४
वैधव्यव्रतम्	१२७
व्रतम्	१३४
नारदकथं	१४९
सम्बन्धः	१८
साधकव्रतम्	१८८

(५३)